

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Сенченко Оксана Миколаївна

УДК 316.42 : [316.774 : 004.7]

ДИСЕРТАЦІЯ

**КНИГА ЯК ІНСТРУМЕНТ «М'ЯКОЇ СИЛИ»
В ІНФОРМАЦІЙНО-МЕРЕЖЕВИХ ВІЙНАХ**

27.00.03 – книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство
27 – соціальні комунікації

Подається на здобуття наукового ступеня
кандидата наук із соціальних комунікацій

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О. М. Сенченко
(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник: Давидова Ірина Олександрівна, доктор наук із
соціальних комунікацій, професор

Харків – 2019

АНОТАЦІЯ

Сенченко О. М. Книга як інструмент «м'якої сили» в інформаційно-мережевих війнах – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук із соціальних комунікацій за спеціальністю 27.00.03 – книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство. – Харківська державна академія культури, Харків, 2019.

Дисертація є першим комплексним узагальненим науковим дослідженням соціально-комунікаційних аспектів «м'якої сили» книги в інформаційно-мережевих війнах (ІМВ). У дисертації відображено комплексний підхід до вивчення книги як інструменту інформаційно-мережевих війн з позицій соціально-комунікаційного інжинірингу, що дає можливість використовувати «м'яку силу» книги як інструмент протидії деструктивним тенденціям сучасного суспільства, зниженню освітнього, наукового, інтелектуального рівня української нації.

Актуальність дослідження визначається зростанням ролі «м'якої сили» в сучасній зовнішній політиці країн світу в умовах інформаційного і інформаційно-психологічного впливу на владні світові і національні еліти. Важливим аспектом актуальності дослідження є наукова потреба всебічного вивчення інструментів і технологій «м'якої сили» книги з метою удосконалення державної політики в книжковій індустрії для формування інтелектуального потенціалу країни, протидії деструктивному впливу інших країн і створення позитивного іміджу держави на світовій арені. Існує безліч наукових праць українських і зарубіжних учених, які окремо досліджують питання інформаційних, інформаційно-мережевих війн і дію «м'якої сили». Відсутність систематизованого наукового осмислення «м'якої сили» книги як інструменту впливу в інформаційно-мережевих війнах обумовило вибір теми дослідження.

Принцип впливу цього інструменту в сучасних інформаційно-мережевих війнах залишається маловивченим. Необхідно уточнити, що являє собою «м'яка сила» книги і яким чином вона може служити реалізації цілей

держави і будь-якого іншого актора. У рамках цієї роботи основний акцент зроблено саме на сутнісних характеристиках книги як «м'якої сили», її використанні як інструменту формування інформаційного простору України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що це перша дисертаційна робота, в якій обґрунтовано теоретичні засади дослідження «м'якої сили» книги в інформаційно-мережевих війнах як об'єкта соціально-комунікаційної теорії та практики комунікаційної діяльності з позицій соціально-комунікаційного інжинірингу.

У дослідженні вперше:

- охарактеризовано сутнісні характеристики книги як «м'якої сили», визначено відмінності книги від інших засобів мультимедійної комунікаційної культури, що виявляється в поєднувальній ролі книги, володінні унікальною історичною пам'яттю відповідної епохи;

- комплексно досліджено технологію організації інформаційно-мережевих війн і їх інструментарій, до якого належать: соціальні мережі, стратегії непрямой дії і «м'яка сила» книги;

- розкрито механізми «м'якої сили» книги в інформаційно-мережевих війнах, обґрунтовано використання «м'якої сили» книги як дієвого інструменту протидії деструктивним елементам розвитку українського суспільства;

- доведено, що технології «м'якої сили» книги — це потужний інструмент впливу на свідомість громадян;

- обґрунтовано точку зору, що технології «м'якої сили» книги — це потужний інструмент впливу на свідомість громадян, від зброї масового ураження, інструмент у світопроектній боротьбі. Доведено, що в сучасній системі соціальних комунікацій результатом застосування «м'якої сили» книги в інформаційно-мережевих війнах є виникнення на території держав-мішеней деструктивних станів свідомості членів суспільства;

- визначено, що «м'яка сила» книги як духовний, мистецький, інтелектуальний продукт є інструментом протидії деструктивним тенденціям і

впливає на формування інтелектуального, освітнього й культурного рівнів суспільства;

удосконалено:

– концептуальні засади технології протидії інформаційно-мережевим війнам; – терміносистему предметної галузі книгознавства через уточнення сутності поняття «м'яка сила» книги в інформаційно-мережевих війнах;

набуло подальшого розвитку:

– наукові засади щодо особливостей «м'якої сили» книги в глобальному історичному процесові;

– методика моніторингу бібліографічної інформації про книги, присвячені Україні.

Практичне значення отриманих результатів обумовлено можливістю використання їх в інтересах національної безпеки України в такій важливій сфері, як інформаційна безпека. Вивчення книги як інструменту інформаційно-мережевих війн з позицій соціокомунікаційного інжинірингу дає можливість передбачити поведінку учасників війни, визначити їхні дії, вести процес навчання експертів та осіб, які приймають рішення, формувати інформаційний простір України.

«М'яка сила» стає все популярнішою концепцією внаслідок того, що спирається на такі процеси міжнародних відносин, як зростання взаємозалежності країн, збільшення ролі соціо-гуманітарного чинника, загальної інформатизації, які стали невід'ємними елементами світової політики в період глобалізації. Окремі країни почали відводити «м'якій силі» важливу роль у реалізації зовнішньополітичних завдань. Застосування інструментів «м'якої сили» книги в інформаційно-мережевих війнах має свою, властиву тільки їм специфіку. Багато країн уникає прямої згадки про те, що «м'яка сила» книги є важливою складовою їх зовнішньої політики, оскільки деякі положення концепції також викликають критику, а це обумовлює невелику кількість дослідницьких робіт українських авторів з цієї

тематики, які здебільшого зосереджені на вивченні практики застосування її інструментів окремими країнами.

Елементи «м'якої сили» були присутні в зовнішньополітичній діяльності США ще до її концептуалізації і стали ефективним засобом відновлення положення країни на міжнародній арені після Другої світової війни. Сьогодні перед «м'якою силою» книги поставлено ряд завдань, рішення яких розраховане на довгострокову перспективу. США, Росія, Китай, окремі країни ЄС мають амбітні завдання щодо зміцнення провідних позицій своєму регіоні, зміни свого міжнародно-правового статусу, які потім мають посприяти вирішенню таких довгострокових завдань, як просування національної економіки, поліпшення її іміджу, зростання політичного впливу, а також запобігання негативному соціально-політичному розвитку в інших країнах, який було визнано однією із загроз національної безпеки.

Проте країнам для досягнення зовнішньополітичних завдань часто не вистачає такого ресурсу «м'якої сили», як довіра з боку світової спільноти, що обумовлено негативним історичним минулим держав. Тому кожна країна вибирає тактику формування своєї культурної, політичної та економічної привабливості у європейських сусідів й інших держав, складену в єдину *стратегію, що стало ще однією особливістю застосування концепції «м'якої сили» книги. У її реалізації задіяні численні інститути (наприклад, «Інститут імені Гете»), політичні фонди, неурядові організації, а також громадські об'єднання. Політика з формування своєї привабливості за допомогою «м'якої сили» книги поєднує такі інструменти, як поширення мови і культури, науково-технічна й гуманітарна співпраця, поширення цінностей демократії та прав людини, організація виставок і презентацій книг, які є взаємопов'язаними та сприяють просуванню один одного. Так, збільшення впливу через поширення мови має допомогти підвищенню економічної експансії, своєю чергою економічні успіхи країни повинні створювати умови для надходження трудових ресурсів.

Держава прагне підтримувати поширення мови і культури за кордоном,

оскільки вони сприяють не лише просуванню її економіки на нові ринки, а й встановленню взаєморозуміння між народами. Освіта і наука не тільки стимулюють розвиток економіки, а і є засобом формування європейських світоглядних принципів. В обох сферах застосування інструментів «м'якої сили» книги проявляється як позитивними, так і негативними наслідками. Це свідчить про те, що «м'яка сила» пристосована до будь-яких акторів світової політики, проте не є панацеєю від усіх проблем і в деяких випадках сама виступає їх джерелом.

Досвід застосування «м'якої сили» книги свідчить про те, що негативні сторони «м'якої сили» особливо виявляються тоді, коли для формування привабливого образу конкретної сфери або усієї держави в цілому, виділяється одна риса і приховуються інші, або держава при формуванні образу виділяє одну рису, від якої потім вже не може відмовитися. Так, зовнішня політика, побудована на таких привабливих якостях, як прихильність миру, сумлінне виконання своїх зобов'язань, увага до дотримання міжнародно-правових норм і підтримки легітимності, не залишає простору для маневру у сфері інтерпретації «жорсткої» політики своїх партнерів, що іноді негативно позначається на взаєминах сторін.

Основним джерелом ресурсів «м'якої сили» книги будь-якої країни виступає громадянське суспільство. Політична еліта країни прагне використовувати його при проведенні зовнішньополітичних акцій, оскільки воно легітимізує її вплив, а також є джерелом довіри до політики країни з боку інших держав. Особливість «м'якої сили» полягає і в тому, що громадянське суспільство є і об'єктом «м'якої» дії з боку своєї держави, що стало особливістю застосування концепції «м'якої сили» книги, оскільки зазвичай «м'яка сила» сприймається як інструмент виключно зовнішньої політики. Її спрямованість «усередину» визначається тим, що для ефективного використання концепції необхідно забезпечити відповідність між панівною ситуацією усередині країни, і тією, що держава транслює на міжнародній арені. Апелюючи до того, що права людини є основною

цінністю і країни зобов'язані їх дотримувати, держави забезпечують захист прав і інтересів своїх громадян усередині держави. Уряд прагне заручитися підтримкою свого політичного курсу громадянським суспільством також і для того, щоб мотивувати його в просуванні політики «м'якої сили» книги за кордоном.

Більшість організацій, що займаються реалізацією завдань політики «м'якої сили», мають статус неурядових. Окремі з них створені і функціонують за допомогою громадянської ініціативи. Не зважаючи на фінансування їх державою, вони все ж є громадянськими структурами, оскільки користуються значною свободою дій під час виконання своїх завдань. У свою чергу, держава зацікавлена в тому, щоб зберегти їх неурядовий статус, оскільки він допомагає уникати звинувачень у пропаганді, тому не прагне встановити над ними контроль. За допомогою інструментів «м'якої сили» книги державам вдається непомітно досягати певних результатів. Політика щодо створення цілісного образу привабливості, що охоплює відразу усі сфери життя від економіки до культури країни, приводить до того, що її соціально-економічна система береться за зразок.

Багато держав світу стають відкритішими «м'якій силі» книги певної країни, розраховуючи на те, що їм вдасться налагодити ефективну систему державного управління за її зразком. Особливо, це стосується держав, які визнали, що модель тієї чи іншої країни приваблива для них. Водночас в інших регіонах, що мають свою специфіку, обумовлену цивілізаційними особливостями, просування «м'якої сили» книги ускладнене. Зокрема, на великий регіон пострадянського простору спрямовані значні зусилля США, але доки вони не увінчуються успіхом, оскільки Росія – основна мета впливу «м'якої сили», незважаючи на деякі зміни, свій політичний устрій змінювати не поспішає. Україна і Молдова – успішніші приклади дії привабливістю, проте для того, щоб їх соціально-політичний стан змінився, необхідно здолати політико-ідеологічний вплив Росії, яка також застосовує інструменти

«м'якої сили» книги відносно цих країн.

Дослідження технологій застосування «м'якої сили» книги демонструє, що у кожному окремому випадку вона несе певну національну специфіку і при її здійсненні країни виходять зі своїх ресурсних можливостей і конкретних зовнішньополітичних завдань. Водночас її застосування вимагає серйозної опрацьованості й осмислення, оскільки неправильна оцінка важливості наслідків її застосування може позначитися негативними результатами. Для певної країни, з одного боку, «м'яка сила» книги може стати інструментом посилення політичного впливу у світі, зміни її іміджу у бік трансформації негативного історичного образу в образ сучасної демократичної високорозвиненої держави, однак, потрібно зважати на те, що концепція формування привабливості приводить не лише до того, що громадяни іншої держави стають провідниками політики цієї країни, вони можуть з часом прагнути стати її частиною, що призведе до міграційної кризи.

Теоретичне і практичне значення дисертаційного дослідження посилюється через відсутність фундаментальних праць, присвячених сутнісним характеристикам книги як «м'якої сили», технологіям її використання в інформаційних війнах, що призводять до трансформації суспільств, захоплення капіталу і влади. Ці проблеми вивчають багато дослідників і практиків, особливо в США, КНР, РФ та в інших країнах, проте їх результати традиційно не публікують у пресі.

Ключові слова: гібридна війна, «м'яка сила» книги, інформаційні війни, соціальні комунікації, моделі, алгоритми, інформаційно-мережеві війни, жорстка сила, керований хаос.

ANNOTATION

Senchenko O. M. The book as a tool of «soft power» in information-network warfare – Qualifying scientific work on the rights of manuscripts.

Thesis for a Candidate Degree in Social Communications, specialty 27.00.03 – bibliography, library science, bibliography. – Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv, 2019.

This thesis is the first complex comprehensive scientific research of social and communication aspects of the «soft power» of the book in information and network warfare (INW). The dissertation reflects a comprehensive approach to considering the book as an instrument of information and network warfare from the standpoint of social and communication engineering, which makes it possible to use the «soft power» of the book as a tool to counteract the destructive tendencies of modern society, to reduce the additional, scientific, and intellectual level of the Ukrainian nation.

The relevance of the study is determined by increasing role of «soft power» in contemporary foreign policy of the countries of the world in the context of information and psychological impact on the ruling world and national elites. An important aspect of relevance of the study is the scientific need for a comprehensive study of the «soft power» tools and technologies of the book in order to improve public policy in the book industry to shape the intellectual potential of country counteract the destructive influence of other countries and create a positive image of the state in the world arena. There are many scientific works by Ukrainian and foreign scientists who separately study the issues of information and network wars and the action of «soft power». However, it should be noted the lack of systematic scientific understanding of the «soft power» of the book as a tool of influence in information-network wars determined the choice of research topic.

The principle of operation of this tool in modern information-measured wars remains unclear. It needs to be clarified what constitutes a "greater power" of books and someone uses the goals that are used and any required actors. . In the context

of this work, the main focus was on the most up-to-date characteristics of the book as "forces used", and he used them as tools that interested Ukraine's information.

The scientific novelty of the obtained results is that this is the first dissertation paper in which the theoretical foundations of the study of the soft power of book in information network wars as the object of social and communication theory and practice of communication activity from the standpoint of social and communication engineering are substantiated.

It is for the first time in the study:

- the essential characteristics of book are described as «soft power», the differences of the book from other means of multimedia communication culture are determined, which is manifested in the unifying role of the book, possessing a unique renaissance function of the cultural monument life;

- the technology of organization of information-network warfare and its toolkit are comprehensively studied, which includes: social networks, strategies of indirect action and «soft power» of book;

- the mechanisms and tools of the book «soft power» in the information-network warfare are revealed, the use of the «soft power» of book as an effective tool for counteracting the destructive elements of the development of Ukrainian society is shown;

- the point of view is grounded that the soft power of book is a powerful tool for influencing citizens' consciousness, the type of mass destruction weapon and a tool in the world-project struggle. It is proved that the «soft power» of book as a spiritual, artistic, and intellectual product is an instrument of counteracting destructive tendencies and it affects the formation of the intellectual, educational and cultural level of society.

- it is proved that in the modern system of social communications the result of the use of the book «soft power» in the information network warfare is the emergence on the territory of target countries the state of crisis and disorganization that violate the established order, undermine the stability of society, destroy its system of values. One of these crises, «painful» conditions is the anomie, which is

characterized by the imbalance of the main regulators of the social structure – values, in the absence of a clear system of norms;

– based on a solid bibliometric and content analysis of Ukrainian book publishing and Russian books published during 2013–2017, the use of «soft power» of the book in the hybrid warfare is shown.

The practical significance of the results obtained is due to the possibility of using them in the interests of Ukraine's national security in such an important area as information security. The study of the book as an instrument of information and network warfare from the standpoint of socio–communication engineering makes it possible to predict the behavior of participants in the war, to determine their actions, to conduct the process of training of experts and decision makers, to form the information space of Ukraine.

The «Soft Power» is becoming an increasingly popular concept, because it relies on such processes of international relations as the growth of interdependence of countries, the growth of the role of socio-humanitarian factor, general information process, which became an integral part of world policy during the period of globalization. Some countries began to give to the «soft power» an important role in the implementation of foreign policy tasks.

The use of the tools of the «soft power» of book in the information–network warfare has its own peculiarity. Many countries avoid direct mentioning that the book «soft power» is an important component of their foreign policy, since some points of the concept also cause criticism, which results in a small amount of research works by Ukrainian authors of this topic, which are mainly focused on the study of practical use of its tools by some countries.

The «soft power» elements were present in US foreign policy before its conceptualization, and became an effective means of restoring the country's position on the international scene after the Second World War. Today, before the «soft power» of book posed a number of tasks whose decisions are designed for the long term. The USA, Russia, China, and some EU countries set ambitious goals to strengthen the leading position in their region, change their international legal

status, which should then help to support long-term challenges such as promoting the national economy, improving its image, increasing political influence, as well as the prevention of negative social and political development in other countries, which was recognized as one of the threats to national security.

However, countries often lack such a resource of «soft power» as the credibility of the international community to achieve foreign policy goals, which is due to the negative historical past of the countries. Therefore, each country chooses the tactics of forming its cultural, political and economic attractiveness for its European neighbors and other countries, drawn up in a single strategy, which became another feature of the book soft power concept. The numerous institutes are used to implement it (i.e. Goethe Institute), as well as political foundations, non-governmental organizations, public associations. The policy of creating its attractiveness through the «soft power» of book includes such tools as the spread of language and culture, scientific and technical and humanitarian cooperation, the spread of values of democracy and human rights, the organization of exhibitions and presentations of books that are interconnected and promote advancing each other. Thus, the spread of influence through the spread of language should contribute to increased economic expansion; in turn, economic success of the country should create conditions for the flow of labor resources.

The State seeks to support the spread of language and culture abroad, as they promote not only the promotion of its economy to new markets, but also contribute to the establishment of mutual understanding between peoples. Education and science not only contribute to the development of the economy, but are also a means of forming ideological principles close to the European style of thinking. In both areas of the use of the book soft power instruments manifests itself both in positive and in negative results, suggesting that the «soft power» adapted to any actors in world politics, however, is not a panacea for all problems, and in some cases it serves as their source.

The experience of using the «soft power» of book suggests that the negative aspects of this «soft power» are especially manifested when, for the formation of

an attractive image of a particular sphere or the entire state as a whole, one feature is allocated and everything else is hidden, or the state while forming the image allocates any specific feature, from which it cannot refuse later. So foreign policy, built on such attractive qualities as the commitment to peace, the faithful fulfillment of its obligations, the attention to the observance of international legal norms and the maintenance of legitimacy does not leave room for maneuver in the interpretation of the «hard» policy of its partners, which sometimes negatively influences state interrelations.

The main source of the book soft power resources of any country is civil society. The country's political elite seeks to use it when conducting foreign-policy actions, as it legitimizes its influence, and also serves as a source of confidence in the country's policy on the part of other states. The peculiarity of «soft power» lies in the fact that civil society is also the object of «soft» action by its state, which became a feature of applying the concept of «soft power» of book, since the «soft power» is usually perceived as an instrument of purely foreign policy. Its direction «inside» is determined by the fact that for the effective use of the concept it is necessary to ensure consistency between the situation prevailing inside the country and the fact what the state translates in the international arena. Appealing to the fact that human rights are the main value and countries are obliged to observe them, the states provide protection of the rights and interests of their citizens within the state. The government seeks to secure the support of its political course by civil society too, in order to motivate it to promote the policy of «soft power» of book abroad.

Most organizations involved in the implementation of the «soft power» policy objectives have the status of non-governmental organizations. Some of them are created and operated with the help of a civil initiative. Despite the fact that organizations are funded by the state, they are still civic structures, since they have a great deal of freedom in exercising their tasks. In turn, the state is interested in preserving their non-governmental status, as it helps to avoid allegations of propaganda, and therefore does not seek to establish control over them. With the

help of «soft power» tools, states can achieve certain results. The policy of creating a holistic image of attractiveness, which simultaneously covers all life spheres from economy to culture of the country, leads to the fact that its socioeconomic system is taken as a model.

Many countries of the world are becoming more open to the «soft power» of a certain country's book, hoping that they will be able to establish an effective system of public administration according to its model. This is especially true for the countries that have recognized that the model of another country is attractive and predominant for them. At the same time, in other regions with their own specificity, due to civilizational peculiarities, the advancement of the «soft power» of book is complicated. In particular, the great post-Soviet area is targeted by the United States, but as long as they are not very successful, since Russia as the main «soft power» objective, despite some changes, is in no hurry to change its political system. Ukraine and Moldova are more successful attractiveness examples; however, in order to change socio-political situation in these countries as close as possible to Europe, it is necessary to overcome the political and ideological influence of Russia, which also applies the soft power of book in these countries.

The study of the book soft-power application demonstrates that in each case it has a certain national specificity and, when implemented, the countries emanate from their resource capabilities and specific foreign policy tasks. At the same time, its application requires serious work-out and comprehension, as the mis-estimation of benefits and consequences of its application can be affected by negative results. For a certain country, on the one hand, the «soft power» of book can become an instrument for strengthening political influence in the world, changing its image in terms of reassessing its negative historical image towards the image of a modern democratic, highly developed state; on the other hand, the lack of accounting that the creating attractiveness concept leads not only to the fact that citizens of another state have become the policy leaders of this country, they may eventually seek to become part of it, which will lead to a migration crisis.

The theoretical and practical significance of the dissertation research is exacerbated by the lack of fundamental works devoted to the essential characteristics of the book as «soft power», the technologies of its use in information warfare, which lead to the transformation of societies, the control of capital and power. Many researchers and practitioners are investigating these issues, especially in the USA, China, Russia and other countries, though their results are traditionally not published in the press.

Keywords: hybrid war, soft power of books, information warfare, social communications, models, algorithms, information network wars, hard power, controlled chaos.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

У фахових виданнях, затверджених ДАК МОН України:

1. Сенченко О. Конструктивна роль «керованого хаосу» в еволюції соціальних систем // Polish-ukrainian scientific journal. 2016. Т. 3. URL: http://sp-sciences.io.ua/s2573975/senchenko_oksana_2016._the_onstructiverole_of_controlled_chaos_in_the_evolution_of_social_systems_social_and_human_sciences._polish-ukrainian_scientific_journal_03_11_2016.
2. Сенченко О. Структури, засоби і моделі застосування консцієнтальної зброї в системі соціальних комунікацій // Вісник Книжкової палати. 2014. № 7. С. 42—47.
3. Сенченко О. Новітні війни з використанням інформаційно-психологічної зброї // Вісник Книжкової палати. 2014. № 8. С. 32—37.
4. Сенченко О. Діалектика Гегеля — філософський базис для ведення інформаційних війн у соціальних системах // Вісник Книжкової палати. 2015. № 6. С. 41—44.
5. Сенченко О. Ідеології як засіб створення конфліктів // Вісник Книжкової палати. 2015. № 7. С. 43—48.

6. Сенченко О. Мозкові центри та їхня роль в інтелектуальному забезпеченні світової політики // Вісник Книжкової палати. 2016. № 8. С. 33—39.
7. Сенченко О. Аномія суспільства як результат інформаційно-мережевих війн // Вісник Книжкової палати. 2016. № 9. С. 30—37.
8. Сенченко О. Інформаційно-мережеві війни — стратегічні війни другого покоління // Вісник Книжкової палати. 2016. № 10. С. 36—43.
9. Сенченко О. Мережевий інструментарій нових війн // Вісник Книжкової палати. 2017. № 1. С. 37—41.
10. Сенченко О. Атлантичні і європейські мережі та їхня роль у реалізації антидержавних стратегій // Вісник Книжкової палати. 2017. № 2. С. 20—25.
11. Сенченко О. Структури мереж, головні актори і співучасники мережевих війн // Вісник Книжкової палати. 2017. № 3. С. 18—23.
12. Сенченко О. Інформаційно-мережеві війни: феномен «керованого хаосу» // Вісник Книжкової палати. 2017. № 4. С. 31—36.
13. Сенченко О. Новий виклик людству — гібридна війна // Вісник Книжкової палати. 2017. № 5. С. 31—36.
14. Сенченко О. Книга як інструмент інформаційних війн ХХ століття // Вісник Книжкової палати. 2018. № 1. С. 15—22.
15. Сенченко О. Актуальні аспекти книги як атрибута «м'якої сили» у глобальному історичному просторі // Вісник Книжкової палати. 2018. № 2. С. 17—25.
16. Сенченко О. Застосування «м'якої сили» книги проти англійського народу в ХІХ столітті // Вісник Книжкової палати. 2018. № 3. С. 31—35.
17. Сенченко О. «М'яка сила» книги у гібридній війні Росії проти України // Вісник Книжкової палати. 2018. № 4. С. 31—36.
18. Сенченко О. «М'яка сила» книги в роки «холодної війни» // Вісник Книжкової палати. 2018. № 5. С. 30—38.

Монографії:

19. Сенченко О. М., Гастинщиков В. Г., Сенченко М. І. Мозкові центри країн світу. Київ: Персонал, 2016. 278 с.

20. Сенченко О. Інформаційно-мережеві війни: теорія, моделі, алгоритми. Київ: КІТ, 2017. 348 с.

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

21. Сенченко О. Інформаційні війни — еволюція структури і функцій // Інформаційний простір. Українські реалії: протидія російській агресії: матеріали VI Міжнар. наук. конф., Київ, 25 жовт. 2016 р. / [редкол.: Ю В. Бондар та ін.]. Київ, 2017. С. 87—96.

22. Сенченко О. Інформаційні війни як фактор трансформації українського громадянського суспільства // Тези доповідей XI Міжнародної наукової конференції «Військова освіта і наука: сьогодення та майбутнє», 27 листоп. 2015 р. / за заг. ред. В. В. Балабіна. Київ, 2015. С. 222.

23. Сенченко О. Новий виклик людству — гібридна війна // Тези доповідей XIII Міжнародної наукової конференції «Військова освіта і наука: сьогодення та майбутнє», 24 листоп. 2017 р. / за заг. ред. І. В. Толока. Київ, 2017. С. 208.

24. Сенченко О. Симбіоз «м'якої сили книги» і мозкових центрів // Тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції ад'юнктів, слухачів, курсантів і студентів «Молодіжна військова наука у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка», 26 квіт. 2018 р. / за заг. ред. І. В. Толока. Київ, 2018. С. 281.

ЗМІСТ

	Стор.
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	18
ВСТУП	19
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ	
1.1. Еволюція наукових поглядів на книгу як засіб інформаційного впливу.....	25
1.2. Феномен інформаційно-мережевих війн у сучасному соціокомунікативному дискурсі.....	41
1.3. Методологія та методи дослідження	59
Висновки до розділу	72
РОЗДІЛ 2. «М’ЯКА СИЛА» КНИГИ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ	
2.1. Термінологічний аналіз поняття «м’яка сила»	76
2.2. Сутнісні характеристики книги як «м’якої сили»	90
2.3. Використання «м’якої сили» книги в інформаційних війнах в історичній ретроспективі	100
2.4. «М’яка сила» книги в роки «холодної війни».....	119
Висновки до розділу	137
РОЗДІЛ 3. «М’ЯКА СИЛА» КНИГИ В РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ	
3.1. Книги про Україну в дзеркалі державної бібліографії	141
3.2. Аналіз контенту «м’якої сили» книги в гібридній війні	162
3.3. «М’яка сила» книги в міжкультурній комунікації	179
Висновки до розділу	194
ВИСНОВКИ	197
ДОДАТКИ	201
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	203

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ГВ – гуманні війни

ГЦК – глобальний центр капіталу

ЗВО – заклад вищої освіти

ІАД – інформаційно-аналітична діяльність

ІА – інформаційна аналітика

ІАЦ – інформаційно-аналітичний центр

ІМВ – інформаційно-мережеві війни

КТТСП – когнітивні технології трансформації соціальної поведінки

МІПСА – Міжнародний інститут прикладного системного аналізу

МРІ – Міжнародний республіканський інститут

МФПД – Міжнародна федерація інститутів перспективних досліджень

МЮ – Міністерство юстиції

НА – наукова аналітика

НДІ – Національний демократичний інститут

НПО – неприбуткові організації

НСЛ – новий світовий лад

НФПД – Національний фонд підтримки демократії

НУО – неурядові організації

ОЕСР – Організація економічного співробітництва і розвитку

ОПР – особи, які приймають рішення

РЕНД (RAND) – Research and Development (дослідження і розробки)

РК – Римський клуб

РМО – Рада міжнародних відносин

ССО – сили спеціальних операцій

ТНК – транснаціональна корпорація

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Потужний розвиток інформаційного суспільства, формування мережевого інформаційного простору сприяють посиленню інформаційно-комунікаційних впливів на українську державу. Ці процеси супроводжуються зростанням інформаційного протистояння, застосуванням технологій інформаційно-мережевих війн, в яких книга як потужне джерело впливу на свідомість нації має важливе значення. Необхідність дотримання державних інтересів з залученням «м'якої сили» книги в інформаційному суспільстві потребують дослідження найважливіших проблем і основних напрямів механізму застосування «м'якої сили» книги як інструменту протидії деструктивним тенденціям розвитку українського суспільства.

Важливим аспектом актуальності дослідження є наукова потреба всебічного обґрунтування механізмів застосування «м'якої сили» книги з метою удосконалення українського книговидання, яке є важливою складовою формування інтелектуального потенціалу нації, знярядям протидії деструктивному зовнішньому впливу і створення позитивного іміджу країни. Існує безліч праць українських і зарубіжних учених, які окремо досліджують питання сутності та технологій ведення інформаційних війн і дію «м'якої сили», проте наукове осмислення «м'якої сили» книги як засобу впливу в інформаційно-мережевих війнах залишається маловивченим.

Теоретичне і практичне значення теми дисертаційного дослідження посилюється через брак фундаментальних праць, присвячених сутнісним характеристикам книги як «м'якої сили», технологіям її використання в інформаційних війнах, що призводять до трансформації суспільств.

Відсутність системного аналізу: «м'якої сили» книги як інструменту впливу та засобу протидії в інформаційно-мережевих війнах; відповідної державної політики для її ефективного розвитку в Україні; адаптації до економічних, політичних, правових, соціокультурних, соціокомунікаційних і технологічних змін зовнішнього середовища; використання «м'якої сили» книги в реалізації

стратегії формування інформаційного простору України зумовили вибір теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Напрямок дослідження відповідає комплексній науково-дослідницькій темі Харківської державної академії культури «Документально-комунікаційні структури суспільства: інноваційні стратегії розвитку» (державний реєстраційний номер 0109U000512), науковій темі кафедри інформаційної, бібліотечної та архівної справи «Трансформація бібліотечної діяльності як складова формування нової комунікативної реальності». Дисертаційна робота спрямована на реалізацію основних положень «Стратегії розвитку інформаційного простору України на період до 2020 р.», а також інших законодавчих і програмних документів чинного уряду.

Метою дослідження є розроблення цілісної концепції «м'якої сили» книги на основі комплексного вивчення технологій її використання в умовах посилення інформаційно-комунікаційних впливів на українське суспільство та розгортання інформаційно-мережових війн.

Для реалізації поставленої мети визначено такі завдання:

- дослідити еволюцію теоретико-методологічних поглядів на книгу як засобу інформаційного впливу;
- охарактеризувати особливості інформаційно-мережової війни нового типу, що використовує систему документних та електронних комунікацій;
- визначити методологічні засади дослідження книги як інструменту «м'якої сили» в інформаційно-мережових війнах;
- розкрити механізми «м'якої сили» книги в інформаційно-мережових війнах, обґрунтувати використання «м'якої сили» книги як дієвого інструменту протидії деструктивним елементам розвитку українського суспільства;
- дослідити когнітивний потенціал використання «м'якої сили» книги в інформаційних війнах;
- проаналізувати контент «м'якої сили» книги в гібридній війні;

– обґрунтувати шляхи використання «м'якої сили» книги в реалізації стратегії формування національного інформаційного простору України.

Об'єкт дослідження – «м'яка сила» книги як інструмент впливу в інформаційно-мережевих війнах.

Предмет дослідження – механізми реалізації впливу «м'якої сили» книги як інструменту інформаційно-мережевих війн.

Методи дослідження. Вибір методологічної бази дослідження зумовлений міждисциплінарною спрямованістю теми, ґрунтується на соціо-комунікативному підході та доповнюється системним, когнітивним, геополітичним і синергетичним підходами до з'ясування сутності, змісту, структури, організаційно-методичних засад та технологій застосування «м'якої сили» книги. Методологічні підходи для вирішення завдань дисертаційного дослідження зумовили вибір комплексу методів: аналізу, синтезу, узагальнення, прогнозування – під час підбиття підсумків на різних етапах дослідження. Статистичний і бібліометричний методи використовувалися для обробки результатів аналізу книговидавничої діяльності та застосування «м'якої сили» книги в гібридній війні. На основі ситуаційного аналізу досліджено використання «м'якої сили» книги як інструменту організації інформаційно-мережевих війн.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що обґрунтовано теоретичні засади дослідження впливу «м'якої сили» книги в інформаційно-мережевих війнах як об'єкта соціально-комунікаційної теорії та практики комунікаційної діяльності.

У дослідженні *вперше*:

– охарактеризовано сутнісні характеристики книги як «м'якої сили», визначено відмінності книги від інших засобів мультимедійної комунікаційної культури, що виявляється в поєднувальній ролі книги, володінні унікальною історичною пам'яттю відповідної епохи;

– комплексно досліджено технологію організації інформаційно-мережових війн і їх інструментарій, до якого належать: соціальні мережі, стратегії непрямой дії і «м'яка сила» книги;

– розкрито механізми «м'якої сили» книги в інформаційно-мережових війнах, обґрунтовано використання «м'якої сили» книги як дієвого інструменту протидії деструктивним елементам розвитку українського суспільства;

– доведено, що технології «м'якої сили» книги — це потужний інструмент впливу на свідомість громадян;

– обґрунтовано точку зору, що технології «м'якої сили» книги — це потужний інструмент впливу на свідомість громадян, вид зброї масового ураження, інструмент у світопроектній боротьбі. Доведено, що в сучасній системі соціальних комунікацій результатом застосування «м'якої сили» книги в інформаційно-мережових війнах є виникнення на території держав-мішеней деструктивних станів свідомості членів суспільства;

– визначено, що «м'яка сила» книги як духовний, мистецький, інтелектуальний продукт є інструментом протидії деструктивним тенденціям і впливає на формування інтелектуального, освітнього й культурного рівнів суспільства;

удосконалено:

– концептуальні засади технології протидії інформаційно-мережовим війнам; – терміносистему предметної галузі книгознавства через уточнення сутності поняття «м'яка сила» книги в інформаційно-мережових війнах;

набуло подальшого розвитку:

– наукові засади щодо особливостей «м'якої сили» книги в глобальному історичному процесі;

– методика моніторингу бібліографічної інформації про книги, присвячені Україні.

Практичне значення одержаних результатів зумовлене можливістю використання їх в інтересах національної та інформаційної безпеки України.

Вивчення «м'якої сили» книги як інструменту інформаційно-мережових війн дає змогу передбачити поведінку їх учасників, навчати експертів та відповідних фахівців, формувати інформаційний простір України. Тому окремі аспекти дослідження можуть слугувати практичною рекомендацією під час вироблення програми дій щодо поліпшення іміджу країни, просування зовнішньополітичних цілей політичними структурами і неурядовими організаціями, які беруть безпосередню участь у реалізації програм «м'якої сили» книги. Матеріали дисертації можуть бути базою для розробки навчальних і навчально-методичних посібників з питань соціогуманітарних чинників світової політики, зовнішньої політики України, підготовки рекомендацій українським відомчим структурам.

Основні наукові висновки і результати дисертаційного дослідження впровадженні в:

1) роботі відділів Державного комітету телебачення і радіомовлення України (програмі, методиці й організації виставкової діяльності); реалізації завдань протидії впливу «м'якої сили» книги Російської Федерації протягом 2014–2018 рр., які здійснює Управління дозвільної процедури та контролю за розповсюдженням видавничої продукції (акт упровадження додається);

2) освітньому процесі факультету соціальних комунікацій Харківської державної академії культури з метою вдосконалення й оновлення змісту і структури навчальних курсів «Книгознавство та історія книги», «Соціальні комунікації», «Інформаційний менеджмент», «Інформаційно-аналітична діяльність», «Прикладні соціально-комунікаційні технології», про що свідчить акт про впровадження.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження виконано самостійно. Основні теоретичні положення та розробки, що характеризують наукову новизну дослідження, теоретичне і практичне значення його результатів, одержані автором особисто.

Апробація результатів дисертації. Основні наукові положення, висновки і результати дисертаційного дослідження оприлюднені у

монографіях та одноосібних публікаціях, а також апробовані на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях.

Публікації. Основні наукові положення, результати та висновки дисертаційного дослідження викладено у 2 монографіях і 22 одноосібних публікаціях: 17 з яких – у фахових виданнях, визначених переліком ДАК МОН України, 1 – у зарубіжних виданнях, 4 – в інших наукових виданнях.

Структура й обсяг дисертації зумовлені метою і завданнями дослідження. Робота містить вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел і літератури, додатки. Загальний обсяг дисертації – 224 сторінки. Основний текст викладено на 182 сторінках, список використаних джерел і літератури – 246 позицій, додатки – 2 сторінки.

РОЗДІЛ 1.

ІСТОРИОГРАФІЯ. ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Еволюція наукових поглядів на книгу як засіб інформаційного впливу

Книга, як культурне надбання суспільства, виконує функції ретрансляції та популяризації національних цінностей, вона є універсальним засобом формування людської свідомості та, у зазначеній іпостасі, виступає потужним будівничим суспільної духовності. У якості об'єкту нашого дослідження книга демонструє одну зі своїх найважливіших характеристик, а саме, здатність впливати на поведінку та вчинки людей, тобто бути рушійною силою світової історії. Виходячи з цього, визначальну роль книги у цивілізаційному розвитку людства ми вирішили розглянути в контексті так званої «м'якої сили», яка поєднує у собі безліч аспектів і вивчається багатьма суміжними до нашої дисциплінами.

У даній розвідці «м'яка сила» книги розглядається як засіб впливу на людину, на формування її світогляду, на становлення її національної самосвідомості. Зрозуміло, що дієвість цього засобу безпосередньо залежить від практичної реалізації такого явища, як індивідуальне читання. Його ж відсутність в анамнезі особистісного розвитку зводить нанівець будь-які виховні зусилля з боку світового книгодрукарства.

Аналіз вітчизняних та зарубіжних досліджень з проблеми книги як комунікаційного засобу сприяв визначенню основних підходів до розуміння її сутнісних ознак і властивостей. На останні кардинально вплинули події останньої чверті минулого століття. Зокрема, йдеться про те, що станом на середину 1980-х рр. виразно виявилася економічна, політична та духовна криза СРСР та країн «соціалістичного табору». Тогочасний деструктив охопив і книжкову індустрію, при чому, вельми своєрідно. З одного боку, книжкова справа, як і засоби масової інформації у цілому, була одним із провідних засобів руйнування тоталітаризму, завоювання свободи друку і

переходу до ринкової економіки, тобто була дієвим інструментом у боротьбі за демократичні права і свободи. На цьому сприятливому тлі, здавалося б, позиції книгодруку мали укріпитися, між тим, докорінно змінилися як вектори, так і обсяги книжкових потоків, що призвело до погіршення загальної ситуації у цій галузі. Буквально миттєво, впродовж декількох місяців скоротився і зник увесь масив апологетичної радянської літератури, перестав поповнюватися звичний арсенал видань творів К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Леніна. Замість них до читачів нарешті дійшли численні видання раніше забороненої літератури – політичної, філософської, релігійної, художньої тощо. З'явилися десятки нових центральних і периферійних журналів і газет, видавництв і видавничих організацій, які, хоча і працювали завзято, але досягнути рівня попередників були не в змозі через втрату державної підтримки галузі [1, 2, 3]. Окрім того, спрацював і фактор суспільної зневіри, коли дезорієнтовані шквалом викривальної інформації носії радянського менталітету почали, в буквальному сенсі, рятувати власну свідомість, ігноруючи новоявлене книгодрукарство. Таким чином, книжкова справа втратила прибутки (низькі накладки і показники реалізації), якість виробництва (навіть, видатних класиків почали друкувати на газетному папері, а у текстах, вперше за десятки бездоганного правопису, почали з'являтися помилки), але найприкрішим наслідком стала втрата читача.

Як бачимо, безпосередній взаємозв'язок стану книговидання і таких чинників, як революції, війни, суспільно-політична і соціально-економічна кризи є очевидним. Враховуючи цей фактор, розуміння книги як інструменту «м'якої сили» вимагає ретельного дослідження процесу функціонування книги в нових історичних умовах.

Перехід від системи жорсткого планування випуску книг, яка існувала в умовах СРСР, до стихійного формування сучасного книжкового ринку додав видавцям багато проблем. Якщо раніше випуск книг визначався відповідними партійно-адміністративними структурами, незалежно від того, чи буде ця книга куплена, то тепер видавець змушений випускати такі книги, які

користуються попитом. У результаті книжковий ринок має значні тематичні пропуски, дублювання видань, що призводить до перенасичення ринку окремими виданнями, скорочення випуску книг, необхідних для розвитку освіти, науки і культури. За останні роки відбулося значне скорочення, – більш ніж у чотири рази – порівняно з радянським періодом, випуску загального тиражу книг в Україні, зменшився інтерес населення до читання. Фактично припинено видання творів класиків української і зарубіжної літератури, наукових праць з гуманітарних та природничих наук іноземними мовами. Сьогодні більшість книг не знаходить своїх потенційних покупців-читачів. Кількість книг, що надходять до бібліотек, різко скоротилася.

Головні причини такого стану: загальноекономічна криза і відповідно падіння купівельної спроможності населення; надзвичайно високий, порівняно з іншими країнами світу, рівень витрат на підготовку й видання української книги; відсутність державного фінансування видань освітньої та наукової літератури; слабкий рівень взаємодії видавців і книгорозповсюджувачів, відсутність загальноприйнятих правил книжкової торгівлі та відповідного інформаційного забезпечення. У цій ситуації змінюється роль державних органів управління книговидавництвом і книгорозповсюдженням. Нівелюється їх ідеологічна функція й більшого значення набирає функція підтримки книговидавництва і книгорозповсюдження у вигляді протекціоністських заходів, зокрема, в законодавчій сфері.

На сучасному етапі розвитку книжкової індустрії виникає необхідність проведення наукових досліджень використання книги в інформаційних і інформаційно-мережевих війнах як інструменту «м'якої сили», що дасть можливість сучасній книзі реалізувати множину нових функцій в суспільстві. Це пов'язано з багатьма факторами, зокрема з: функціонуванням книги як «м'якої сили» в соціальних комунікаціях; з проблемами відповідності книги запитам суспільства; новим її функціям на міжнародній арені; пошуку свого місця в умовах конкуренції з іншими інформаційними ресурсами (інтернет, ЗМІ) тощо.

До цього слід додати фактор поширення електронної книги, яка набуває все більшої значущості з розвитком нових інформаційних технологій, широкого розповсюдження мережі інтернет, появою нових можливостей електронної книги.

Саме тут слід звернути увагу на важливість формування державної політики у сфері книгодрукування, книгорозповсюдження і підтримки соціально затребуваних книг. Щоб книга була функціонально ефективною, відповідала вимогам часу, читацьким потребам, треба мати реальні механізми впливу відповідних державних структур і громадських організацій на діяльність видавництв, виступати як система ефективного поєднання різноманітних функцій книги і читання.

Для визначення реальних механізмів впливу потрібне чітке розуміння ролі книги як інструменту «м'якої сили», що вимагає ретельного і всебічного дослідження цього феномену а також нейтралізації механізмів зовнішнього впливу книги з боку інших держав.

Це своєю чергою вимагає розробки нових вимог до формування змісту книги, просування її на міжнародному ринку, пропаганди книги, організації виставкової діяльності, залучення ЗМІ і кіноіндустрії.

Якщо за часів Радянської влади книга виконувала ідеологічну функцію, демонструвала переваги соціалістичного способу життя, то в сучасних умовах зростає роль книги на міжнародній арені як інструменту «м'якої сили», що демонструє інвестиційну привабливість держави, її туристичні можливості, всебічно і доступно демонструє перевагу своєї культури.

Тому, перед фахівцями, що займаються формуванням нових функцій книги, постає питання не тільки нового розуміння суті книги, а й дослідження поняття «м'якої сили» у різних середовищах, а саме: у засобах масової інформації, у світовій дипломатії, у владних структурах, у сферах культури тощо. Це потребує комплексного системного аналізу суті

і функцій книги, її впливу на читачів, визначення ролі держави і державної політики, в умовах інформаційних і консцієнтальних війн.

На сучасному етапі книга та її складові (зміст, художнє оформлення, експертна оцінка, читацький пріоритет) формуються відповідно до заданих функцій сфери книгорозповсюдження. На нашу думку, має враховуватися і фактор книжкової потенції. У цілому ж, без глибокого розуміння функцій, які має виконувати книга, як інструмент «м'якої сили», без загального розуміння природи соціальних комунікацій в умовах інформаційних та інформаційно-психологічних війн, формувати моделі сучасного книгодруку неможливо і недоречно.

Поставлене завдання значно ускладнюється в умовах використання електронних книг. Останнє вимагає розробки нових механізмів функціонування книг у системі соціальних комунікацій.

Перед дослідником електронної книги, насамперед, постає проблема вивчення її природи, суті і функцій, лише після чого можливе визначення поняття цієї книги. Все більше книгознавців схиляються до того, що єдиним правильним підходом у дослідженні книги є її комплексний (системний) аналіз, як реального та ідеального явищ. Без цього неможливо скласти обґрунтоване наукове уявлення про вплив книги на читача, на суспільство, тобто про функції книги як механізму цього впливу.

Відтворюючи життя суспільства, книга активно втручається у життя, перетворюючи і удосконалюючи його, спонукаючи людей до дії, до осмислення сутності, до творчості. Щоб досягти цієї мети, вона здійснює функції «м'якої сили», ненав'язливо впливаючи на соціум своєї країни та інших країн.

Поняття функції книги у книгознавстві існує порівняно давно, проте, її ознаки до кінця не встановлені. Окрім того, відсутня більш-менш струнка систематизація функціонального параметру книги. Тож, книжкові видання поділяють за цільовим призначенням (навчальне, довідкове, науково-популярне тощо), за аналітико-синтетичним переробленням інформації (інформаційне, бібліографічне, оглядове тощо), за інформаційними ознаками

(монографія, інструкція, навчальний посібник, словник), за складом основного тексту (моновидання, збірник) за структурою (серія, багатотомне, зібрання творів), за читацькою адресою (для широкого кола читачів, для дітей) («цитуються за 3, с. 27; 4, с. 285»).

Окреме місце у визначенні сутності книги, як комунікаційного феномена, займають праці, присвячені типології книги. Останні вийшли під авторством таких провідних науковців, як Г. Швецова-Водка [4], В. Маркова [5, 6]. Головні розділи їх праць розкривають сутність книжкової справи, визначають суспільне призначення книги. Фахові констатації зазначених дослідників, у контексті нашого дослідження, сприяють виявленню якісних ознак та властивостей книги, як «м'якої сили».

Зокрема, Г. Швецова-Водка [4, с. 286] звертає свою увагу на її визначальну роль у формуванні суспільної свідомості засобами ідеології, науки, мистецтва, моралі, суспільної думки і т. д. Названа риса, на наш погляд, вдало ототожнюється з «гуманістичною функцією» книгодруку, оскільки це «функція впливу книги на нашу свідомість, функція, що активізує участь людини у трансформації світу і самої себе» («цитуються за 7, с. 96»). Про дану функціональну особливість книги писав дослідник А. Барсук [8]. Відзначаючи активну роль книги у формуванні суспільної свідомості, її називають «знаряддям» соціальної боротьби чи навіть «зброєю» [9]. Т. Зберський розглядає книгу «як знаряддя комунікації», що належить до інструментів, до знарядь праці у широкому розумінні цього слова, бо вона є одночасно засобом впливу людини на світ і засобом впливу на свідомість самої людини. Специфіка книги полягає у тому, що її інформаційне вістря спрямоване на людину, її свідомість, «завдяки чому необізнана людина стає обізнаною» («цитуються за 4, с. 287»).

Дослідження книжкової комунікації у теоретичному, історичному та прогностичному аспектах представлено в монографічному дослідженні В. Маркової [5]. Авторка переконливо довела, що подолання будь-яких бар'єрів (технічних, соціальних, психологічних) на шляху, що його долає інформація у

своєму русі від автора до читача, можливе лише за умови конструктивної синергії друкованої та електронної комунікацій. Дослідниця обґрунтувала, що саме книжкова комунікація, завдяки своїм унікальним властивостям, здатна інтегруватися у простір всеохоплюючих електронних зв'язків та активно впливати на функціонал інших видів соціальної комунікації («цитуються за 6, с. 208»).

Розвиток книговидання потребує злагоджених дій усіх суб'єктів соціального управління, що можливе лише за умов серйозного наукового осмислення інформаційної ролі книговидання, вироблення механізмів регулювання, підвищення ефективності форм і методів видавничої справи в умовах сучасної України [10, 11].

Науковець А. Віденко доводить, що «створення інформаційного продукту – виробничий, хоча і специфічний, процес, який орієнтується на поширення знань та задоволення духовних потреб різних категорій споживачів читацької продукції. Виходячи з цього, відбувається удосконалення як самого продукту, так і методів його розповсюдження» («цитуються за 12, с. 64»).

Оскільки для досягнення мети дослідження важливим є визначення місця книги у структурі книжкової комунікації, потрібно зрозуміти, як саме розглядають книгу у рамках соціально-комунікативного підходу. Відповідно до останнього, книга визначається як комунікаційний канал (А. Соколов, Г. Швецова-Водка) [13, 15, 16, 17], комунікаційний (комунікативний) засіб (В. Ляхов, М. Червинський), комунікативний спосіб (А. Беловицька, Є. Немировський). При цьому, дослідник А. Соколов визначає комунікаційний канал як реальну або уявну лінію зв'язку (контакту), по якій повідомлення рухається від комуніканта до реципієнта. «Комунікаційний канал надає комуніканту та реципієнту засоби для створення і сприйняття повідомлення, тобто знаки, мови, коди, матеріальні носії повідомлень, технічні пристрої» («цитуються за 13, с. 138»). У словнику-довіднику «Соціальні комунікації (теорія, методологія, діяльність)» канал комунікації визначається як «комплекс засобів зв'язку між джерелом і приймачем

інформації: телефонним, радіомовним, телетрансляційним, комп'ютерним та ін.» («цитуються за 14, с. 148»).

Наведені визначення соціальних комунікацій, комунікаційних каналів, книги як комунікаційного каналу, відображають сутність і місце книги у структурі книжкової комунікації, проте, не розглядають поширення знань з метою впливу книги як інструменту «м'якої сили» на споживачів. Саме це є найважливішою проблемою для визначення механізмів і технологій застосування книги як інструменту в інформаційно-мережевих війнах.

Для аналізу проблем, пов'язаних із «м'якою силою» книги як інструменту інформаційно-мережевих війн вагомим науковим доробком є праці В. Теремка [18, 19, 20], у яких автор досліджував філософські, соціальні, ідеологічні, економічні аспекти буття книги, встановлював їхню взаємозалежність, а також вплив книги на духовну, соціальну, інтелектуальну сфери буття людини. Зусиллями В. Теремка розвідано сутність взаємодії друкованої та електронної культур в епоху глобалізації; роль, функції та складові стратегічної культури видавництва; основні тенденції в розвитку електронного книговидання в Україні та у світі. «Нині видавнича галузь перебуває на культурному перехресті, – пише В. Теремко. – Її суб'єкти усвідомлюють неминучість проникнення в цифровий світ і водночас переживають внутрішню драму з приводу символічного витіснення друку. Уся ділова орієнтаційна система сигналізує про необхідність пошуку і використання електронних можливостей: щороку ринок електронних книг зростає, виробництво і продажі друкованих книг скорочується (в різних країнах по-своєму). За оцінками експертів, ця тенденція триватиме, доки не усталиться структурне співвідношення між ними і не буде подолано інтерес до книжного читання» («цитуються за 20, с. 288»).

Аналіз тенденцій книжкового бізнесу 2017 року в США, Німеччині і Російській Федерації показує, що ринок паперових книг відновлюється, кількість назв книг і накладів зростають, а число електронних книг – падає; серіальність перемагає традиційний романний формат; тексти стають

коротшими; участь авторів у соціальних комунікаціях значно поширюється; інтерес видавців до підписної моделі росте, а до електронних бібліотек падає.

Точні цифри ще належить порахувати, але у США – флагмані цифрової революції – протягом усього 2017 року спостерігалось стабільне і обережне зростання паперових продажів. Зростання, щоправда, лише у натуральному вираженні – за даними компанії Nielsen BookScan, у США в 2017 році було продано 631 млн паперових книг (у 2016 році – 589 млн і в 2015 році – 571 млн). Збільшення обсягів продажу паперових книг хоч і невеликий (близько 2,1 % у рік), але не може не тішити любителів традиційної паперової книги.

Книги в бітах і байтах, які за недавніми прогнозами мали скласти 50–60 % від загального обсягу продажів, у США зупинилися на відмітці у 25 %, приблизно такий же відсоток спостерігається у Великобританії, що ж стосується Німеччини і Франції, то останні не перетнули і 10 %-вий рубіж.

За великим рахунком, електронні книги – це, власне, не книги, а інформаційні потоки. Потрібно підкреслити, що дотепер електронна книга розвивалася лише як фактор наслідування своєму паперовому аналогу. Між тим, ряд особливостей, властивих електронним виданням, на сьогоднішній день укорінилися і затвердилися. Електронна книга є мультимедійною. Ілюстрована книга теж мультимедійна, але у тих межах, які дозволяє папір. Впровадження відео й аудіо відбирає у тексту владу, але все ще дозволяє книзі повноправно бути присутній у новому медійному просторі, переплітаючись і перекликаючись з усіма його форматами.

Навряд чи слід розглядати це явище, як якийсь феномен. Весь уклад життя сучасної людини пов'язаний з книгою. Протягом століть людство накопичило величезні книжкові багатства, які активно використовує завдяки добре налагодженій системі бібліотек. Паперова книга для людини більш звична і тому природніша, ніж будь-які креативні джерела інформації, навіть, якщо вони легко засвоюються і здатні замінити традиційні підручники.

Функції книги, як соціального феномену, важко обмежити культурною сферою. Одні і ті самі явища й елементи діяльності людей можуть виступати і як явища культури, і як явища з інших сфер, зокрема

економіки, підкоряючись закономірностям розвитку найрізноманітніших проявів соціального життя.

Аналогічний стан речей існує і у книжковій індустрії, яка оперує книгою. Останню слід розглядати не тільки у загальнокультурному аспекті, а й з технократичних, літературознавчих, мистецтвознавчих позицій. Названі аспекти є надзвичайно важливими у дослідженні книги як інструменту «м'якої сили», як зброї у інформаційних та інформаційно-мережевих війнах.

Такі атрибути сучасного життя, як ринок, кон'юнктура, конкуренція, навчання вимагають від людини всебічних знань. Книга, на наше переконання, завжди буде надійним джерелом інтелектуального зростання. Позиції книги посилює і той факт, що вона, як правило, має чітку соціальну спрямованість, себто, у ній зацікавлене певне коло читацької аудиторії.

Від другої половини минулого століття і дотепер триває інтеграція книжкової справи у креативний (інформаційний) процес обслуговування читача. Цьому сприяє дедалі більша конвергенція інформаційної техніки і видавничої сфери, обробки даних і телекомунікацій. Користуючись телекомунікаційними мережами, користувач (читач, видавець) може під'єднувати свій персональний комп'ютер до баз даних тих чи інших видавництв, рекламних агентств, надсилати книги електронним способом, проводити телевізійні конференції з метою реклами своєї видавничої продукції. Телекомунікація дає можливість працювати спільно усім учасникам книгодрукування. Завдяки телекомунікації ми маємо доступ до інформації, що зберігається у комп'ютерних мережах, можемо користуватися електронними каталогами великих видавництв, бібліотек, бібліографічних та інформаційних центрів.

На сучасному етапі розвитку інформаційних технологій основні способи комунікації (друкарський і електронний) допускають використання найрізноманітніших носіїв і засобів інформації, а також електронних систем комунікації – телеконференції, електронна пошта, електронні видання.

Ера персональних комп'ютерів кардинально вплинула на підготовку, випуск і розповсюдження традиційної книги на паперовому носії інформації і забезпечила появу нового типу книги — у електронній формі. Застосування комп'ютерної техніки дозволяє під час друкування тексту зберігати його ідентичний аналог у електронному вигляді, що дає змогу видавати і електронну книгу. Інакше кажучи, сучасний інтелектуальний продукт живе у двох матеріальних субстанціях — паперовій книзі і електронному файлі. Окрім того, текст зберігається на різноманітних сайтах, у відповідних базах, а значить, здійснити класичний акт його знищення практично неможливо — у даному випадку рукописи вже дійсно не горять. Це накладає на авторів велику відповідальність, адже, кожен їх крок, кожне слово потрапляє під пильне око зацікавленого читача — науковець, письменник чи поет вже відмовилися від висловленої позиції, між тим, вона вкарбована у електронну пам'ять людства, тож, її доведеться рано чи пізно пояснювати.

Основними перевагами друкованої книги є відносна портативність і загальнодоступність у використанні, адже, для зчитування електронних книг потрібна спеціальна апаратура, екран монітора, смартфона, планшета тощо.

Формування електронних видань, існуючих винятково на машиночитних носіях інформації і доступних користувачам через телекомунікаційні мережі, часто робить не вигідною заміну традиційної форми видання на електронну. Вартість сучасних електронних засобів зберігання інформації залежить, здебільшого, від вартості виготовлення еталонного носія, виготовлення копій з якого порівняно дешево.

Інший аспект цієї концепції пов'язаний з організацією зберігання текстів книг масового попиту і виготовлення паперових копій разового користування. Цим забезпечується рентабельність поштучного виготовлення і брошурування копій завдяки ліквідації витрат на доставку книг.

Заміна книги на паперовому носії інформації – електронною не становить особливих труднощів. Проте важливим є доповнення електронної

книги новими можливостями – об'ємними графіками, просторовими малюнками тощо.

За прогнозами фахівців, книга залишиться одним із найважливіших засобів масової інформації. У США, наприклад, вже наступає пересичення деякими видами ЗМІ, особливо телебаченням; спостерігається відродження інтересу до читання у дітей і зацікавленості у цьому батьків. Відбувається переоцінка і перерозподіл ЗМІ відповідно до їх ролі й ефективності; книга і читання набуватимуть дедалі особливої значущості. Зростатиме видання книг художньої літератури, біографій, науково-популярних видань і дитячих книжок, але за умови проведення ефективних змін у структурі книговидавничої галузі («цитуються за 21, с. 208»).

Досліджувана нами «м'яка сила» книги успішно суб'єктує і в електронному середовищі. Так, науковець В. Каїді здійснила ґрунтовний аналіз діяльності книговидавничих установ у галузі електронного книговидання, з'ясувала особливості тематичної та типовидової структури електронних видань, визначила асортимент послуг українських видавництв у мережевому комунікаційному середовищі. Цей креативний фаховий підхід сприяв упорядкуванню термінотворчої системи електронної книги та окреслив її місце у системі книговидання, змалював перспективи розвитку, можливості електронної книжкової продукції («цитуються за 22, с. 8»).

До основних факторів формування сфери електронної книги варто віднести проблему читання. Адже специфіка читання книг на моніторах відрізняється від читання книги на паперових носіях інформації. Вважається, що паперова книга розвиває панорамне мислення, спонукає до творчого осмислення прочитаного. Тоді як електронна книга – більшою мірою сприяє формування у читача енциклопедичних знань. Отже, книги на різних носіях інформації мають особливості, що віддзеркалюються у процесі читання.

Необхідно звернути увагу на той факт, що феномен читання знаходиться під увагою педагогів та психологів, є об'єктом дослідження книгознавців, літературознавців, бібліотекознавців. Між тим, культура читання, частіше за

все, трактувалася як елемент особистісної культури індивіду. Людина, яка читає і вміє критично мислити, адекватніше оцінює ситуацію, швидше знаходить правильні рішення. У наш час, коли знижується потреба у читанні, примітивізуються літературні смаки, фахівці у галузі гуманітарної сфери (і не тільки) мусять зрозуміти, що поширена інформаційна культура, яка перебуває поза межами читання паперових книгодруків, перетворюється на аморфне поняття, яке не здатне здійснювати суттєвий вплив на формування високоосвіченого суспільства («цитуються за 26, с. 22»). Саме тут важливою функцією держави є формування виваженої політики щодо заохочення до читання та використання книги як «м'якої сили».

Багатоплановість і багатоаспектність проблеми формування державної політики зумовили появу певної кількості наукових праць, що безпосередньо або опосередковано стосуються теми дисертаційного дослідження. Аналіз розвитку наукової думки у цьому напрямі свідчить про те, що до проведення цього дослідження розглядалися лише окремі аспекти визначеної проблеми. Певне значення для створення гіпотетичної моделі консолідованої державної політики мають публікації, що дали змогу простежити вже набутий досвід у сфері інформаційно-мережевих війн, направлених на підрив і наступне руйнування базових характеристик нації. Останній «здійснюється, як правило, у прихованій формі та спрямований на компрометацію з подальшим усуненням з політичної арени національно свідомої еліти, яка не поділяє і не підтримує ідеї маніпулятора» («цитуються за 27, с. 108»).

У цьому контексті важливого значення набувають питання цензури та її трансформації в умовах розвитку системи соціальних комунікацій і інформаційно-мережевих війн. Цензура, як комунікаційний бар'єр, інституціалізувалася на етапі виникнення документальної форми фіксації інформації і, впродовж існування на різних рівнях соціальних комунікацій виконувала відповідні функції, залежно від місця свого буття. Процес становлення цензури у системі вербальної комунікації розпочався ще за часів архаїки.

На етапі документальних комунікацій цензуру монополізували різні соціальні інститути – від релігійних до громадянських, які вводили обмеження, що виражали інтереси влади. Цензура набула інституціональних ознак і функціонального прояву, зміцнила свої позиції і перетворилася на елітарну. Цензура утворює для широкого загалу ті рамкові конструкції, усередині яких можна розвивати ідею, але так, щоб не торкатися існування тієї чи іншої еліти. При цьому об'єктами цензури ставали ЗМІ, бібліотеки, освіта, наука, мистецтво. Саме на цьому етапі виокремилася визначальна ознака цензури – систематичний контроль («цитуються за 28, с. 46»).

З'ясовано, що форми й методи цензури на етапі документальних комунікацій зумовлені переважно соціально-історичними і політичними умовами. Цензура як інструмент контролю офіційної світської або духовної влади за змістом, друком і поширенням ідей та відомостей, визнаних владою небажаними або згубними, реалізовувалась у редагуванні текстів, а також обмеженнях, заборонах, припиненні діяльності певних соціально-комунікаційних установ («цитуються за 29, с. 58»).

Виявлено, що на етапі панування документальних комунікацій суспільства найсуттєвішого впливу цензури зазнали видавництва та бібліотеки. Протягом своєї багатовікової історії бібліотеки часто ставали об'єктом цензурного нагляду. Обґрунтовано, що цензура завжди була невід'ємною складовою соціальних відносин і бар'єром і в таких соціально-комунікаційних каналах, як мистецтво та ЗМІ, котрі упродовж свого існування завжди переслідувалися урядами різних країн, адже це загально визнані потужні канали розголосу правди («цитуються за 29, с. 58»).

Визначено, що подальша диверсифікація цензури у системі соціальних комунікацій суспільства відбувалася, здебільшого, під впливом економічних факторів. Наприкінці ХХ ст. цензура набула не лише політичного, а й комерційного виміру. Підкреслено, що ЗМІ, які працюють в умовах монополізованого інформаційного ринку, формують рекламний бюджет завдяки рекламодавцям, які часто потребують фальсифікованої інформації

про послуги і товари, що пропонує рекламна індустрія. Як наслідок, пересічний читач та глядач обмежений відносно об'єктивної та достовірної інформації про контрагентів ринку, якість товарів та послуг, які вони надають.

Обґрунтовано, що важливою соціокультурною умовою еволюції цензури в комунікаційній системі суспільства, яка сприяла її організаційно-функціональним та технологічним трансформаціям, є інформатизація суспільства. Формування інформаційного суспільства стало новою історичною фазою розвитку цивілізації, головними продуктами виробництва якої є інформація та знання. Водночас, інформатизація суспільства зумовила нові проблеми, серед яких: збільшення обсягів інформації, неможливість її систематизувати, інформаційний хаос, інформаційний шок, спричинений інформаційним перенавантаженням.

Визначення цензури як механізму управління інформаційно-комунікаційним простором інформаційного суспільства дозволило виділити її головні функції (екологічну та селективну) і методи: аксіологічну оцінку та фільтрацію, застосування інформаційного менеджменту як соціально-орієнтованої технології гармонізації виробничого й культурного інформаційного середовища. Результатом оцінки інформації експертами та експертними системами є рекомендаційні списки, на основі яких на наступному етапі здійснюються структурування та фільтрація інформації.

Аналіз світового досвіду книговидавництва свідчить, що в умовах ринкової економіки у сфері взаємин видавця з державою, як правило, поєднуються дві протилежні тенденції – з одного боку, видавець бореться проти втручання держави у свою діяльність, проти цензури та інших обмежень, а з іншого – йому необхідна допомога й сприяння держави у вирішенні юридичних і економічних питань. Зокрема, це – авторсько-правові проблеми, забезпечення свободи друкування й переміщення друкованих видань, установлення пільгових тарифів за пересилання й перевезення книг, боротьба з піратськими виданнями тощо.

Крім того, державні органи беруть на себе ряд функцій у тих випадках, коли інтереси держави й видавця збігаються у питаннях експорту книг, пропаганди за кордоном іміджу країни, видання шкільних підручників, дитячої літератури тощо. Нерідко держава забезпечує видавцям мінімальні тиражі, фінансуючи закупівлю книг школами, бібліотеками тощо. Велике значення мають підписані державою міжнародні угоди з питань культури. Таким чином, якщо підсумувати в цілому взаємини держави й книговидання, то слід зазначити, що держава впливає на книговидання не адміністративними, а здебільшого, юридичними та економічними методами.

Вищезгадані дослідження або залишилися на рівні постановки проблеми, або були присвячені окремим аспектам формування та розвитку книжкової індустрії. Книгознавчий аспект досліджуваного питання, який комплексно і системно розглядає питання еволюції поглядів на книгу як засіб інформаційного впливу в сфері інформаційно-мережевих війн, розглядався лише побіжно.

У системі соціальних комунікацій книжкова індустрія являє собою могутній інструмент засвоєння, обміну й відновлення знань, що мають важливе значення для будь-якої сфери діяльності як інтелектуального, так і виробничо-технічного характеру. Вона відіграє ключову роль у створенні суспільства знань, найчастіше передаючи естафету новим інформаційним і комунікаційним технологіям, при цьому залишаючись найнадійнішим засобом передачі знань між людьми. Тому книга перебуває в самій серцевині економіки кожної країни й кожного співтовариства і підтримка державою власної книжкової індустрії є нагальною проблемою, що потребує особливої уваги, системного дослідження і розробки концептуальних положень її вирішення.

При використанні книги як інструменту «м'якої сили» в інформаційно-мережевих війнах по-новому проявляються протиріччя, обумовлені двояким характером книги: з одного боку – це явище культури, носій інтелектуально-духовного багатства суспільства, комерційний товар, а з іншого: книга – це своєрідна зброя інформаційної війни. У першому випадку видавництва

будуть намагатися видавати і продавати тільки прибуткові книги, що призводить до зниження інтересу працювати з книгами суспільно необхідними. Такі книги не дають швидкого й великого прибутку, а отже важливою є політика державного протекціонізму для заохочення друкування соціально-значущих книжок, які можуть відігравати роль «м'якої сили». Держава змушена раціонально поєднувати державне й ринкове регулювання, що давало б можливість узгоджувати інтереси суспільства з ринковими інтересами видавців і книготорговців.

Брак системного аналізу «м'якої сили» книги як інструменту інформаційно-мережових війн книжкової індустрії, головних аспектів державної політики для її ефективного розвитку в Україні, адаптації до економічних, політичних, правових, соціокультурних, соціокомунікаційних і технологічних змін зовнішнього середовища зумовили необхідність дисертаційного дослідження.

1.2. Феномен інформаційно-мережових війн у сучасному соціокомунікативному дискурсі

Розгляд використання книги як інструменту інформаційно-мережових війн у системі соціальних комунікацій, передбачає виокремлення побутового, регіонального, державного і глобального рівнів їх ведення задля оволодіння капіталом і владою. Сфери ведення ІМВ можуть бути різними: фінансова, економічна, політична, дипломатична, інформаційна тощо. Щоб виявляти деструктивні впливи й ефективно здійснювати інформаційне протиборство, владні структури та суспільство мають реагувати на майбутні виклики та небезпеки, контролювати інструменти ведення війн, розуміти їхні механізми.

Сьогодні є безліч визначень інформаційної війни. За військовим стандартом 01.004.004 – 2014 (01) «Інформаційна безпека держави у воєнній сфері. Терміни та визначення», «Інформаційна війна – протиборство в інформаційному просторі, яке зніціюється агресором з метою здійснення комплексного впливу на соціальне, економічне, військове та політичне життя

супротивника задля досягнення своїх стратегічних цілей щодо атакованої держави» («цитуються за 30, с. 491»).

Отже, інформаційна війна – це війна з метою захоплення відповідних ресурсів іншої країни із застосуванням такої дії на свідомість людей у сферах ідеології, науки, історії, політики, релігії, філософії, коли народу (жертві агресії) цілеспрямовано нав'язують помилкові уявлення про те, що відбувається в суспільстві та житті людей, що дає змогу агресорові вільно маніпулювати як урядом, так і народом цієї країни, без збройного вторгнення захоплювати відповідні ресурси, практично не зустрічаючи жодного опору [41, 42, 43, 46, 62].

Термін «інформаційно-психологічна війна» в українській мові є англломовним запозиченням зі словника військових кіл США. Переклад цього терміна («information and psychological warfare») з англійської мови може звучати і як «інформаційне протиборство», і як «інформаційна психологічна війна», в залежності від контексту конкретного офіційного документа або публікації («цитуються за 31, с. 15; 41, с. 29»).

Вочевидь, що на відміну від інформаційної війни, інформаційно-психологічна війна, перш за все, ґрунтується на параметрі споживання, тобто, значущим показником є не кількість підготовленого і виданого в ефір тексту, а рівень його сприйняття слухачами, телеглядачами тощо. З метою надання поширюваній інформації необхідного відсотку споживчого засвоювання, у практиці усіх форм комунікацій активно використовують досягнення психологічної науки. Даний процес діє і у зворотному напрямку, зокрема, у психологічній війні застосовуються різноманітні інформаційні канали («цитуються за 33, с. 35»).

Мусимо зазначити, що кінцева мета інформаційно-психологічної війни сформульована американським дослідником Джоном Стейном у його одноосібній праці «Інформаційна війна». На думку Стейна, метою вищеназваної війни є свідомість політиків і військовиків, що приймають стратегічні для даної держави рішення. Інакше кажучи, війна із

застосуванням психологічної зброї спрямована на досягнення тотального контролю над діями ключових фігур умовного чи наявного супротивника. («цитуються за 34, с. 59»). Останніми роками значення інформаційно-психологічних війн неухильно зростає, при цьому їх головними особливостями можна вважати відсутність видимих руйнувань і поступове непомітне впровадження в усі сфери суспільно-політичного життя.

В інформаційно-психологічній війні, війні нового типу, використовується канал безпосереднього впливу на суспільну свідомість. Завдання полягає в тому, щоб змусити маси діяти в потрібному напрямі навіть проти своїх інтересів, а в стані супротивника – розколоти людей, налаштувати один проти одного. В інформаційній війні істотне значення має практичний досвід впливу на масову свідомість.

Окремі дослідники інформаційних війн [35–37] вважають їх офіційним «днем народження» 18 серпня 1948 року, коли Рада національної безпеки США затвердила директиву 20/1 «Мета США відносно Росії». У 1978 році цей документ вперше опубліковано в США. Складовою частиною «холодної війни» була інформаційна війна. Інформаційна частина цієї програми мала забезпечити координацію всіх засобів, що пригнічують волю супротивника, підривають його політичні й економічні можливості. При цьому спеціально акцентувалося, що уряд США не несе відповідальності за наслідки своєї політики, які б вони не були в плані істотного погіршення умов життя в Росії [38].

Ця «холодна війна» отримала назву «першої в історії людства глобальної і всеосяжної війни нового типу» [39], головними засобами ведення якої були ідеологія, пропаганда, психологічний вплив. У роки «холодної війни» Сполучені Штати Америки активно використовували «м'яку силу», у тому числі й «м'яку силу» книги, для демонстрації переваг американської культури. З цією метою фінансувалося видання великої кількості книг як інструмента «м'якої сили». Досліджувала цю проблему англійська

журналістка Френсіс Сондерс, яка видала в 1999 році книгу «ЦРУ і світ мистецтв: культурний фронт холодної війни» [40].

Метою таких війн зазвичай є якісні зміни традиційного культурного і духовного життя, порушення спадкоємності національних ідеалів і цінностей, демонтаж історичної пам'яті. Постійний інформаційний тиск дає можливість розвінчувати культурні досягнення народу, піддавати некоректній критиці і навіть висміювати традиційний спосіб життя, паплюжити героїв нації. Злам культурної самосвідомості означає кінець ідейного опору, руйнування типу і стилю управління, підміну національних інтересів і цілей державного розвитку. Повний успіх у виконанні всіх поставлених завдань досягається завдяки залученню до такої війни правлячої еліти країни-мішені за допомогою комбінації різноманітних засобів, а також створенню мереж груп людей – так званих «агентів впливу».

З огляду на множину форм інформаційної війни, важливо зосередити увагу на її окремих різновидах. Зокрема, ряд фахівців [41–44] веде мову про інформаційно-психологічну війну, інші [45–49] називають її організаційною чи просто інформаційною. При цьому інформація має бути подана так, щоб привернути увагу, зачепити емоції, зацікавити. На цьому тлі досить швидко розвивається наука стосовно стратегій і технологій ведення інформаційних війн, останнім часом розробляються різноманітні моделі їх проведення, одночасно досліджуються особливості та можливості інтелекту людського індивиду, розвідується так звана соматотехнологія інформаційного впливу. Між тим, інформаційна війна, на нашу думку, дотепер залишається війною програм, що мають, як вузькоспеціальний, так і глобальний контекст.

Серед стратегій і технологій ведення інформаційних, інформаційно-психологічних та інформаційно-мережевих війн варто назвати стратегії непрямих дій, «м'якої» чи «розумної» сили, технологію «керованого хаосу».

У наш час стратегії непрямих дій і «м'якої сили» є найефективнішими засобами ведення геополітичної боротьби на міжнародній арені, вважають

фахівці корпорації РЕНД (RAND – Research and No Development – дослідження без розробок) [50; 51, с. 84–89].

Термін «стратегія непрямих дій» був введений у науковий обіг відомим англійським військовим теоретиком та істориком Б. Ліддел Гартом. Ця концепція була сформульована в його праці, що вийшла двома виданнями (у 1941 і 1946 роках) у Лондоні під назвою «Стратегія непрямих дій». Потім ця книга була перевидана в 1954 році в США під назвою «Стратегія» [52]. У трактуванні Гарта концепція стратегії непрямих дій поширювалася на сферу збройного протиборства, яку він вважав найефективнішим способом вирішення міжнародних проблем. Гарт вважав, що головною метою війни є не повне знищення збройних сил та економічного потенціалу ворожої держави, а примус її уряду до прийняття таких умов, які б повністю відповідали політичним, економічним і військовим інтересам країни-агресора [53].

З метою підривання основ державного устрою країни-мішені спеціаліст-системник Джозеф Най (автор появи іншої, спорідненої за метою, стратегії «м'якої сили» (soft power), розширив сферу впливу стратегії непрямих дій. Варто також зауважити, що нині в американському політичному лексиконі з'явився ще один, близький за значенням синонім цієї стратегії – «розумна сила» [54].

Розглядаючи проблему інформаційних війн, варто згадати розвідки таких відомих політиків, істориків і теоретиків проблем війни і миру, як З. Бжезінський [55], Г. Кіссінджер [56], С. Хантінгтон [57], К. Шеннон [58], Н. Вінер [59], Н. Хомські [60], В. Шульц [61], В. Циганов [62]. Саме їхні праці про інформацію та управління, сутність і витоки інформаційних війн та інформаційно-психологічного протиборства доволі ґрунтовні й наповнені фактами.

Термін «інформаційна війна» вперше був використаний у директиві міністра оборони США від 21 грудня 1992 року DOD S 3600.1. Зазначене поняття вживалося у вузькому значенні і розглядалося як різновид радіоелектронної боротьби. Згодом з'явився термін «стратегічна

інформаційна війна (інформаційне протиборство)», що визначався як війна з використанням глобального інформаційного простору та експлуатацією відповідної інфраструктури для проведення стратегічних військових операцій та зміцнення впливу на власний інформаційний ресурс [63].

Про актуальність теми інформаційних війн свідчить нещодавня поява (наприкінці ХХ ст.) нового напрямку науково-аналітичних досліджень, а саме, моделей, стратегій і технологій інформаційного протиборства, що застосовуються у воєнних конфліктах.

Створюються науково-дослідні установи: у Франції (Французький інститут політології, Інститут досліджень ненасильницьких відносин у конфліктах); Норвегії (Інститут дослідження міжнародного миру); Швеції (Стокгольмський інститут досліджень проблем миру); Німеччині – при Гамбурзькому університеті (Товариство дослідників проблем миру та конфліктів); Великобританії – при Кетському університеті (Центр аналізу конфліктів); Данії – при Копенгагенському університеті (Центр дослідження миру та конфліктів); Нідерландах (Центр дослідження соціальних конфліктів); Іспанії (Центр міжнародної інформації та досліджень миру і конфліктів) [47].

Сформувалася російська школа вивчення та розроблення теорії і практики інформаційних війн. Серед її учених і дослідників варто вирізнити С. Расторгуєва [64], А. Раскіна [65], І. Тарасова [66], О. Ларіну [67], В. Овчинського [67], І. Панаріна [68], В. Лепського [69], В. Коровіна [70], С. Бухаріна [71], В. Циганова [71], а також учених Інституту воєнної історії Міністерства оборони Російської Федерації, фахівців Центру воєнно-стратегічних досліджень Генерального штабу Збройних сил РФ та Інституту політичного і воєнного аналізу Росії [47].

У нашій державі інформаційними війнами та інформаційною безпекою займаються наукові центри й установи, серед яких: Національний інститут стратегічних досліджень, Національний інститут проблем міжнародної безпеки, Національна академія оборони України, Національний науково-

дослідний центр оборонних технологій та воєнної безпеки, Український інститут воєнної історії [47]. Представники означених наукових центрів зосереджують увагу на феномені організаційних, гібридних, інформаційних, мережевих та інформаційно-психологічних війн.

Український дослідник Г. Почепцов виокремлює ряд етапів теорії розвитку інформаційної війни [41, с. 156–158]. За вихідну точку автор бере 1976 рік, коли радник із питань науки Міністерства оборони і Білого дому Т. Рона вперше розпочав мову про інформаційну війну. Він акцентує увагу на таких аспектах інформаційної війни, як збільшення потоків інформації, утруднення доступу супротивника до правдивої інформації, можливості розміщення в інформаційних потоках супротивника дезінформації. Автор вважає, що для впливу на супротивника важливими є інформаційні потоки, проводить аналіз внутрішніх і зовнішніх інформаційних потоків. Дія на інформаційні потоки супротивника може привести, на його думку, до таких результатів: зрозумівши неадекватність своїх знань, супротивник утримається від агресивних дій і розподілить свої ресурси так, щоб ліквідувати всі шанси для агресії.

Г. Почепцов вважає, що розвиток теорії інформаційних війн визначають такі етапи («цитуються за 41, с. 246–250»):

— перший етап: початок дев'яностих років ХХ ст. – група вчених корпорації РЕНД, вивчаючи війни майбутнього, сформулювала вимоги до такої війни, визначивши, що найслабкішим місцем на полі бою залишиться мозок солдата;

— другий етап: кінець дев'яностих років ХХ століття – можна вважати, що цей етап повністю розробив Дж. Арквілла, який перший фундаментально висвітлив проблеми інформаційної стратегії, кібервійни, мережевої та інформаційної війни;

— третій етап: початок ХХІ ст., коли військові розпочали застосовувати на практиці не лише інформаційні операції, а й операції впливу, розгортаючи війни на Близькому Сході і територіях інших країн;

– четвертий етап: наш час, який чекає нових теорій і теоретиків ведення інформаційних, мережових та інформаційно-мережових війн.

Цікаво, що цій періодизації притаманна постійна зміна теоретиків на практиків, а потім знову цей цикл повторюється, оскільки накопичений досвід вимагає нового осмислення. Варто зауважити, що сьогодні дослідники працюють над інструментарієм нових типів інформаційної війни, серед яких – розробка технологій гібридних, поведінкових, смислових і когнітивних війн.

Упродовж останніх років вчені і політики часто застосовують такий термін, як «мережева війна» і «мережецентрична війна», маючи на увазі різні феномени. Мережеві війни – нова воєнна розробка Пентагона, яка дає можливість отримати перемогу над супротивником без застосування звичайної зброї. І це не війна в мережі Інтернет, незважаючи на те, що він стає інструментом мережевої війни. Середовищем для ведення мережових війн є сучасне інформаційне суспільство, а «головна мета мережевої війни – це анексія території іншої держави та встановлення над нею контролю без застосування будь-яких видів зброї, без безпосереднього воєнного проникнення на чужі терени» [72, 73].

Синтетичне поєднання мережових та інформаційних війн спонукає до формулювання поняття інформаційно-мережевої війни, що є введенням в концепцію нової теорії (і практики) конфліктів й одночасно стимулом для подальших вітчизняних досліджень у цій галузі, оскільки, порівняно з англійськими джерелами, україномовної літератури з цієї тематики явно бракує.

Інформаційна війна ведеться здебільшого в інформаційному і так званому кібернетичному просторі, а інформаційно-мережева війна – ще й у соціальному. Основне її поле – спілкування індивідів, об'єднаних у певну мережу та їх комунікаційне середовище.

Інформаційно-мережеві війни ведуться у духовній, політичній, дипломатичній, фінансовій, економічній, організаційно-управлінській,

повітряно-космічній, медико-біологічній, воєнній сферах і кібернетичному просторі Інтернету («цитуються за 74, с. 36; 75, с. 25»).

Ведення інформаційно-мережевої війни вимагає панування над інформаційним простором. Гнучкість інформаційної зброї, її різноманіття, багатофункціональність, здатність поєднувати в собі різні типи дії, що привабливо камуфлюють культурною формою, дозволяють використовувати її на різних рівнях і в різних середовищах: для зміцнення влади, зручності управління, формування громадської думки в потрібному напрямі. Саме від ефективності впливу на громадську думку, впровадження в неї відповідних ідей і понять залежить, які саме ідеї і цінності – соціал-дарвінізму чи добра та справедливості – стають визначальними у свідомості людей.

Система управління інформаційно-мережевими війнами має відповідати чотирьом параметрам: доцільності (виходимо винятково з цілей і завдань); нестандартності (індивідуальний підхід до будь-якої ситуації); оперативності; послідовності (чітко прописаний і продуманий план дій).

У сучасному світі, що має визначення «століття інформаційних технологій», невід'ємними компонентами систем управління державою, економікою, фінансами та обороною є інформаційні й комунікаційні системи. Їх упровадження зумовлює створення єдиного світового інформаційного простору, що потребує високого науково-технічного і промислового потенціалу, а також відповідного культурно-освітнього рівня суспільства.

У теорії інформаційно-мережевої війни ключовим поняттям є термін «мережа». У сучасній англійській мові, окрім іменника «the network» – «мережа», вживається дієслово «to network», що перекладається як «омереження», «охоплення мережею», «впровадження мережі», «під'єднання до мережі». Зміст «мережі» та «мережевого» принципу полягає у тому, що головним елементом діючої моделі є «інформаційний обмін», який передбачає максимальне розширення усіх можливих форм її виробництва, забезпечення вільного доступу до неї, її розподілу та зворотнього зв'язку. Вочевидь, що вже звична для світової спільноти «мережа» стала новим

комунікаційним простором – інформаційним, у якому розгортаються головні стратегічні операції, як-то розвідувальні, військові та здійснюється їх ресурсне забезпечення (медійне, дипломатичне, економічне, технічне тощо) [76].

Мережі легко долають державні кордони, економічні та юридичні перешкоди, починають вбудовуватися в життя країни-мішені, бути для неї вкрай необхідними. Люди поступово стають сегментами глобальної мережі. Змінюються їхні думки, смаки, позиції щодо величезної кількості речей і питань, вони коригуються, підлаштовуються під думку мас. Через підключених до мережі людей можна пропускати будь-яку інформацію. Як позитивну, так і негативну – темні імпульси, що спонукають до здійснення певних деструктивних дій, які в разі збереження первинної шкали цінностей ніколи й на думку не спало б зробити («цитуються за 92, с. 72; 94, с. 30»).

Мережа може мати форму ланцюга, зірки або бути хаотично об'єднаною багаторівневою структурою. Також можуть бути гібридні та ієрархічні форми організації мереж. Можливі різні комбінації та конфігурації мереж, але їх структура зазвичай налічує чотири рівні: організаційний, доктринальний, технологічний і соціальний («цитуються за 76, с.137»).

1. Організаційний рівень відповідає на запитання, яка кількість акторів або їх комбінацій, організовано в мережу. Це стартова точка для визначення того, яку дійову особу призначено для ведення мережевої війни; які члени і як автономно вони можуть діяти; чи, взагалі, існує та як безпосередньо організована ієрархічна динаміка, чи може остання бути поєднаною з динамікою конкретної мережі.

2. Доктринальний рівень, у цілому, дає відповідь на питання стосовно того, що актори організовуються у відповідну мережу. Завдання полягає у тому, щоб встановити, як саме (навмисно чи випадково), це відбувається, та які причини чи мотивації обумовлюють використання тієї чи іншої форми комунікації. Зазначений аналіз є вкрай важливим у контексті пояснення того, що, власне, утримує мережу від розпаду, дає змогу її користувачам діяти стратегічно і тактично, не маючи центрального командування або лідера.

3. Технологічний рівень розкриває зміст самої мережевої моделі, демонструє її можливості, засвідчує щільність інформаційних та комунікаційних потоків, встановлює технології, що її підтримують та найбільше їй відповідають.

4. Соціальний рівень, у свою чергу, дає відповідь на питання стосовно існуючого рівня міжособистісних комунікацій учасників глобального мережевого простору. Це, без перебільшення, класичний рівень аналізу соціальної мережі, де панують потужні персональні зв'язки, встановлені на ґрунті спорідненості, етнічної приналежності, дружби, спільного досвіду тощо. Останні гарантують найбільш високий рівень міжособової довіри, ніж він спостерігається у інших формах комунікаційних організацій. Попри все, цей рівень аналізу зберігає свою традиційну привабливість і залишається одним із важливіших компонентів сучасної інформаційної епохи.

Найефективніші мережі – це ті, в яких організаційний рівень підтримується доктриною, що пронизує мережу, або має ідеологію, гармонійну всій структурі. Кожен рівень і загальна структура можуть отримати перевагу від великої кількості й різноманітності складових частин мережі.

Найдієвішим інструментом мережі є сегмент неурядових організацій, які, прикриваючись гідною метою, можуть підривати основи державності й наносити збиток національним інтересам країни, у якій діють.

Мережі управляють потоками інформації, знань і комунікаціями так само, як і найбільш керованим товаром. Оскільки комунікації стають дешевшими і доступнішими, мережі розширюються цілком непропорційно. Технологічно мережі керують діями великих і розпорочених мереж і можуть навіть ініціювати нарощення критичної маси для визначених соціальних мереж.

Незважаючи на певну зовнішню спонтанність і некерованість, у мережевій війні завжди є замовник процесів, що відбуваються, історичний суб'єкт, стратегічний суб'єкт – суб'єкт, який замовляє соціальні трансформації, в інтересах якого відбуваються зміни («цитуються за 77, с. 7»).

Є активні актори – ті суб'єкти на світовій арені, яких основний замовник – наразі ТНК чи держава-агресор – активно використовують для реалізації своїх завдань у веденні мережевої війни.

Є пасивні, «темні», учасники, яких використовують наосліп: їх не інформують не лише про кінцеву мету, а й навіть про проміжну. Здебільшого ці «темні» учасники діють для досягнення, як їм здається, певних своїх, локальних, низькорівневих інтересів, живлячись струмами малої геополітичної напруги. Саме вони безпосередньо працюють з масами, виконуючи всю рутинну роботу мережевої війни.

Існують і більш впливові актори, держави-агресори, які під час мережевих операцій реалізують свої регіональні, економічні або тактичні інтереси.

Є і регіонально-стратегічні партнери, у яких цілі вищого рівня і які можуть приєднатися до мережевої операції або її складової частини, якщо це відповідає їхнім інтересам у регіоні, але можуть і відмовитися. Проте й вони не є фінальними розпорядниками історичних процесів. По суті, їх також ставлять перед фактом і змушують працювати за правилами глобального замовника. Єдина їх перевага перед іншими співучасниками – можливість не брати участь у війні («цитуються за 78, с. 21, 22»).

Реалізація мережевих процесів через таких великих гравців визначається поняттям проксі-управління. У цьому випадку основний суб'єкт історії – замовник процесів – делегує їм частину повноважень, щоб вони, діючи від свого імені, домагалися зрештою інтересів головного замовника. Так зростає кількість IP-адрес, через які відбувається вплив на той чи інший процес або на ту чи іншу територію, і водночас відбувається розподіл відповідальності.

Як відомо, у минулих військових конфліктах головним ресурсом було озброєння (літаки, гармати, військова техніка тощо). Сьогодні першість значущості належить володінню мережевим кодом. У сучасному світі інформація і мережі стають все більш відкритими. Доступ до інформації мають усі, але користуватися нею можуть тільки фахівці мережевих війн, усе більше ускладнюючи таємниці її декодування і систематизації.

Умови ведення ІМВ неоднакові для мирного і воєнного часу. Ця війна не може тривати під час регулярних бойових дій, коли висуваються жорсткі вимоги до орієнтації свідомості людей. За цих умов громадянська позиція і

самовизначення кожного не викликає запитань у зовнішнього спостерігача. Це допомагає виявляти людей, схильних до зради.

На підготовчій стадії до війни, у мирний час, ворог намагається трансформувати свідомість населення країни – об'єкта агресії, його національної еліти для того, щоб певна її частина перейшла на бік агресора. За умов сучасного плюралізму думок і поглядів, що генеруються у медіа, в державі є люди, котрі сприятимуть поразці своєї країни.

Активний вплив на свідомість населення у системі соціальних комунікацій відбувається за допомогою використання соціальних структур, що дістали назву «п'ятої колони». Ці структури активно беруть участь у веденні консцієнтальних війн на території держави – жертви агресії. Загроза з боку «п'ятої колони» сьогодні реальніша і небезпечніша, ніж загроза прямих військових інтервенцій, економічних санкцій і дій спецслужб. Звертаємо увагу, що медіа використовують термін «п'ята колона» в однині. Насправді їх багато, ця тема складна та різнопланова.

Вершина сучасного військового мистецтва – це дезорієнтація супротивника на рівні його культурного і соціально-політичного середовища, що супроводжується інформаційно-мережевими війнами, фінансово-економічними диверсіями, терором, відповідними морально-етичними і кримінальними діями. Формується стійкий комплекс емігранта, гостя, найманого працівника-поденника, який за принципом заміщення має заблокувати колишнього господаря свого будинку, землі, країни.

Таким чином, інформаційно-мережева війна – це війна, об'єктом ураження якої є свідомість людей з метою знищення або деформації інтелектуального потенціалу та руйнування відповідних установок населення. Вона ведеться у різноманітних мережевих структурах переважно інформаційними засобами і є психологічною за формою та цивілізаційною за змістом. Враховуючи безпосередній зв'язок ціннісних установок людини з культурою її народу, можна сказати, що у цій війні знищується саме культура («цитуються за 74, с. 37»).

Останніми десятиліттями у різних регіонах світу спостерігається впровадження нових або вдосконалених вже діючих технологій щодо застосування організаційної зброї. Ці процеси отримали різні назви, а саме (рис. 1.1): кольорові революції, «керований хаос», «м'яка сила», «гібридні війни», «жорстка сила», «комплексні конфлікти», «хмарний противник», «міграційна сила» [79].

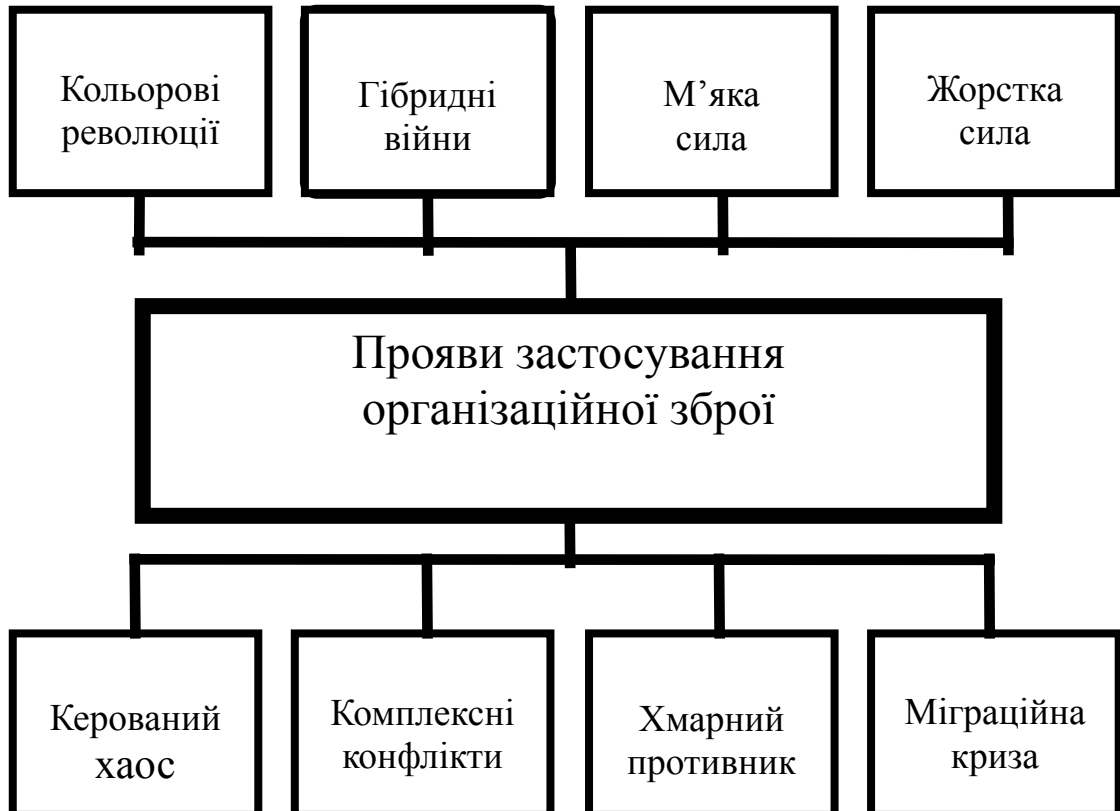

Рис. 1.1. Прояви застосування організаційної зброї

З метою збереження наявної ресурсної бази реалізується відповідна тенденція переходу від війн, спрямованих на знищення супротивника до війн, що мають у кінцевому результаті призвести до його самодезорганізації і самодезорієнтації. Це здійснюється за допомогою застосування системи організаційних дій на супротивника (узгоджених за метою, місцем і часом розвідувальних, пропагандистських, психологічних, інформаційних та ін.), що змушують його рухатися у необхідному для агресора напрямі [80].

Аналіз праць багатьох дослідників дав можливість скласти уявлення про типологію інформаційних та інформаційно-мережевих війн як проявів

застосування організаційної зброї. Було встановлено, що війни в практичному і змістовому плані можна поділити на три основних типи: ментальні, або психологічні війни, кібервійни та поведінкові війни.

Проблематику ментальних війн, головним чином інформаційну безпеку, інформаційні війни та інформаційно-психологічні операції досліджували українські вчені Г. Почепцов [41], Д. Кіслов [42], Я. Жарков [43, 44], В. Гастинщиков [46], В. Толубко [64], Ю. Бут [64], В. Косевцов [64] та ін.

Ментальні (психологічні) війни – це контентні війни, що мають змінити масову, групову та індивідуальну свідомість або психіку. У процесі ментальних війн відбувається боротьба за розуми, цінності, установки тощо. Ментальні війни велися за допомогою «м'якої сили» книги задовго до появи Інтернету, їх історію вимірюють навіть не сотнями, а тисячами років. Інтернет перевів ці війни на якісно інший рівень інтенсивності, масштабності й ефективності.

Ці дослідження дали можливість розглянути нову зброю – по суті технологію роботи зі свідомістю, спрямовану на ураження і знищення її певних форм і структур, а також окремих режимів функціонування. Новою формою геополітичного протистояння є консцієнтальні війни, що здійснюються за допомогою технологій впливу на свідомість (від лат. – *conscientia*) людини, режимів її функціонування. Впровадження у свідомість людини спеціально створених образів руйнує її природні механізми захисту та готує ґрунт для подальшої трансформації. Цей процес відбувається тоді, коли людина не здатна самостійно використати власні рефлексивні механізми захисту і знайти сили відкинути руйнівний образ, що силоміць упроваджується в її свідомість («цитуються за 95, с. 193; 96, с. 43»).

Особливість консцієнтальної зброї полягає також у тому, що держава-агресор витрачає дуже мало засобів на її застосування, всі витрати фактично перекладені на країну-жертву. Створивши один раз фільм, відеоролик, пісню, написавши статтю або книгу і випустивши цей твір у світ, можна спокійно спостерігати, як телебачення, кінотеатри, медіа та Інтернет країни-мішені розпочинають тиражувати цю інформацію. Таким чином, один раз скинута

інформаційна «бомба» вражає населення безліч разів, вибухаючи у свідомості людей і трансформуючи її в потрібному напрямі. Консцієнтальна війна ведеться для того, щоб зруйнувати сакральну енергію, енергію архетипу країни. Після цих руйнувань і зламів країна перетворюється на відкритий порожній простір («цитуються за 95, с. 202»).

Основною метою застосування консцієнтальної зброї є вилучення людей із традиційної для них культурно-конфесійної спільноти і перетворення з народу на розрізнених та роздрібнених соціальних індивідів, які мали б відчужені почуття щодо колишнього етносу.

Іншу групу становлять праці, пов'язані з дослідженням кібервійн, ознакою яких є цілеспрямований деструктивний вплив інформаційних потоків як програмних кодів на матеріальні об'єкти і системи. Кібервійна (від англ. *cyber – warfare*) – комп'ютерне протистояння в просторі Інтернету. Спрямована передусім на дестабілізацію комп'ютерних систем і доступу до мережі державних установ, фінансових і ділових центрів, створення безладу і хаосу в житті країн, які активно використовують Інтернет у повсякденному житті. Міждержавні відносини і політичне протистояння часто продовжуються в мережевій кібервійні: вандалізмі, пропаганді, шпигунстві та безпосередніх атаках на комп'ютерні сервери і системи.

Ментальні й кібервійни ведуться не лише в Інтернеті, а також у військових, державних, корпоративних та інших мережах. Кожному із цих двох типів війн властиві свої інструментарії, методи, стратегії і тактики ведення, закономірності ескалації, можливості попередження тощо.

До особливої групи належать поведінкові війни [67, с. 27]. Сьогодні це закрита тема і майже неможливо знайти західні публікації, присвячені зазначеній темі. Значною мірою це пов'язано з її надзвичайною делікатністю, зокрема для західної громадської думки.

Варто зауважити, що комплекс можливостей для ведення результативних поведінкових війн сформувався внаслідок накопичення значних масивів інформації не лише про поведінку особистості, а й соціальних та інших груп.

Ці відомості переважно містяться в Інтернеті, який фактично є архівом для ведення поведінкових війн. Їх можливості пов'язані з інструментарієм, що розробляється на стику когнітивних обчислень, великих даних і математичних моделей («цитуються за 67, с. 28»).

Людська поведінка, значною мірою, залежить не лише від наших уявлень, цінностей, переконань, а ґрунтується передусім на стереотипах, звичках, поведінкових патернах, а також складається під впливом формальних і неформальних соціальних інститутів.

Слід зазначити, що у мережевій війні реальний зміст є лише супутником, вторинним додатком віртуального світу. Іміджевий, інформаційний контент стає набагато важливішим за оточуючу реальність. Сама реальність, у свою чергу, стає «реальною» лише після того, як повідомлення про неї потрапляє у інформаційне поле електронної комунікації. Враховуючи цей факт, очевидним стає наступний висновок: головне – утримувати контроль над інформаційним полем, адже, той, хто його здійснює, без перебільшення, контролює усе. Таким чином, інформаційний супровід війни втрачає ознаки другорядності, як це було за часів класичної пропаганди, а перетворюється на сенс і глибинну суть нової війни – війни інформаційно-мережевого характеру.

Дотепер ланцюжком у перетині задумів ініціаторів і виконавців терористичних і екстремістських дій залишаються «операції базових ефектів» (ОБЕ). Останні потрактовуються як «сукупність дій, спрямованих на формування моделі поведінки друзів, нейтральних сил і ворогів у ситуації миру, кризи і війни» [70, 94]. При цьому, основним компонентом ОБЕ є когнітивна сфера, а саме, свідомість атакуючого бійця та свідомість його атакованого супротивника. Вона є тим простором, де переважно здійснюється ОБЕ. Сучасні війни розгортаються саме у цій сфері.

Операції базового ефекту формують поведінку усіх учасників політичного процесу. Не лише друзі, а й сили, що обрали нейтральну позицію а також противники залучаються (без їх відома) до певного, нав'язанного ззовні, сценарію і починають діяти по волі тих, хто керує ОБЕ. Це означає

поразку ще до початку війни. Коли справа доходить до відкритого протистояння, супротивник, нейтральні сили і друзі починають грати за визначеними правилами, створеними в інтересах їх авторів. ОБЕ означає встановлення повного й цілковитого контролю над усіма учасниками актуальних або можливих бойових дій і тотальне маніпулювання ними в усіх ситуаціях – і тоді, коли війна точиться, і тоді, коли вона назріває, і тоді, коли панує мир. У цьому є суть інформаційно-мережевої війни – вона не має початку і кінця, вона ведеться постійно, її мета – забезпечити агресору можливість усебічного управління важливими ресурсами людства [94]. Це означає, що впровадження «мережі» призводить до позбавлення країн, народів, армій та урядів світу самостійності, суверенності та суб'єктності, перетворення їх на жорстко керовані, запрограмовані механізми.

Локальні війни і кольорові революції початку XXI ст. продемонстрували зростання ролі їх інформаційного супроводження й активний розвиток теорії і практики ведення організаційних, інформаційних та інформаційно-мережевих війн. Тому останнім часом у наукових та періодичних виданнях дедалі частіше з'являються публікації, у яких розглядають такі поняття, як «інформаційна війна», «інформаційна зброя», «інформаційно-мережева війна», «мережева і мережецентрична війна», «консцієнтальна війна», «гібридна війна», «інформаційна безпека», «інформаційно-психологічне протиборство» тощо.

Не залишилися поза увагою науковців процеси, пов'язані з інформаційно-психологічним протиборством кінця XX – початку XXI ст. Локальні війни змусили фахівців у галузі соціальних комунікацій досліджувати феномен інформаційних війн як складової частини соціокомунікаційного знання. Науковці намагалися з'ясувати причини виникнення такого явища, як інформаційно-психологічне протиборство, здійснити класифікацію інформаційних війн та визначити їх роль і місце у сучасних комунікаційних процесах.

Підґрунтям соціально-комунікаційного дискурсу в геополітиці, організаційних війнах, гібридних війнах, складовою частиною яких є

інформаційно-мережеві війни, стали праці Г. Почепцова, В. Різуна, С. Квіта, Є. Магди, О. Холода, О. Поляруша, О. Юрченка, С. Расторгуєва, В. Коровіна, В. Циганова, С. Бухаріна, В. Карякіна, С. Манна, Дж. Ная, Дж. Арквілла та інших дослідників.

Більшість фахівців вважають, що в сучасних умовах використовують організаційні війни: «заколотвійни», гібридні війни, кібервійни, інформаційно-мережеві, консцієнтальні та символічні війни. За допомогою інформаційно-мережевих війн можна спрямувати політику супротивника в стратегічну безвихідь, знищити його економіку неефективними реформами, загальмувати розвиток озброєнь, спотворити основи національної культури, створити серед частини населення «п'яту колону». Результатом організаційної війни є виникнення в державі ситуації управлінського, політичного, економічного, психологічного хаосу.

1.3. Методологія та методи дослідження

Методологічна база дослідження зумовлена міждисциплінарним характером теми, її основою є базові положення соціокомунікативного, системного, когнітивного та синергетичного підходів до з'ясування сутності, змісту, структури, організаційно-методичних засад та технологій застосування «м'якої сили» книги.

Усі означені вище концепти «м'якої сили» книги свідчать про наявність певних напрямів розгортання досліджень комунікаційного процесу, що в реальній практиці набуває специфічних форм, методів і технологій. Важливим напрямом цього процесу є використання книги і книгодрукування як головного інструменту ведення інформаційно-мережевої війни в соціально-комунікаційному просторі українського суспільства. Книга як частина національного культурного надбання є основою книжкової комунікації і комунікаційної практики. Саме «м'яка сила» книги становить об'єкт дослідження, а інформаційно-мережева війна є ширшим полем для

застосування інструментів «м'якої» і «жорсткої сили», які держава-агресор використовує для досягнення своїх цілей.

В умовах інформатизації суспільства, широкого впровадження інформаційних технологій терміни «м'яка сила» книги, «інформаційна війна», «інформаційно-мережева війна», «гібридна війна» стали не лише знаково-символічними одиницями політичної лексики, а й активно застосовуються як самостійна категорія в соціально-комунікаційному науковому дискурсі.

Визначення сутності «м'якої сили» книги базується, з одного боку, на визнанні комунікаційної природи взаємодії «книга – читач», а з іншого – на потребі вбачати в українській книзі матеріальне втілення духу народу, його культурне надбання, що гарантує високу освіченість української нації, становить підґрунтя її наукового й інтелектуального розвитку.

Всебічне дослідження «м'якої сили» книги як складової книжкової комунікації ґрунтується, по-перше, на метатеорії соціальної комунікації, по-друге, на книгознавчих концепціях. Метатеорія соціальної комунікації (А. Соколов) – міждисциплінарна узагальнювальна теорія, що формується на основі різних наук, які вивчають певні аспекти соціальної комунікації [13, с. 19], вона слугує ядром системи соціально-комунікативних наук. Головні її положення, категоріальний апарат, ґрунтовно висвітлені в роботах А. Соколова, В. Ільганаєвої, В. Різуна, О. Холода є плідним підґрунтям для проведення пропонованого дослідження. Ґрунтовні теоретичні положення теорії СК сприяли розвитку соціально-комунікаційного підходу як методологічної бази досліджень у галузі соціальних комунікацій, зокрема під час вивчення явищ, процесів, функцій соціальних комунікацій.

У межах метатеорії соціальних комунікацій книгознавство вважається соціально-комунікаційною наукою, оскільки воно вивчає аспекти комунікаційної діяльності, пов'язані з функціонуванням книги в суспільстві. Поряд із такими дисциплінами, як соціологія культури, теорія масової комунікації, бібліотекознавство, бібліографознавство, архівістика,

музеєзнавство, теорія і практика літературного редагування і книговидання, книгознавство входить у культурознавчий комплекс системи соціально-комунікативних наук («цитуються за 13, с. 46, 47»). А тому застосування метатеорії соціальних комунікацій як методологічної бази дослідження «м'якої сили» книги дозволяє визначити останню як феномен, здатний впливати на людину, формувати інформаційний простір свідомості окремої особистості, держави, нації. І, як свідчить огляд еволюції наукової думки щодо книжкової комунікації, представлений у роботах В. Маркової, звернення вчених-книгознавців до понятійного апарату соціальних комунікацій має власну історію, критичне осмислення якої також є важливим підґрунтям цього дослідження («цитуються за 5, с. 26, 27»).

У сучасній науці виокремлюється коло дослідників, які зосереджують увагу на соціально-комунікативному аспекті «м'якої сили» книги як інструменту інформаційно-мережевих війн. Їх методологічні принципи дослідження вирізняються тим, що в предметному полі домінує свідомість людей. Вона має пріоритетний вплив у новій інтерактивній реальності і формує когнітивні орієнтації. Цього трактування дотримуються, наприклад, Д. Кіслов [42, с. 57] і Г. Почепцов [41, с. 450], на думку яких інформаційна війна є комунікативною технологією, що має на меті досягнення інформаційної переваги в інтересах національної стратегії.

За допомогою соціально-комунікативного підходу доведено, що інформаційно-комунікаційне середовище і мережева структуризація суспільства докорінно змінюють підходи до ведення ментальних війн і сприяють переходу від концепції інформаційних до інформаційно-мережевих війн. Слід зауважити, що наприкінці минулого століття радикально трансформувалися суть і зміст війни. Дедалі більшого значення набуває протиборство у сфері ідеології, що веде до трансформації й узагальнення окремих аспектів інформаційних та інформаційно-психологічних війн.

У межах психологічної парадигми інформаційну війну розуміють як латентний вплив інформації на індивідуальну, групову і масову свідомість за

допомогою пропаганди, дезінформації, маніпулювання свідомістю з метою формування нових поглядів на соціально-політичну організацію суспільства через заміну ціннісних орієнтацій і базових установок особи чи суспільства. Цей вплив відбувається в процесі комунікації, транслюється різними каналами і має спрямований характер.

Водночас активізація в структурі соціально-комунікаційної системи механізму зворотного зв'язку дозволяє під час виявлення негативних тенденцій, що погіршують духовний і моральний стан суспільства, нейтралізувати фактори, які їх зумовлюють. Саме через зворотний зв'язок об'єкт управління впливає на суб'єкт управління та оперативно оцінює ефективність і результативність комунікації. Якщо процес формування освітнього, наукового, інтелектуального рівня нації дає позитивні результати, суб'єкт управління (держава) фіксує наявність позитивного зворотного зв'язку і зберігає обрану модель комунікації. Зворотний зв'язок інформує також про те, що бажаного результату не досягнуто і ситуація потребує інтенсифікації управління комунікативними процесами, що має зумовити вибір ефективнішого інструментарію підвищення якості соціокультурного середовища.

Результатом застосування соціально-комунікативного підходу стала констатація факту, що інформаційно-мережеві війни є підґрунтям гібридних, однак у наявних аргументованих концепціях інформаційно-мережевих війн відсутнє їх загальноприйняте визначення. Значна кількість підходів обумовлена складністю самого об'єкта та предмета дослідження, а також теоретичними і методологічними установками авторів, що проводять системний аналіз використання «м'якої сили» книги як інструменту інформаційно-мережевих війн із різних предметних позицій і галузей дослідження.

У даному дисертаційному дослідженні соціально-комунікаційний підхід ґрунтується на теоретико-методологічній базі соціального інжинірингу, запропонованій і обґрунтованій у працях Г. Почепцова. Аналіз його наукового доробку свідчить про те, що дослідник вважає соціальні комунікації такими,

що «налаштовані на управління соціальними системами, маючи для цього як короткотривалий (тактичний), так і довготривалий (стратегічний) інструментарій». Такий підхід дозволив зосередити увагу на особливостях «м'якої сили» книги як стратегічного інструментарію впливу на свідомість учасників системи соціальних комунікацій. Книга в системі соціальних комунікацій суспільства представляє як перший тип комунікацій – «синхронну» (за Г. Почепцовим), що здійснює передачу змістів у межах одного покоління, так і діахронну (пов'язану з минулим). Г. Почепцов розглядає 15 соціально-комунікаційних технологій, спрямованих на ведення пропагандистської й інформаційної війни. Серед них дослідник виокремлює: руйнування інформаційного монополізму, перерозподіл інформаційної ваги гравців, маніпуляцію джерелами інформації, керування каналом комунікації, керування за допомогою великих масивів інформації («цитуються за 97, с. 59»). «М'яка сила» книги в цих процесах посідає провідну роль, пов'язану з тим, що вищезазначені нові технології, на думку Г. Почепцова, «дозволяють порушувати інформаційний порядок, який вже склався» під час здійснення нових соціальних комунікацій. До того ж, як вважає дослідник, «у голові людини є еквівалентність інформаційної й фізичної картини світу», і «саме тому зміни в інформаційному уявленні вона автоматично переносить на реальність» («цитуються за 41, с. 53; 109, с. 39»).

Цю думку поділяє український теоретик О.М. Холод, який пропонує застосовувати соціально-комунікаційний інжиніринг, що передбачає процес створення, прогнозування, адаптації та реалізації комунікаційних технологій, стратегій і моделей соціальних дій, взаємодій і стосунків між соціальними фігурантами (суб'єктами та об'єктами) з метою здійснення позитивного або негативного впливу [97]. Отже, соціально-комунікаційний підхід можна визначити як основний методологічний підхід дослідження особливостей «м'якої сили» книги в інформаційно-мережевих війнах [98].

Завдання пропонованого дослідження та логіка викладення матеріалу базуються на концептуальних поглядах В. Різуна на соціальні комунікації як

інструмент соціального інжинірингу. Обговорюючи питання розроблення соціально-комунікаційного підходу до вивчення явищ і процесів у межах соціальних комунікацій, науковець зазначає, що до «соціально-комунікаційної парадигми принципів дослідження явищ обов'язково входить:

- вивчення явища в контексті суспільної взаємодії суб'єктів спілкування;
- визначення функціонального статусу явища в цьому контексті взаємодії;
- визначення залежності явища від мети, завдань і характеру суспільної взаємодії» («цитуються за 99, с. 8, 9»).

Такий підхід дозволив проаналізувати еволюцію наукових поглядів на книгу як засіб інформаційного впливу, окреслити прояви феномену інформаційно-мережевих війн у сучасному соціально-комунікаційному дискурсі, здійснити термінологічний аналіз поняття «м'яка сила» книги та визначити її соціальну спрямованість залежно від мети застосування.

Важливим методологічним підґрунтям дослідження є когнітивний підхід, завдяки якому здійснено аналіз змістовної, інтелектуальної складової книжкової комунікації, проаналізовано та виокремлено шляхи впливу «м'якої сили» книги на свідомість читачів. Під час сприйняття думок автора читачі, по суті, діють як науковці, адже, вони розмірковують, теоретизують, занурюються у творчий процес автора, прогнозують подальші події сюжету тощо. Подібно до того, як дослідники провадять наукові експерименти, відшукуючи істину, читач, не менш сумлінно, здійснює власне дослідження у масштабах набутого ним життєвого досвіду, доводить свої гіпотези, прагне передбачити та контролювати події свого власного життя. Ясна річ, що між діяльністю науковця і життям пересічного громадянина є значна різниця, однак, спільним для них є те, що обидва суб'єкти намагаються зменшити свою необізнаність та невизначеність у конкретних питаннях. Індивід є особливо діяльним у своєму прагненні осмислити світовий досвід, уявити

майбутнє в усіх його проявах та, відповідно до встановленого, творити свою власну долю («цитуються за 67, с. 30»).

У наш час для впливу на свідомість словом і образом створено цілі наукові напрями, що розробляють технології маніпуляції свідомістю. З'явилися технічні засоби і методи масової пропаганди, що дають змогу ефективно впливати на менталітет народів у системі соціальних комунікацій [100]. Водночас використання «м'якої сили» книги в інформаційно-мережевих війнах має бути спрямовано на формування менталітету націй, духовних засад населення, їх віру, ідеологію, історію, притаманні їм патріотизм, культуру тощо.

Звернення до когнітивного підходу уможливорює розгляд «м'якої сили» книги в інформаційно-мережевих війнах в ракурсі їх змістового аналізу. Наприклад, Р. Шафранскі [101] осмислює феномен війни, спрямований проти будь-якої частини системи знань і переконань супротивника. Метою є латентний деструктивний вплив на ухвалення політичних рішень контрагентом, що проявляється в порушенні координації і ефективності цього процесу. На думку автора, чим вище технологічні можливості й розвиненіша комунікативна сфера держави, тим вона більш вразлива в інформаційній війні.

Г. Почепцов стверджує, що «людство винайшло книгодрук як новий комунікаційний засіб для отримання однакових екземплярів одного тексту – Біблії. До 1500 року книги друкували вже в 250 міст Європи... З'являється новий комунікативний канал, який відразу також почав служити для ідеологічних цілей. Реформація стала першою війною, де було задіяно книгодрук. Лютер тоді написав 30 памфлетів, таких собі тогочасних бестселерів, які розходилися великими тиражами. Наприклад, його третій трактат мав наклад у 300 тис. примірників, що навіть забагато для сьогодення. Звідси виникає проблема контролю. Рим складає індекс заборонених книг» («цитуються за 41, с. 178»). Відтак цивілізація

використовувала дедалі ширший діапазон засобів візуальної комунікації в інформаційних війнах.

«Результатом їх застосування стає всебічне й масове ураження духовних сил суспільства, руйнування культурних і моральних традицій народів. Постійний і активний вплив інформаційної агресії викликає зрештою порушення соціально-економічних процесів і зв'язків та призводить до загибелі держави, а народ виявляється роз'єднаним, деморалізованим і нездатним до опору» («цитується за 2, с. 42»).

Досліджуючи інформаційну війну з точки зору психологічних теорій, В. Лісічкін і Л. Шелепін [102] встановили, що її об'єкт перебуває у когнітивно-емоційній сфері людського індивіду, а головна мета – в управлінні інтелектуально-психологічними і соціокультурними процесами у суспільстві. При цьому, обов'язковим фактором для успішної інформаційної війни є неусвідомленість завуальованого впливу тими, на кого вона, власне, спрямована.

Авторське трактування даного феномену мають такі дослідники, як Д. Волкогонов [103], Н. Живейнов [104], А. Караяні [105]. Останні поєднують інформаційне і психологічне протистояння у єдиному понятті. Перші з двох вищеназваних науковців коментують інформаційну війну як щільну систему ідеологічних впливів на супротивника. Розвідник А. Караяні розмірковує над проблемою інформаційно-психологічних акцій, що знайшли своє застосування на численних рівнях (стратегічному, тактичному, військово-оперативному тощо), використовуються у різних сферах (інформаційній, духовній тощо) та у різний час (мирний, воєнний) [105].

Українські вчені Я. Жарков [43] і Д. Кіслов [42] зауважують, що інформаційна війна може бути спрямована проти громадянського суспільства і владної еліти за допомогою дипломатії, пропаганди, психологічних кампаній, політичної та культурної підривної роботи. За словами політологів, країна-агресор може вести інформаційну війну проти політики конкретного уряду мішені, прибічників груп і рухів, пов'язаних, наприклад, із

глобалізаційними проблемами, економікою, охороною довкілля або захистом громадянських прав.

Зокрема, професор Л. Тимченко [106, с. 25] вважає, що інформаційне протистояння є важливим компонентом гібридних війн. Політики, які їх планують, передусім мають переконати громадян своєї держави, що війна можлива й необхідна для захисту певних цінностей. Поставлене завдання вирішується за допомогою інформаційно-психологічних операцій із застосуванням «м'якої сили» книги, яка є неодмінним атрибутом політичного керівництва. Проведення такої війни полягає в посиленій дії на суперечності, що об'єктивно закладені та виразні на різних рівнях державного і громадського устрою. Внаслідок певних дій очікуються зовнішні та внутрішні прояви конфронтації з державою із заданим рівнем інтенсивності й у свідомо визначеному організаторами напрямі.

Цю позицію поділяють В. Крутов [107], М. Стрельбицький [107], О. Шевченко [107], які пропонують розглядати інформаційне протиборство як складову частину регіонального політичного процесу. Згідно з думкою цих авторів, причина застосування засобів інформаційного впливу пов'язана з приростом владного капіталу або захистом власних інтересів. Інструментами реалізації вказаних стратегій стають книги, мас-медіа, а до політичних суб'єктів зараховують мережеві структури як окремі соціальні групи – еліти регіону й федерального центру, аудиторії відповідних мас-медіа, так і масовий соціальний суб'єкт – населення регіону загалом.

Застосування когнітивного підходу до аналізу «м'якої сили» книги тісно пов'язано з потребою переходу від безпосереднього розгляду змісту книги як ментального і психічного до розгляду процесів відтворення виробництва знання в соціумі як прояву когнітивної діяльності людини. Характеристики книжкової комунікації, де виробляються, транслуються, трансформуються світоглядно-ціннісні орієнтації, значним чином визначають суспільно-політичну діяльність індивідів та груп. По-перше, «м'яка сила» книги активно виявляється в інфопросторі, де відбувається продукування та

організація сенсів, вироблення ціннісних орієнтирів, що, власне, і визначає систему ідентифікацій, тобто ознак, які служать критерієм для ототожнення суб'єкта з певними суспільними, культурними й історичними групами. Морально-етичні норми, цінності та уявлення, які транслюються через книговидавничі й книгорозповсюджувальні канали комунікацій, визначають ставлення індивіда до навколишнього світу взагалі, а отже, і ставлення до держави та її інститутів, до явищ суспільного й політичного життя. По-друге, в інформаційно-комунікаційному просторі як середовищі сенсоутворення визначається ступінь значущості певних суспільних явищ, отже, вибудовується їх ієрархія. Вказані аспекти зумовлюють особистісне сприйняття змісту книги, що впливає на формування та трансляцію шаблонів індивідуальної й колективної поведінки, стратегій та інтерпретаційних моделей.

Обґрунтування сутнісних характеристик книги, визначення особливостей її впливу в процесі інформаційно-мережевих війн дозволяє здійснити системний підхід у різноманітті його складників: системно-функціонального (під час дослідження функціональних характеристик книги як «м'якої сили»), системно-типологічного (у процесі побудови типології інформаційно-мережевих війн). Стан всебічного дослідження феномену війн може бути досягнутий завдяки системному підходу, представленому у працях С. Расторгуєва [65], С. Бухаріна [71], В. Циганова [71].

С. Расторгуєв сформулював поняття «інформаційна система», відповідно до якого вживаний нами термін «інформаційна війна» передбачає наявність відкритих чи прихованих дій інформаційних систем з метою нанесення шкоди уявному чи реальному супротивнику. Останні зорієнтовані на здобуття очевидних переваг в усіх сферах життя (матеріальній, політичній, духовній), а головне, передбачають нанесення суспільству непоправної культурної травми, що у подальшому має спричинити втрату суверенітету і, навіть, демонтаж держави [65].

Найбільш системний, на нашу думку, погляд на природу інформаційних війн пропонують дослідники С. Бухарін і В. Циганов. Останні потрактовують інформаційну війну як динамічний процес, що відбувається у складній системі і має велику кількість пов'язаних між собою елементів. Названа війна, за висловом зазначених авторів, виникає внаслідок руйнації балансу між різноманітними компонентами, які потребують або перерозподілу ресурсів на власну користь, або підвищення безпеки. Такі хитання поглиблюють суперечності і виводять систему з рівноваги. Результатом інформаційної війни стає тотальна трансформація системи, що загрожує її зникненням або, принаймні, масштабним переформатуванням [71, 79].

Процеси глобалізації та всеосяжної інформатизації суспільства суттєво впливають на характер та сутність ведення сучасних війн. Нині країна-агресор відмовляється від фізичного примусу, натомість вдається до прихованих форм впливу на системи управління держави, соціальну свідомість, функції поведінки населення, використовуючи інформаційний тиск. Звичною стала практика інформаційно-психологічного протидіювання, яка фактично перетворилася на самостійний напрям зовнішньої політики розвинених країн. Провідні держави світу активно реалізують завдання створення й удосконалення нелетальних систем ураження супротивника з використанням спеціальних сил і засобів інформаційно-психологічного впливу, створюють і послідовно нарощують технологічний та інтелектуальний потенціал застосування подібної зброї в різноманітних її модифікаціях.

Дослідження феномену інформаційної війни здійснив Г. Почепцов. Останній осмислює дане явище з погляду публічних відносин та виокремлює його як несанкціоновану роботу у інформаційному просторі уявного супротивника. Науковець ґрунтовно вивчає усі відомі на сьогоднішній день аспекти інформаційного впливу, перш за все, він досліджує методи і засоби впливу на поведінку різних соціальних груп. У розумінні Г. Почепцова, суб'єктом сучасних інформаційних війн є усталені спільності людей, як-то: нації, держави, бізнес-компанії. Об'єктом у його потрактування стає масова

свідомість людей («цитуються за 108, с. 15»). Варто зазначити, що використання вищезазначеного системного підходу уможливило виявлення принципів системного впливу «м'якої сили» книги у процесі її застосування у інформаційних та інформаційно-психологічних війнах.

У межах геополітичного підходу згідно з положеннями якого інформаційна війна інтерпретується в термінах міждержавного протиборства, спрямованого на вирішення зовнішньополітичних завдань не за допомогою фізичної сили, військової техніки і зброї, а з використанням інструменту «м'якої сили» книги в інформаційно-мережевих війнах, витончених технологій контролю, що отримує зовнішній вияв у формі дипломатії.

Прибічником озвученого трактування є дослідник І. Панарін. За його авторським визначенням, інформаційна війна – це «домінуючий спосіб досягнення влади, організації ноосфери і світового інформаційно-психологічного простору у своїх інтересах». На думку політолога, сучасні державні діячі не лише повинні мати владний ресурс і кредит громадської довіри, а й уміти вести ефективне інформаційне протиборство. Саме воно дає можливість успішно просувати свої меседжі комунікаційними каналами («цитуються за 109, с. 39»).

У контексті сучасних геополітичних процесів розглядає порушену проблематику І. Михальченко, який обстоює позицію, згідно якої інформаційна війна є цілісною технологією, спрямованою на досягнення гуманітарного поневолення окремих груп людей. Автор вважає, що через наявність цілого ряду причин ведення глобальних озброєних конфліктів, які можуть знищити планету є неможливим, тому виправдано застосування саме цієї технології [110]. Аналогічної точки зору на природу і детермінованість інформаційної війни дотримуються О. Губарєв [111], А. Соколова [112], Д. Фролов [113]. На їхню думку, процеси глобалізації докорінно змінюють міждержавні, міжрегіональні, міжконтинентальні відносини. Суб'єкти цього процесу, шляхом активної дії на інформаційну сферу своїх потенційних супротивників, прагнуть отримати переваги в усіх ключових сферах життя

(політичній, економічній, військовій, науково-освітній, релігійній, мистецькій тощо).

Для досягнення мети та вирішення завдань дисертаційного дослідження, окрім наукових підходів, дисертант використав комплекс методів – сукупність прийомів, способів, принципів, за допомогою яких визначаються шляхи досягнення мети, вирішення конкретного завдання, зокрема: контент-аналіз – під час виявлення та аналізу публікацій за темою дослідження та суміжними проблемами; аналіз, синтез, узагальнення, прогнозування – під час підбиття підсумків на різних етапах дослідження; статистичні – для опрацювання результатів аналізу книговидавничої діяльності. Особливе значення для досягнення результатів дослідження має ситуаційний аналіз, що сприяв визначенню технологій організації інформаційно-мережових війн та «м'якої сили» книги як їхнього інструментарію. Процес планування і прийняття рішень під час вивчення інформаційно-мережових війн розпочинається з аналізу ситуації та обставин, зовнішніх і внутрішніх умов ведення війни. На ньому базується процедура прогнозування – важливого елемента моделі організації інформаційно-мережової війни та адаптивних архетипів («цитуються за 71, с. 125»).

Результатом такого аналізу є дані та знання, необхідні для розкриття питань, пов'язаних із дослідженням і веденням інформаційно-мережових війн. Ситуаційний аналіз – початковий етап екскурсу в історію розвитку інформаційно-мережових війн, який засвідчив, що вони поступово набували специфічних функцій, пристосовуючись до нових умов, отримуючи пріоритет саме завдяки своїй двоєдиній природі. Інформаційні технології без деструктивних мережових структур малоефективні у веденні війн у фінансовій, економічній, дипломатичній, політичній сферах та в системі управління.

Отже, досягнення мети дослідження потребує використання комплексу сучасних методологічних підходів та методів як взаємного доповнення один одного. Методологія дисертаційного дослідження ґрунтується на соціально-комунікаційному підході та доповнюється системним, когнітивним,

геополітичним підходами. Завдання дослідження вирішуються за допомогою поєднання загальнонаукових і спеціальних методів, зокрема аналізу та синтезу, ситуаційного аналізу, порівняння, концептуального моделювання та ін.

Таким чином, огляд публікацій та обґрунтування методологічних підходів дисертаційного дослідження свідчать про актуальність проблеми дослідження «м'якої сили» книги в інформаційно-мережевих війнах, її впливу на якісний і кількісний стан сучасного інформаційного простору.

Висновки до розділу

1. Актуальність дослідження книги як засобу інформаційного впливу, багатогранність форм і методів цього явища в науковому і практичному планах визначається недооцінкою ролі книги в процесі формування інформаційного простору української держави, невизначеністю її впливу на формування світогляду і національної зорієнтованості народу. Усі рівні державного і громадського устрою в будь-якій країні або регіоні зазнають впливів на різні процеси, що здійснюються засобами інформаційно-мережевих війн у сучасному інформаційно-комунікаційному середовищі. Україна потребує створення ефективної системи державної протидії інформаційно-психологічним операціям, в умовах використання державами інформаційної війни як ефективного інструменту здійснення зовнішньої політики.

2. Дослідження еволюції наукових поглядів на книгу як засіб інформаційного впливу свідчить, що нині є достатня кількість стратегій і технологій ведення інформаційно-психологічного протиборства в соціально-комунікаційному просторі. У ролі реальних чи потенційних акторів у комунікаційній системі розглядаються ТНК, держави та міждержавні об'єднання. Гнучкість інформаційної зброї, її багатофункціональність, здатність поєднувати в собі різні типи впливу, що майстерно камуфлюються культурною формою, дають змогу використовувати її на різних рівнях і в різних середовищах: для зміцнення влади, зручності управління,

перерозподілу громадської уваги й впливу на соціум у потрібному напрямі. Аналіз наукових публікацій за темою дослідження дозволив визначити проблемну ситуацію у сфері теоретичного осмислення феномену «м'якої сили» книги, пов'язану з тим, що означене поняття широко використовується в науковому обігу, але офіційної інституціоналізації ще не набуло. Водночас можна констатувати той факт, що книгознавча думка багата на приклади розгляду книги в контексті теорії комунікації та комунікативної функції.

3. Оригінальний підхід до проблем інформаційно-мережових війн демонструють фахівці з соціально-комунікаційного інжинірингу, які насамперед звертають увагу на стратегії і технології ведення гібридних та інформаційно-мережових війн, серед яких варто назвати стратегії непрямих дій, «м'якої» чи «розумної» сили, а також технологію «керованого хаосу». Специфічною для нашого часу з його можливостями м'якого впливу на свідомість, коли непомітно підміняються ідеї та ідеали, стає проблема помилкової ідентифікації, за якої змінюються або підміняються самі критерії ідентичності. Внаслідок масованої дії інформаційних технологій і міфів людина починає ототожнювати себе з певними особами або групами всупереч дійсній власній соціальній і культурній приналежності. Для підкорення і «демократизації» країн застосовується новий підхід із використанням збройної або «гарячої фази», «м'якої сили», технології «керованого хаосу», «кольорових революцій», що спричиняє зміну влади і формування нової еліти країни-мішені, підконтрольної агресору.

4. На основі результатів, одержаних під час дослідження, було узагальнено ключові особливості синтетичної інформаційно-мережової війни нового типу. Інформаційно-мережева війна – це динамічний процес, що відбувається у складній соціально-комунікаційній системі з великою кількістю елементів, зв'язки між якими мають не детермінований, а ймовірнісний характер. Це принципово нова модель війни, характерна для мережевого суспільства або динамічних екосистем.

5. Технології «керованого хаосу» – це новий неконтрольований міжнародними організаціями вид зброї масового ураження, інструмент у світопроектній боротьбі. Використання цих технологій суперечить прийнятим міжнародним нормам про невтручання у внутрішні справи держав. Ці аргументи дають підстави для порушення проблеми заборони й організації міжнародного контролю над використанням технологій «керованого хаосу».

6. Застосування «м'якої сили» книги у якості інструменту інформаційно-мережевих війн руйнує як колективну пам'ять, так і вироблену культурою та соціальним життям загальну систему координат, в якій людина розміщує полюси цінностей і антицінностей. Використання книги як інструменту в інформаційно-мережевій війні означає перехід комунікативної технології від суспільства до держави, від неконтрольованого до контрольованого застосування комунікативного інструментарію. Вона здатна фрагментувати картину світу, перекручувати природну (нормативно-культурну) ієрархію сенсів і цінностей, зміщувати акценти нормальних людських інтересів, руйнувати емоційне життя.

7. Системний комунікаційно-інформаційний аналіз ролі «м'якої сили» книги в інформаційно-мережевих війнах виявив, що книга, якій належить особливе місце в системі комунікації, набуває специфічних рис, функцій і властивостей, а її вивчення потребує використання соціально-комунікаційного підходу в комплексі з історичним, системним, когнітивним, геополітичним підходами. Завдання дослідження вирішуються завдяки поєднанню загальнонаукових і спеціальних методів, зокрема аналізу та синтезу, ситуаційного аналізу, порівняння, концептуального моделювання, що дає можливість поглибити системні уявлення про принципи функціонування соціальних мережеских структур і вплив на них «м'якої сили» книги.

8. Методологічна база дослідження зумовлена міждисциплінарним характером теми, її основою є базові положення соціокомунікативного, системного, когнітивного та синергетичного підходів до з'ясування сутності,

змісту, структури, організаційно-методичних засад та технологій застосування «м'якої сили» книги.

9. Усі означені концепти «м'якої сили» книги свідчать про наявність певних напрямів досліджень комунікаційного процесу, що в реальній практиці набуває специфічних форм, методів і технологій. Важливим напрямом цього процесу є використання книги як головного інструменту ведення інформаційно-мережевої війни в соціально-комунікаційному просторі. Книга як частина національного культурного надбання є основою книжкової комунікації і комунікаційної практики. Саме «м'яка сила» книги становить об'єкт дослідження, а інформаційно-мережева війна є більш широким застосуванням інструментів «м'якої» і «жорсткої сили», які держава-агресор використовує для досягнення своїх цілей.

РОЗДІЛ 2.

«М'ЯКА СИЛА» КНИГИ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ

2.1. Термінологічний аналіз поняття «м'яка сила»

Аналіз робіт англо-американських [52–54, 114–116], російських [117–125] і українських [41, 43, 30, 98, 126, 127, 128] дослідників щодо концептуального змісту сучасних стратегій міждержавного протиборства свідчить, що стратегії непрямих дій і «м'якої сили» – це опрацьовані технології ведення геополітичної боротьби, спрямовані на встановлення постійного контролю внутрішньої і зовнішньої політики країни-мішені. Впливу зазнають її політико-керівна, оборонна, культурна, соціально-економічна, ідеологічна та інші важливі сфери. Зазначені стратегії міждержавного протиборства можуть реалізуватися не тільки під час відкритого конфлікту, а навіть в умовах невидимої війни, коли агресор і країна – жертва агресії зберігають нормальні дипломатичні та економічні стосунки.

Концепцію «м'якої сили» розкрив американський політолог Джозеф Най у книзі «М'яка сила. Засоби досягнення успіху у світовій політиці» [129]: «Спокуса завжди ефективніша від примусу, а такі цінності, як демократія, права людини й індивідуальні можливості, глибоко спокусливі» («цитуються за 129, с. 4»). За концепцією Дж. Ная, до сфери впливу «м'якої сили» входять культура, зовнішня і внутрішня політика. З удосконаленням функції «м'якої сили» було розширено її вплив на державне управління, культуру, освіту, науку, дипломатію, бізнес та інновації (рис. 2.1).

Незважаючи на те, що термін «м'яка сила» Дж. Най увів в обіг у 1990 році, стратегія, що стоїть за ним, відома з давніх часів із праць китайських військових стратегів і мислителів. Йдеться саме про те, щоб продемонструвати переваги культури, політичного чи економічного життя своєї країни без застосування або загрози застосування військової сили.

«М'яка» війна дає можливість нав'язувати іншим державам свої умови. При цьому боротьба стає максимально безкровною і мінімально затратною для держави-агресора. «М'яка» війна може тривати необмежений час – від кількох днів до багатьох років. Вона ведеться всіма можливими силами і засобами, розпочинається з ненасильницьких дій і закінчується силовими операціями. Проте регулярні збройні сили країни-агресора в цій війні відіграють часто лише допоміжну роль і не обов'язково беруть участь в операціях вторгнення («цитуються за 122, с. 24»).

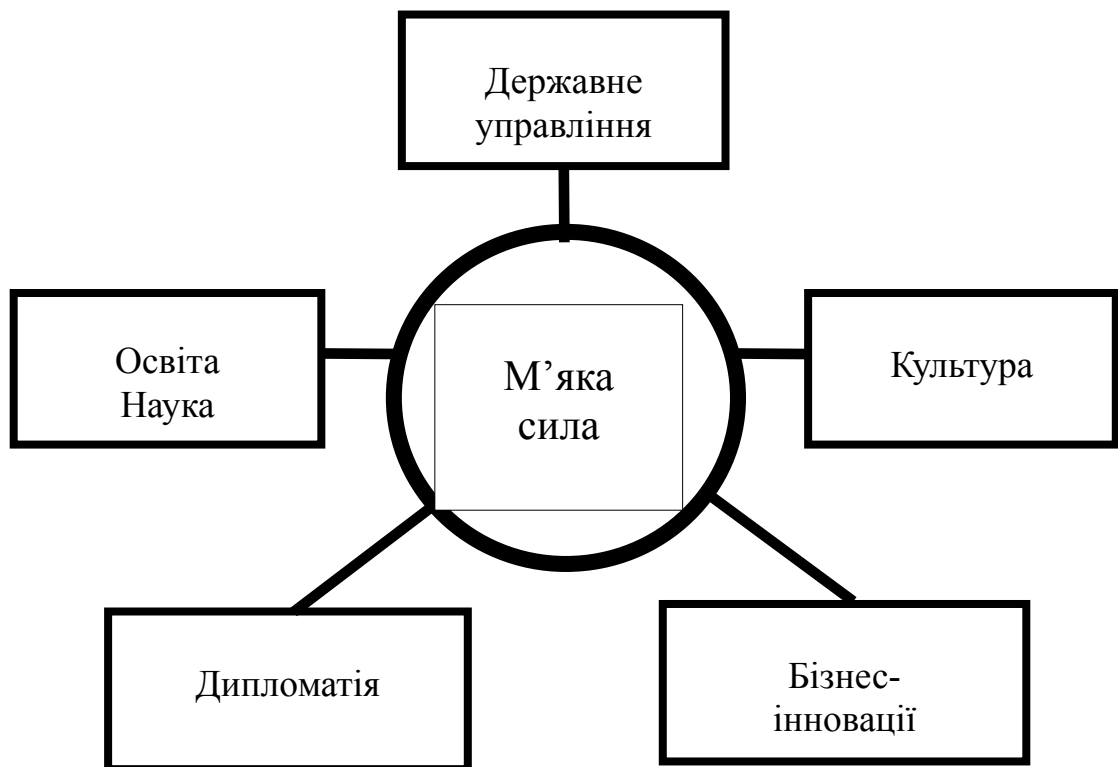

Рис. 2.1. Розширена концепція «м'якої сили»

Професор Гарвардського університету Дж. Най поділяє силу держави на два складники: «жорстку силу» («hard power») і «м'яку силу» («soft power»). Під «жорсткою силою» він розуміє сукупну політичну, економічну та фінансову силу, а «м'яка сила» здебільшого характеризується культурою, цінностями і політичною ідеологією («цитуються за 141, с. 3»). Разом з колишнім заступником держсекретаря США Річардом Армитиджем вони зробили ґрунтовний аналіз застосування різних видів сили, а саме жорсткої, м'якої чи розумної («smart power») [54].

Усі три види сили можна застосовувати в будь-яких видах конфліктів – від прямої агресії, економічної блокади і дипломатичного тиску до використання третьої сили і підготовки «п'ятої колони» всередині системи супротивника. Змістовний аналіз інструментів «м'якої сили» дає змогу визначити стратегічний інструментарій «розумної сили».

У числі зарубіжних дослідників стратегії «soft power» варто назвати Х. Евері [130], Лі Мінгхіанга [131], М. Коуналакса [132], Ю. Давидова [133], С. Кортунова [134], П. Паршина [135], В. Капіцина [136], В. Ізотова [137], Г. Філімонова [138, 1411], С. Цатуряна [139], Є. Опенька [140] та ін.

Серед закордонних авторів, що зробили вагомий внесок у розроблення концепції «розумної» сили, варто вирізнити С. Носсея [25], В. Когена [142], Т. Карпент'єра [143], К. Вайтона [144], Д. Пінто [145], Дж. Ная [146], О. Костирєва [147], І. Іванова [148], І. Чихарєва [149], Є. Макаренка [150].

Дослідження праць цих науковців дало можливість скласти уявлення про основні принципи ведення війн із застосуванням інтегрованої стратегії непрямой дії та методів «м'якої» і «розумної» сили.

Сьогодні американські вчені В. Коган і М. Грінберг розділяють інструменти «м'якої сили» на короткострокові й довгострокові. До короткострокових інструментів «м'якої сили» насамперед варто віднести медіа, серед яких вирізняються глобальні новинні телеканали. Така увага зумовлена кількома причинами («цитуються за 142, с. 19, 20»):

- статистичні дані свідчать про те, що телебачення залишається важливим джерелом інформації;
- впливом глобального телебачення на питання національного і міжнародного рівня, які потрапляють в ефір;
- збільшення якісного та кількісного складу учасників глобального інформаційного простору, оскільки разом із комерційними в ефір виходять державні телеканали, які віддзеркалюють їхні позиції й погляди.

Термін «глобальні інформаційні війни» окремі фахівців використовують для роз'яснення різних підходів до подання інформації про ті чи інші події

або протилежні погляди різних держав, які пропонуються потенційній аудиторії глобальними телеканалами.

У сучасних світових процесах відбуваються значно вагоміші зміни, ніж може відобразити цей термін. Жодна навіть найрозвиненіша держава світу невзможі «дозувати» або контролювати потоки інформації в умовах розвитку та розширення інформаційної сфери із використанням нових соціальних медіа. Розширити свою присутність в інформаційному просторі, мати вплив на його формування, коригування або зняття з порядку денного небажаних питань - прагнення багатьох держав і недержавних організацій світу.

Прикладом довгострокового інструменту дії «м'якої сили» держави є книга і книгодрукування, за умови їх розгляду в глобальному історичному процесі, а також надання можливості здобуття вищої освіти. Це уможливорює сформувати певний світогляд у населення держав – жертв агресії та в іноземних студентів, що відбиває ціннісні орієнтації держави, де вони навчаються, розраховувати на прихильне ставлення випускників до країни у майбутньому.

Значну роль у застосуванні інструментів «м'якої сили» відіграють працівники медіа й кінематографа. Нейтральної культури і творчості не буває. Усі ці сфери працюють або на свою, або на чужу концепцію глобалізації, і, відповідно, письменникам, журналістам, режисерам та іншим працівникам галузі культури необхідно усвідомлювати наслідки своєї творчості. «М'яка сила» в міжнародній політиці – це насамперед масова культура, технологія впливу на світогляд, настрої та емоції населення країни. Медіа, книги, кіно, музика впливають на економічну, політичну і соціальну поведінку народу, підштовхують його як до протестів, так і до лояльного ставлення до чинної влади («цитуються за 141, с. 41, 42»).

Сучасні тенденції розвитку цивілізації такі, що значення «м'якої сили» в загальному владному балансі кожної держави неминуче зростатиме. Сьогодні «м'яку силу» необхідно розглядати у фокусі глобальних соціально-політичних, економічних і культурних процесів. Вони формують нову,

відмінну від попередніх, систему світової політики, де класичні ієрархічні моделі відносин між політичними акторами поступаються місцем мережевим структурам. Тому головним завданням застосування «м'якої сили» стає не просування національних інтересів держави, а реалізація інтересів коаліцій, союзів, ТНК, фінансово-інформаційних структур [133].

Посилення глобальної конкуренції та накопичення кризового потенціалу ведуть до ризиків деструктивного і протиправного використання «м'якої сили». Їх головна мета – «політичний тиск на суверенні держави, втручання в їх внутрішні справи, дестабілізація державного ладу, маніпулювання громадською думкою і свідомістю, у тому числі у межах фінансування гуманітарних проектів і проектів, пов'язаних із захистом прав людини» («цитуються за 150, сс. 269, 2700»).

Технології «м'якої сили» – це один із найважливіших чинників сучасної зовнішньої політики держави і реалізації її національних інтересів. Ця система впливає на аудиторію, реалізуючи національні інтереси. Культурний, інформаційний та освітній чинники – ключові аспекти змістової категорії «м'яка сила». Саме вона комплексно поєднує культурні інструменти з інформаційно-пропагандистськими, освітніми, технологічними й іншими засобами непрямого управління як зовнішньою політикою, так і глобальними процесами [150].

Ефективна «м'яка сила» – це сукупність зовнішніх і внутрішніх чинників держави, які дають змогу ефективно використовувати «м'яку силу» як інструмент впливу в глобальному світі («цитуються за 151, с. 19»).

До зовнішніх державних чинників належать:

- зовнішня політика й авторитет у міжнародних справах;
- геополітичний статус країни;
- цивілізаційний статус, що визначає країну як спадкоємицю конкретної цивілізації;
- політична й економічна моделі розвитку держави;
- стратегія розвитку держави й уміння її реалізувати на практиці;

– інформаційні ресурси країни, її комунікативна мобільність і роль у комунікаційній магістралі.

Внутрішні (соціокультурні) державні чинники представлені:

- ідеологією;
- стилем, якістю і рівнем життя населення;
- цінностями, наявністю національної ідеї;
- менталітетом нації;
- культурою країни – мистецтвом, книговидавництвом, класичною літературою, кіноіндустрією, театром, розвитком шоу-бізнесу;
- творчим потенціалом держави: здатністю генерувати нові ідеї і технології («цитуються за 151, с. 24, 25»).

Тільки сукупність зовнішніх і внутрішніх чинників сприяє створенню привабливого й ефективного іміджу країни на світовій арені. Таким чином, найефективніше використовувати «м'яку силу» для просування своїх національних інтересів можуть тільки ті держави, які здатні позначити власний вектор розвитку міжнародних відносин в умовах глобального світу. Методи застосування «м'якої сили» здійснюються за допомогою впливу як матеріальних, так і нематеріальних чинників, що визначає два види сприйняття «м'якої сили»: поверхове (зовнішнє) – стиль, одяг, харчування, дозвілля, манера поведінки; і глибинне, яке впливає на свідомість і підсвідомість, на стереотипи й архетипи свідомості та спричиняє їх поступову («цитуються за 151, с. 26»).

При неглибокому впливі інформація легко засвоюється, але не створює якісно нової культури, не впливає на менталітет людей, на зміну їх поведінки а також на орієнтацію зовнішньої політики цієї країни. Наприклад, можна бути прихильником західної культури, користуватися її надбанням, але при цьому залишатися українцем.

Глибинний вплив – це результат дії «м'якої сили», якого важко досягти, оскільки він змінює спосіб мислення і свідомості, світогляд і за умови масового відтворення такого сприйняття у країні – об'єкті впливу поступово

утворюється так звана «п'ята колона» її adeptів. Саме на другий тип сприйняття переважно націлені практично всі наявні засоби трансляції «м'якої сили» [151].

Згідно запропонованої Джозефом Наєм теорії, «soft power» – «здатність переконати інших хотіти того ж, чого хочеш ти або як не прямий (залучаючий) (co – optive) метод здійснення влади». Тобто «м'яка сила» – це здатність отримувати бажане, притягаючи, а не примушуючи. Тому, можна зробити висновок, що «soft power» – це не лише, власне, «вплив» (influence), але і «привабливість» (attractive power) («цитуються за 129, с. 3»).

На думку Дж. Ная, усі ті методи, які «надихають і залучають» до витоків бажаного впливу є ресурсами «м'якої сили» в міждержавних відносинах, дозволяючи тому, хто прагне контролю, досягнути бажаного результату. Таким чином, залучаюча влада ґрунтується на привабливості ідей, причому здатність формувати переваги традиційно асоціюється з нематеріальними ресурсами, такими як книгодрукування, культура, ідеологія та інститути. Відповідно, «м'який» спосіб впливу є протиположним «жорсткій» силі, яка зазвичай пов'язана з такими матеріальними ресурсами, як економічний та військовий потенціал. Згідно концепції Дж. Ная, перший «стовп» «м'якої сили» ресурсного потенціалу США – привабливість культури і способу життя цієї країни. У дослідженні Дж. Ная визначено лідерство США за наступними характеристиками: об'ємом телепродукції, чисельністю іноземних студентів у США; популярністю американської музики; чисельністю емігрантів; кількістю американських лауреатів нобелівських премій у різних галузях науки. Другий «стовп» «м'якої сили» США – політична ідеологія, до якої залучаються інші країни. Ринкова економіка та ліберальна демократія вважаються сьогодні основними цінностями США, за переконаннями більшості науковців. Саме цей нормативно-ідейний комплекс США і намагаються розповсюдити на інші країни за допомогою «м'якої сили», тобто, не нав'язуючи його силовим шляхом, а пропонуючи як привабливішу альтернативу. Для цього, як вважає Дж. Наєм, «Держдепартамент США

повинен заохочувати культурні і обмінні програми, які дозволяють нагадати людям про некомерційні аспекти американських цінностей і культури. В рівній мірі теле- і радіотрансляції уряду США на інші держави повинні сприяти росту довіри до Америки і американської «м'якої сили». Окрім арсеналу «публічної дипломатії» в поняття «м'якої сили» Дж. Наєм також включає, наприклад, «дипломатичні зусилля» із розв'язання кризи, протиставляючи їх застосуванню санкцій або військової сили». Згідно з його теорією, основою «м'якої сили», є копітка, щоденна робота «на місцях», а не «ззовні», спрямована на вибудовування довгострокових довірчих стосунків. При цьому особливий акцент американський політолог робить на «діяльність неурядових організацій по лобюванню інтересів держави за кордоном» («цитуються за 129, с. 9, 10»)..

«М'яка сила» книги часто зображує суспільство споживання і насильство, але вона також просуває цінності індивідуалізму, соціальної мобільності та свободи (зокрема свободи для жінок). Ці цінності роблять Америку привабливою в очах багатьох людей за кордоном» («цитуються за 146, с. 7»).

Нарешті, у рамках концепції Наєма, виняткова роль поширенню «м'якої сили» відводиться інформаційним комунікаціям. Дослідник проводить зв'язок між інформаційною епохою і появою «м'якої сили» як «практичного інструменту у світовій політиці». Він вважає, що значення «м'якої сили» по відношенню до військової і економічної зросло в інформаційну епоху, «заснованою на швидкому технологічному прогресі в засобах зв'язку і комп'ютерному забезпеченні». Усі ці важелі «м'якої сили» США, з точки зору Дж. Наєма, повинні використовувати для поширення не силовим шляхом, а за рахунок власної привабливості такі свої догмати, як особиста свобода, мобільність і динамічність суспільства, змагальність у формуванні влади і політики, відкритість, що стає рисою національної вдачі, доступність вищої освіти, політична культура суспільства («цитуються за 146, с. 8»).

Механізмом й інструментарієм практичної реалізації стратегії «м'якої сили» є концепція «керованого хаосу».

Синергетичне бачення соціальних процесів допускає наявність хаосу як у внутрішньому, так і в зовнішньому середовищі соціально-політичних систем, в еволюції яких він відіграє конструктивну роль. Після публікації книги І. Пригожина й І. Стенгерс «Порядок з хаосу. Новий діалог людини з природою» у 1970-ті роки, запропоновано використовувати технологію «керованого хаосу», запозичену авторами з галузі природничих наук і спроектовану на соціальну сферу. [152]. Головна ідея праці полягала в тому, що хаос має не лише руйнівну силу, але й може стати джерелом порядку як кінцевий результат динамічної нестійкості складних систем.

Розвиток геополітичної доктрини «управління хаосом», автором якого є С. Манн, пропонується використовувати теорію «керованого хаосу» в межах національних інтересів США. У 1992 році науковець підготував статтю, що набула великого резонансу: «Теорія хаосу і стратегічна думка» [153], яка була оприлюднена фаховому журналі армії США. Основна думка, на якій ґрунтуються тези С. Манна, – перевести систему в стан «політичної критичності», а далі вона, за певних умов, сама втягне себе в катаклізми хаосу і «перебудови». Такий підхід можна використовувати як для геополітичних маніпуляцій, соціальної творчості, так і для соціальної нестабільності.

У роботі С. Манна окреслено способи підтримання національної безпеки США, зокрема: «З американськими перевагами в комунікаціях і новими можливостями глобального переміщення вірус (йдеться про «ідеологічне зараження») буде таким, що самовідтворюватиметься і поширюватиметься хаотичним шляхом. Тому наша національна безпека матиме найкращі гарантії» («цитуються за 153, с. 55»). Концепція С. Манна була спрямована на те, «щоб запобігти повторній появі будь-якої нової наддержави...» [153, 154]. Руйнування ідеології, нищення фундаментальних цінностей, ідейний плюралізм, збільшення запиту на матеріальні блага, передусім заможних громадян, економічна нестабільність – усе це складники «керованого хаосу»,

які впроваджують свідомо, на чітко й ретельно опрацьованих наукових підходах для підриву традиційних культур, поглядів і зміни державних кордонів. На їхньому місці, за задумом глобалізаторів, мають постати цілковито нові формації, що складатимуться з людей зі стертою історичною пам'яттю.

Перебудова світогляду та масової свідомості за допомогою маніпуляції сучасними засобами на духовну сферу людини покладена в основу організації «керованого хаосу». Це інформаційно-психологічна війна у світовому масштабі, під час якої відбувається руйнування традиційних основ існування суспільства, широке розповсюдження культу матеріальних благ і соціал-дарвіністських бачень про природу людини. Різко знижується здатність великих мас населення до самоорганізації та розвитку, до розуміння необхідності опору.

Технології «керованого хаосу» – це змістовно новий неконтрольований нині вид зброї масового ураження для перезавантаження світового ладу в інтересах країни-агресора і як важливий ресурс у світопроектній боротьбі [155].

Проте інформаційно-мережеві війни ведуться не лише на тлі воєн і збройних конфліктів. Вони також є невід'ємною частиною сучасної міжнародної інформаційної політики [92]. Новітні засоби інформаційної комунікації дозволяють поширювати інформацію у лічені секунди по всьому світові, тоді як за допомогою новітніх психотехнологій можна без зусиль впровадити в народні маси будь-яку потрібну ідею.

Головними напрямками інформаційної війни, інструментом якої є «м'яка сила» книги, слід вважати: переоцінку цінностей населенням окремої країни, нав'язування нової ідеології, колонізацію економіки, втрату союзників, ринків збуту, національних інтересів і територіальної цілісності.

Для наступного комунікативного резонансу необхідно вибрати зацікавлені мережеві структури, що сприятиме їх об'єднанню. Приводом може слугувати реформування фінансової та економічної структури країни,

корупція, війна, інфляція, соціальний конфлікт. Такими структурами можуть бути викладачі певних дисциплін, студенти, чиновники і спеціально створені неурядові організації. Однорідні групи найбільш схильні до впливу конформізму.

Необхідно стимулювати обговорення проблеми – маєтсья на увазі добір таких книг і повідомлень, які провокували б обговорення ситуації в цільових групах. Можливо також використання повідомлень, що побічно суперечать одне одному. Це створює атмосферу недовіри і хаосу [156].

Найважливіший компонент інформаційної війни – багатоканальний вплив: аудиторія має отримувати повідомлення одного типу через безліч каналів, оскільки у кожного каналу є вихід на свою частину аудиторії, на яких не має виходу іншій. Слід спиратися на вже готові мережі: існуючі соціальні й інформаційні мережі, що складають однорідну групу із своїх членів та представників.

Основною метою інформаційної війни є утруднення доступу людей до достовірної інформації. Оскільки ухвалення рішень завжди ґрунтується на аналізі даних, при доступі до якісної інформації прийматимуться якісні рішення. І навпаки – недостовірна інформація призведе до ухвалення неадекватних рішень.

Для утруднення доступу населення до достовірної інформації використовуються наступні методи [91, 92, 98]:

1. Фінансування підготовки і друкування книг за спеціальним замовленням. У цьому випадку «м'яка сила» книги має впливати на населення країни, що піддається маніпуляції у напрямі потрібному маніпуляторам. Останніми можуть бути представники урядів, партій, спеціальних служб, транснаціональних корпорацій і т. ін, щоб відобразити певну ідеологію, створювати у читача враження достовірності поданої інформації. Книги повинні формувати у населення потрібне маніпуляторам розуміння нав'язуємої ідеї і невідворотності її реалізації. Це може бути програма «соціально значимих книг», що працюють на імідж держави, чи потрібне уявлення про глобалізацію, лібералізацію, ринкову економіку тощо.

Фінансування підготовки і видання художньої літератури, спрямованої на формування певного погляду на історичні події і сьогодення.

2. Вилучення книг з обігу. Такий метод використовується для запобігання донесення до населення альтернативних думок, стосовно ідей, що їх намагаються впроваджувати. Книги вилучають із книгосховищ і здають в макулатуру, чи формують з них спецфонди. Паралельно робляться спроби знищити навіть згадки про такі книги в бібліографічних покажчиках і реферативних журналах.

3. Вибіркове замовчування. Одним з ефективних способів впливу на людину є вибіркове замовчування, тобто приховування в певний час значущої інформації. Таке вибіркове замовчування книг призводить до маніпулювання суспільною свідомістю, а також воно часто стає інструментом сприяння досягненню стратегічних цілей у руках фахівців інформаційно-мережевих війн. Використання «м'якої сили» книги в цьому разі веде до приховування бібліографічної інформації про книгу, яка дає можливість встановити істину. Книги вилучають із бібліотек, ховають у спецфондах чи навіть віддають у макулатуру.

4. Дезінформація – основа інформаційної політики того режиму влади, який переслідує корисливі, руйнівні та злочинні цілі. Це не просто брехня і наклеп, це керована брехня, свідомий наклеп, що спрямовані не лише на обман людини, а й на пригнічення здорової захисної реакції нації проти згубного впливу. Під час ведення психологічної війни слід досягати поставленої мети за допомогою дипломатичних маневрів, економічного тиску, інформації і дезінформації, провокацій і залякування, саботажу і терору, шляхом ізолювання супротивника від його союзників, від тих, хто його підтримує. Підкуп науковців призводить до подання негативної рецензії на ті книги (книгу), які є небажаними для маніпуляторів. Зупинити масову дезінформацію в період активного ведення інформаційно-мережевої війни шляхом застосування законодавчих заходів неможливо. Дезінформація безсила лише там, де населення має стійке бачення проблеми.

5. Стереотипи потрактуються як усталене ставлення людей до тих чи інших соціальних явищ. Останні виробляються відповідно до внутрішніх ідеалів носіїв стереотипів. Інакше кажучи, стереотипи – це стійкий і надмірно спрощений образ окремої соціальної верстви чи людини, події чи явища.

В інформаційних війнах стереотипи застосовуються з метою формування в людей образного й ілюзорного мислення. Такі уявлення, як стереотип, імідж, штамп, кліше, використовуються і як засіб впливу на людину в певних політичних або соціальних умовах. Завдання фахівців інформаційних війн – спрямувати стереотипи на створення стандартного, спрощеного мислення, на руйнування традицій, на підтримку сприйняття неточної інформації. Прикладами стереотипів може бути використання «м'якої сили» книги для доказу переваг ринкової економіки й спільного ринку, невідворотності глобалізації, концепції неолібералізму, монетаристської теорії Фрідмана.

6. Інтерпретація. До неї вчені вдаються тоді, коли намагаються пояснити певний факт. Немає нічого поганого в тому, що науковець дає свій коментар обнародуваному факту, висловлює свою точку зору на події, що відбуваються. Проте коментарі часто бувають замовними, тобто вони свідомо спотворюють дійсність. Нині засоби масової інформації прагнуть дати кожній події свою оцінку, відповідно можна відстежити, що коментарі можуть бути такими, що суперечать один одному. Існує два прийоми інтерпретації як засобів інформаційного впливу. У першому випадку можливість коментувати події надається тільки одній стороні конфлікту, а в другому – коментар свідомо втрачає основні свої риси: лаконічності, точності оцінки, показових порівнянь. Також учені вдаються до маніпуляції фактами і до надмірної експресивності в оцінках, щоб дати емоційний заряд читачам. При цьому замовчуються історичні приклади, що суперечать нав'язуваній думці.

Інтерпретація будь-якої події в глобальному історичному процесі вимагає уважного підбору книг, на які посилається коментатор. При цьому важливими є бібліографічні покажчики, що дають можливість широкого вибору книг з обговорюваного питання. У цьому разі бібліографічні покажчики і бази даних бібліографічної інформації не повинні піддаватися цензурі.

Пропагандистські приманки – це «сенсація» і «компромат». Менш відомі передрук матеріалів із зарубіжних видань, реклама, спекуляція на популярності, сатиричні шаржі. За допомогою цих приманок формується громадська думка, читачам вказують на ту інформацію, яка насамперед заслуговує на увагу.

«М'яка сила» книги використовується при інформаційно-психологічному виді протиборства, складовою частиною якого є інформаційна агресія, що впливає на психіку населення. Інформаційна агресія є технологією ведення інформаційної війни у рамках взаємин соціуму, книжкової індустрії і ЗМІ. Вона заявила про себе саме тепер, коли роль інформації в громадському устрої остаточно і відчутно затвердилася як домінуюча.

У рамках комунікативних технологій агресія впливає на почуття людини, а метою її стає виклик емоційного стану паніки і страху, що може призвести до людських жертв, погіршення загального психологічного стану людини і суспільства, різного роду конфліктів. У найширшому сенсі під інформаційною агресією варто розуміти маніпулювання інформацією, провокуюче порушення цілісності суспільства, його стабільний, у тому числі й емоційний, стани, підривання цілей, поглядів і світогляду населення, а також розпалювання конфліктів (міжособових, етнічних, міжнародних).

Інформаційна агресія може переслідувати такі цілі:

– поставити під сумнів ідеологію, економічну й фінансову політику держави, загострюючи увагу на глобалізації, ринковій економіці, протекціонізмі;

- викликати негативне (агресивне) ставлення населення до керівництва країни, позбавити суспільство довіри до уряду і його дій;
- викликати у населення країни – жертви агресії – страх або паніку, щоб внести дезорганізацію в звичайний порядок життя;
- завдати збитку міжнародному іміджу країни, її престижу;
- поставити під сумнів традиції, культуру, ціннісні орієнтації народу в інтересах маніпуляторів і сил, що стоять за ними, або еліт [70, 92].

Дієвість «м'якої сили» визначається: стратегією розвитку держави, моделю розвитку її ідеології та ціннісних патернів, безапеляційною привабливістю її соціального ладу й перспектив розвитку, неухильністю впровадження основної лінії стратегії розвитку, наслідуванням історичних традицій народу, творчими здобутками, самобутністю культури і авторитетністю на міжнародній арені.

2.2. Сутнісні характеристики книги як «м'якої сили»

Характерним для книги як інструменту «м'якої сили» в інформаційно-мережових війнах є її бінарність: з одного боку «м'яка сила» книги виступає інструментом створення деструктивних тенденцій; а з іншого – «м'яка сила» книги є засобом протидії цим тенденціям. В ході аналізу «м'якої сили» книг було виявлено, що книги беруть участь в реалізації таких стратегій, як стратегія дискредитації і стратегія глорифікації (прославлення когось чи чогось).

Стратегію ми розуміємо як загальний розумовий план, або загальну психологічну лінію поведінки, визначувану «інтенцією і комунікативною метою (цілями), що визначається на основі усвідомлення комунікативної ситуації як сукупності чинників, що впливають на планування і реалізацію текстової комунікації (час і місце комунікації, інтенції учасників комунікації, їх професійні, вікові, гендерні, етнічні характеристики, соціальні статуси і ролі, особливості характеру, тип міжособових стосунків, емоційний стан і інші чинники)» («цитуються за 157, с. 66»).

Так, стратегія дискредитації спрямована на підривання авторитету, довіри до когось чи до чогось; ті явища дійсності, які піддаються дискредитації, визначаються нами як мішені дискредитації.

Стратегія дискредитації є змістовно протилежною стратегії глорифікації. Вона спрямована на підйом і зміцнення авторитету, довіри до когось чи до чогось; ті явища, які глорифікуються, ми визначаємо, як об'єкт глорифікації.

Для використання книги як інструменту «м'якої сили» в інформаційно-мережових війнах потрібно вирішити ряд завдань, а саме:

- розглянути можливості книги для формування певного іміджу країни;
- визначення книги і книжкової справи як чинника розвитку національної культури і соціальної інформації;
- вдосконалення книги і читання в умовах інформатизації суспільства;
- визначення міри впливу нових інформаційних технологій на книговидання і книгорозповсюдження.

Кожна книга має щонайменше дві сюжетні лінії. Головна – авторська – подає читачу думку автора, відкриває зміст і уявлення про події, що відбуваються і які намагається довести письменник до широкого загалу. Фактично ця сюжетна лінія відбиває думки автора про ті чи інші події яким присвячена книга. Головна сюжетна лінія при веденні інформаційно-мережових війн відображає авторське бачення подій і зміст книги відображає явно «м'яку силу», тобто книга є інструментом війни.

Друга сюжетна лінія (може бути інтуїтивним авторським баченням подій, фактів тощо), фактично, завжди є «м'якою силою» книги і не тільки в інформаційно-мережових війнах. Мова йде про другорядні, на перший погляд, події чи деталі: описуються будинки, автомобілі, сніданки, вечоринки в барах чи ресторанах, відносини між чоловіками і жінками тощо. Якщо ці описи подаються у комплементарних оцінках, із застосуванням яскравих фарб, у читача виникає бажання жити саме у тій країні, де відбуваються події сюжету. Тобто, незалежно від бажання автора і читача, книга стає

інструментом «м'якої сили» і працює на імідж країни чи місця подій, змальованих письменником.

Прикладом використання «м'якої сили» книги для створення негативного іміджу країни може виступати друкування і широке розповсюдження: книг з негативним висвітленням ролі керівників держави і їх дій; книг, що подають викривлену історію країни. Реклама таких книг і використання кінематографу для посилення дії «м'якої сили» книги формують негативний імідж держави – жертви агресії.

Особливо небезпечним є використання книги як інструменту інформаційно-мережових війн при веденні війн звичайною зброєю для виправдання агресії при захопленні територій інших країн, чи їх ресурсів. Такі книги, залишаючись у бібліотеках і особистих колекціях довгий час, можуть слугувати фальшивим історичним фактам, виправдовуючи дії агресора.

Використання «м'якої сили» книги для формування позитивного іміджу країни чи протидії державі-агресору, має своєю метою за допомогою друкування і розповсюдження книг змістовно показати переваги своєї культури, економіки, демонструвати досягнення науки, спортивні досягнення тощо. Важливим при цьому є широке розповсюдження книг, заохочення видавництва і авторів можливостями перекладання і перевидання книг іноземними мовами. Фінансування участі авторів у міжнародних виставках і проведення рекламної компанії своїх книг. Адже книга довгий час буде зберігатися в бібліотеках і свідчитиме про досягнення країни протягом десятків років, надаватиме нові можливості інтерпретації змісту книги як «м'якої сили» і розповсюдження їх в системі соціальних комунікацій.

При проведенні наукових досліджень, важливо розглядати книгу і книговидання в усій їх багатоаспектності і багатофункціональності, а також у взаємовпливі і взаємодії з іншими мас-медіа і засобами комунікації. Важливо спробувати визначити шляхи їх подальшого розвитку і співіснування в умовах широкого впровадження нових інформаційних технологій і конкуренції з іншими засобами соціальних комунікацій.

«М'яка сила» книги в інформаційно-мережевих війнах використовується як консцієнтальна зброя, що впливає не тільки на психіку однієї людини, а й на психологічний клімат соціуму, який підпав під дію цієї книги. Тому що книга, як показує аналіз глобального історичного процесу розвитку людства, трансформує індивідуальні цінності у суспільні, а національні цінності у загальнолюдські.

Використання книги як інструменту в інформаційно-мережевих війнах по-новому ставить на порядок денний проблему співвідношення книги, засобів масової інформації і комунікації в умовах появи концепції кінця друкованої книги і книговидання під час бурхливого розвитку комп'ютерної техніки і інформаційних мереж. Змістовна функція книги була визначена як засаднича, тож постало питання про нездатність друкованої книги і традиційних способів книгодрукування і книгорозповсюдження виконувати свої функції.

Важливою є постановка проблеми співвідношення книги, нових засобів інформації і комунікації, яка зводиться до зовнішнього протиставлення книги і мас-медіа. Активно досліджувалися питання можливої заміни книги аудіовізуальними засобами і втрати книгою свого основного призначення – інформаційного і виховного. А перетин і співіснування функціонування книги і засобів масової інформації не розглядався.

Багатоаспектний аналіз стану, динаміки і тенденцій розвитку сучасної книжкової справи і порівняльний аналіз його з процесом світового книговидання та інформатизації дали можливість виявити специфіку книги і книговидання в нових умовах, визначити місце, ролі, значення і функції їх в сучасних системах масової комунікації. Були визначені міри впливу комп'ютеризації і нових інформаційних технологій на процес підготовки книги до друкування, предметний вигляд книги і розвиток книговидання.

Дослідженнями було встановлено, що не природа, ні суть, ні функції книги не співпадають з аналогічними параметрами інших засобів масової комунікації. Книга абсолютно окремо від ЗМІ активно функціонує в

інформаційному полі соціуму і пов'язана з ним в частині інформаційного впливу на суспільство.

Важливим слід визнати створення і використання електронних видань, їх співвідношення з друкованою книгою та іншими засобами масової інформації. Щоб ці видання могли стати конкурентоздатними на інформаційному ринку, особлива увага при їх створенні приділена розробці призначеного користувачам комфортного і ефективного інтерфейсу для забезпечення діалогу книга – читач. Важливою є проблема перерозподілу інформаційно-комунікативних функцій між друкованими книгами і електронними виданнями.

Дослідники справедливо зазначають нові можливості електронних книг порівнюючи їх з традиційними:

- підвищення інформативності і можливості актуалізації знань;
- швидкий і полегшений доступ до інформації з будь-якої галузі знань;
- можливість виділення тексту;
- гіпертекстований формат електронних книг.

Традиційні книги органічно увійшли в побут сучасної людини, тому електронній книзі навряд чи судилося швидко змінити її фізіологію і відучити людину від читання друкованої книги. Форма книги, вироблені віками якісні показники друкованої книги, засновані на властивостях сприйняття тексту людиною, зумовили органічність входження її в світ соціальних комунікацій. Визначились головні достоїнства друкованої книги такі як портативність і загальнодоступність використання. Такі книги можна читати у будь-яких умовах. Вони не потребують використання енергії чи певних пристроїв, тоді як для читання електронних публікацій потрібна спеціальна апаратура.

Окремим постає питання про сприйняття електронної і друкованої книги читачем, звертаючи увагу на функціональну асиметрію півкуль головного мозку людини. Річ у тому, що вищі психічні функції у людини просторово розділені: якщо права півкуля відповідає за цілісне синтетичне сприйняття світу і в ній локалізуються інтуїтивні творчі процеси, то ліва півкуля,

навпаки, є інформаційно наповнюючою, логічною, в якій локалізується мова, взагалі мова. У ідеальному випадку обидві півкулі мозку мають бути однаково добре розвинені і гармонійно взаємодіяти між собою для повноцінного адекватного сприйняття світу, проте на практиці ця гармонія часто буває порушена. Дослідженнями доведено, що друкowana книга більш активно впливає на праву півкулю кори головного мозку, а електронна - на ліву. Вважається, що читачі звичайної паперової книги є більш творчо розвиненими, ніж читачі електронних книжок.

Широке поширення нових інформаційних технологій, застосування комп'ютерної техніки у видавничих процесах не змінили суті книги і її можливостей як «м'якої сили» в інформаційно-мережєвих війнах. Навпаки, відбулося значне розширення можливостей друкowanej і електронної книг за рахунок їх оперативного друкування і розповсюдження.

Саме електронна книга активно завойовує простір у сфері глобальної культури, витісняє друкovanі видання, що особливо важливо для використання книги як інструменту «м'якої сили» в інформаційно-мережєвих війнах. Можливості глобального розповсюдження електронної книги інформаційними мережами значно роширює дію «м'якої сили» книги як засобу формування суспільної свідомості, поширення знань, національних та загальнолюдських духовних і культурних цінностей.

Прискорений розвиток телекомунікацій в кінці ХХ і на початку ХХІ століть, зростання кількості комп'ютерів, потужність яких безупинно збільшується, оновлення технічної та технологічної бази традиційного книговидавання значно збільшило кількість виданих книг, розширило можливості їх впливу на життя навколишнього світу і людини.

Тому надзвичайно важлива позитивна роль «м'якої сили» книги як інструмента формування культурних цінностей і настанов суспільства. Книга живе в суспільстві і передається з покоління в покоління завдяки виявленню своїх функцій, у процесі чого відбувається формування суспільно-культурних цінностей. Функції книги в їх константному стані –

це лише параметри, властивості, характеристики форми і змісту книги, які починають свою дію тільки в процесі її читання і перетворення ідей автора в адекватну (або трансформовану) поведінку читача, в системі соціальних комунікацій. Отже, функції книги зводяться до формування змістовної частини книги, що обумовлює її життя і функціональну активність в соціальних структурах.

Вивчення функцій книги, її змістовної складової, у тому числі культурно-формуючої – одна з найскладніших проблем дослідження книги, її пізнання в динаміці, у використанні книги соціумом, адже у своєму константному стані неможливе вивчення функцій книги, вони недоступні читачеві. Якщо ж дослідник книги спробує змоделювати роботу книги як інструменту «м'якої сили» на прикладі власного читання, результат спостереження й аналізу не обіцяє бути об'єктивним. Таке читання здійснюється людиною з певними застереженнями у підсвідомості, виробленими читачем протягом життя і читанням інших книг. Зміст нової книги накладається на існуючі попередні знання, що веде до втрат багатьох функцій конкретної книги.

Ще складніше неупередженому досліднику спостерігати, виявляти і фіксувати функції книги як інструменту «м'якої сили» в процесі читання її іншими людьми і майже неможливо прослідкувати трансформацію тих або інших функцій в нове мислення, поведінку, дію, переконання читача.

Цитований вже нами науковець В. Маркова, зокрема, пише: «...читач як комунікативний діяч у ставленні до авторської інтенції може виконувати три ролі: читач-співрозмовник, читач-послідовник і читач-користувач. Слід зазначити, що як і будь-яка модель, ці моделі є умовними. Очевидно, що реальна практика читання набагато складніша і, зазвичай, у читанні одного тексту можна поєднувати декілька моделей» («цитуються за 5, с. 98»).

Але книга не завжди виконує свою роль у суспільстві і лише частково реалізує свої численні функції. На наше глибоке переконання, без чіткого, однозначного розуміння природи і суті книги; без точного знання про те, які функції вона покликана виконувати у суспільстві, на відміну від інших засобів комунікації, немає сенсу говорити про оптимізацію моделі книги і вдосконалення її функцій.

Відтворюючи життя суспільства, книга активно впливає на це життя, перетворюючи і удосконалюючи його, спонукаючи людей до дії, до осмислення сутності, до творчості. Щоб досягти цієї мети, вона здійснює свої функції.

Безумовно, до феноменальної ролі книги у розвитку культури, освіти і виховання варто підходити історично. З появою нових засобів масової інформації (радіо, телебачення тощо) книга, певним чином, втратила свою колишню головну роль у розвитку культури і духовності людини. Проте поступово вона почала повертати втрачені нею позиції. Цей процес скоріше проходить у тих суспільствах, де державна політика, що проводиться у галузі культури і видавничої справи, робить книгу незалежною від комерційних цілей, і де існує ефективний контроль за її змістом.

Надрукована книга, як і архівні матеріали, незалежно від можливих змін у позиціях автора, починає жити своїм життям. Тож, щоб не відчувати пекучий сором за колись написаний текст, автор повинен сповідувати принципи щирості і гідності. За таких обставин, навіть помилкові твердження (а життя без помилок не буває), будуть сприйматися читачем як еволюційний етап авторського становлення, як обумовлена об'єктивними причинами світоглядна хвороба, як притаманна історичній добі омана. Щиросердний, відвертий автор завжди викликає повагу у читача, навіть коли коригує раніше сказане, адже, позбавлений гріха брехні, він, не принижуючи свою гідність, може аргументовано обґрунтувати свою нову позицію з того чи іншого суспільного питання. Патологічному пристосуванцю, заробітчанину від літератури чи науки зробити це несила. Можна підробити одну чи декілька книг, але сотні вже важко підробити, як, власне, і вилучити. У якості суворих

вироків для таких авторів існують реферативні журнали, бібліографічні покажчики, де зазначено повноцінну інформацію про вилучену книгу. Останні гарантують збереження і тих книжок, які вилучають не з авторської ініціативи, а за бажанням владних вельмож.

З розвитком книжкової індустрії, електронних бібліотек, засобів масової комунікації, інформаційних психотехнологій просвітницька функція книги відходить на другий план, а провідною стає маніпулятивна або пропагандистська функція. Лідерами думок в інформаційному суспільстві XXI століття стають власники мозкових центрів і транснаціональних медіа корпорацій, що забезпечують моделювання вигідної їм реальності у свідомості аудиторії. Друк, радіо і телебачення повноправно займають місце вартових гласності. За допомогою книги і ЗМІ поведінка народних мас спрямовується в потрібне русло і займає провідну роль в конструюванні інформаційного поля конфлікту.

Домінуюча роль інформації у глобальному історичному процесі дає можливість маніпуляторам думок використовувати інформаційні потоки у своїх інтересах. Це призвело до виникнення таких глобальних явищ, як «інформаційно-мережева війна», інструментом якої є книга як феномен «м'якої сили», й «інформаційна агресія». В основі інформаційно-мережевих війн, які проводяться за допомогою «м'якої сили» книги, лежить саме психологічна війна. Це поняття, у цілому, відбиває «головний зміст діяльності спеціальних органів держави, що чинять психологічний вплив на цивільне населення та військовослужбовців іншої держави заради досягнення своїх політичних і військових цілей» («цитуються за 38, с. 119»).

Слід підкреслити, що психологічна війна існує відтоді, як існує людина розумна. Проте, за стародавніх часів люди впливали один на одного у процесі безпосереднього спілкування, здійснюючи на своїх супротивників вплив за допомогою слів, інтонацій, жестів, міміки тощо.

Від появи книгодруку способи впливу на людську свідомість стали різноманітними, більш дієвими та витонченими. Це сталося завдяки

накопиченому практичному досвіду та внаслідок виникнення спеціальних технологій спілкування, ускладнення форм взаємодії й управління світовою спільнотою.

Сьогодні завданням аналітиків стає не лише висвітлення події, а й також відбір інформації із загального інформаційного потоку та метод, за допомогою якого вона буде подана аудиторії. Інформаційний компонент інформаційно-мережевої війни відповідає на питання, про що говорити, а психологічний, у свою чергу, як говорити [51].

Механізми застосування книги як інструменту в інформаційно-мережевих війнах можуть бути наступальними, такими, що пригнічують розвиток країни-жертви та оборонними, що стимулюють розвиток країни – мішені агресії. Пригнічувані механізми «м'якої сили» книги в інформаційно-мережевих війнах спричиняють занепад і розруху об'єкта агресії. Вони здійснюються за допомогою друкування і розповсюдження книг, використання ідей яких веде до занепаду економіки, руйнування фінансово-кредитної системи, деструктивного управління країнами, що викликає незадоволення діями влади, виникнення революційних ситуацій. Розвивальні механізми можуть стати надійною опорою індивідуального й колективного розвитку, підвищити імунітет громадян і суспільства до інформаційної агресії.

Контроль ведення інформаційно-мережевих війн із застосуванням «м'якої сили» книги на глобальному рівні концентрується в руках вузького кола осіб, які не несуть відповідальності перед суспільством за доленосні рішення, що приймаються. Керують веденням інформаційно-мережевих війн аналітики й політтехнологи мозкових центрів світу. Головним результатом ІМВ, на їхній погляд, є адаптація суспільства до нових умов, на основі зміни суспільної свідомості, в тому числі за допомогою «м'якої сили» книги.

Важливо пам'ятати, що на глобальному рівні контроль за проведенням інформаційно-мережевих війн із застосуванням «м'якої сили» книги здійснює вузьке коло осіб, що не несе жодної відповідальності перед суспільством. Фактично, доленосні рішення приймаються під впливом різноманітних аналітиків, експертів й політтехнологів. Серед них, ясна річ, є публічні і

широко відомі у світі науковці, але чимало й прихованих, утаємничених фахівців, що працюють у «зачинених» мозкових центрах світу. Останні, за допомогою «м'якої сили» книги, прагнуть адаптувати світову спільноту до неодмінних змін суспільної свідомості.

2.3. Використання «м'якої сили» книги в інформаційних війнах в історичній ретроспективі

Науковий аналіз проблеми застосування «м'якої сили» книги заглиблює нас у далеке минуле і, у черговий раз, доводить тезу про циклічність світового розвитку. Актуальні теми сьогодення – глобалізація, олігархізація, корупція, протекціоністська політика, економічна і демографічна кризи – були не менш значущими для суспільств стародавнього, середньовічного та ранньокapіталістичного періодів, не говорячи вже про добу новітньої історії світу, адже, саме ХХ століття вищеназвані вади людства продемонструвало в усіх своїх найогидніших формах та проявах. За одностайним твердженням сучасних науковців, подібні хиби були притаманні соціальним системам від часів загибелі Західної Римської імперії та виникнення феодалізму у Західній Європі до економічної та демографічної криз ХVІІ століття і Великої депресії 1929–1930 рр. [158–163].

Дослідження з проблеми «м'якої сили» книги, у яких проводився ґрунтовний аналіз вищеназваних процесів показує, що у науковій літературі, зазвичай, приховуються давно відкриті і описані закономірності розвитку соціальних систем, як-то: наслідки глобалізації, демографічної кризи, занепаду промисловості менш розвинених країн за умов нехтування цими країнами можливостей протекціоністської політики, міграційних процесів тощо. Книгознавчі дослідження переконливо доводять факт існування великого обсягу розвідок з історії, економіки, демографії, що дають можливість прослідкувати усі недоліки процесів глобалізації, олігархізації та з'ясувати шляхи виходу із суспільних криз, що застосовувалися у минулому; визначити загальні риси, характерні і для сучасного суспільства, що дає

можливість сформувати раціональну концепцію розвитку держави у глобальному історичному процесі.

Слід зазначити, що самодостатніх цивілізацій у сучасному світі вже не залишилося. Захід, в надрах своїх одвічних територій, майже позбавлений сировинних ресурсів, а концепція прогресивного розвитку починає себе вичерпувати. Боротьба народів, що становлять ядра різних цивілізацій, за повноцінні компоненти природних багатств стала рушійною силою глобального історичного процесу, і місце слов'янської цивілізації у цьому процесі далеко не другорядне.

Глобальний історичний процес, на думку багатьох дослідників, здійснюється цілеспрямовано (на великому історичному тимчасовому відрізку в сотні і тисячі років) і діє як об'єктивний процес, що саморегулюється (у межах малого історичного тимчасового відрізку, до сотні років). Ці два наукові підходи визначає і об'єднує саме параметр часу.

Отже, потреба в аналізі друкованої спадщини світу є нагальною. Остання дає можливість узагальнювати процеси, що відбувалися на різних етапах розвитку людства, а значить, і розглядати факти використання книги, як інструменту «м'якої сили» у глобальному історичному процесі. Адже такі складові соціальних систем, як глобалізація (у різних її проявах), лібералізація, демографічні катаклізми відбувалися і раніше, і вже призводили до трагічних наслідків, але наступні покоління, з впертою завзятістю, повторюють їх знову і знову.

Попри те, що історична наука, як правило, оперативно описувала найбільш значущі суспільні явища, прикрі помилки весь час повторюються. Головною причиною цього неподобства є маніпулятивне застосування книги, її використання як зброї, як інструменту «м'якої сили» у сучасних інформаційно-мережевих війнах. Книги, що протирічили існуючим ідеологемам переписувалися, доповнювалися «новими» фактами або піддавалися нищівній критиці. Окремі з них вилучалися з книгосховищ під

різними приводами, здавалися у макулатуру чи вирушали у спеціальні фонди з обмеженим доступом користувачів.

Переписування історії у політичних цілях відбувалося в усі часи. Але, зазвичай, це обмежувалося історією однієї країни – для надання більшого значення якимось подіям в житті цієї країни, важливим її керівництву. Але, у даному випадку, ми маємо справу з унікальним феноменом – замовчуванням або переписуванням усієї світової історії – причому одночасно усіма провідними західними державами і у одному й тому ж напрямку. З'ясувати походження цього феномену надзвичайно важливо.

У контексті нашого дослідження можна припустити, що використання книг, як інформаційної зброї, було відоме ще за глибокої старовини, книжки використовували завжди, особливо, коли виникала потреба перемогти суперника, опонента чи навіть озброєного ворога. Виходячи з цього, відповідні книжки можуть бути затребувані і тепер, і використовуються вони обмеженим колом людей для управління окремими державами, глобальною економікою, світом тощо.

Використання «м'якої сили» книги для формування адекватного знання про теорії розвитку народів і націй з точки зору загальної теорії управління, дозволяє вірно визначити напрямок курсу щодо прогнозування розвитку людського суспільства, захисту від впливу ззовні, як людства в цілому, так і окремо взятих народів. Книги з даної тематики висвітлюють проблеми розвитку націй у різних історичних епохах та умови їх виживання, а також їх відношення до держави.

Тому владним структурам під час побудови системи національної безпеки потрібно керуватися наступним: теорією розвитку націй і народностей у визначені історичні періоди; теорією геополітики і геоekonomіки; основоположними принципами управління у глобальному історичному процесі.

Саме на базі знань і основних теоретичних положень цих трьох теорій і повинні забезпечуватися основні напрями національної безпеки України в усіх її найважливіших сферах, а саме: інформаційна безпека, суспільна

безпека, просторово-економічна і військова безпека. Ці складові безпеки мають стати фундаментом для розвитку загальної програми державної підтримки книговидавництва, яке, власне, і забезпечує вищезазначені аспекти нашої національної безпеки.

Тобто необхідно сформувати пакет книг для перевидання і їх подальшого вивчення представниками влади і політиками, які зможуть використовувати знання «м'якої сили» книг для ефективного управління державою, економікою і фінансами.

Серед найважливіших напрямів використання «м'якої сили» книги як зброї є її застосування спеціальними органами державної влади для реалізації своїх різноманітних стратегій у таких сферах, як світова глобалізація, ринкова економіка, депопуляція, ідеологія. Необхідно підкреслити, що видання, які відповідають панівній, на даний момент, стратегії розвитку усіяко рекламують, а книги, які не задовольняють ініціаторів її впровадження, вилучають із книгосховищ, замовчують, критикують, передають у спецфонди і навіть знищують.

Для прикладу розглянемо стратегію глобалізації, яку впродовж останніх років активно рекламували завдяки застосуванню «м'якої сили» книги, мас-медіа і публікацій, поширюваних мережею Інтернет. Під час дослідження проблем глобалізації було використано велику кількість книг, праць українських та іноземних авторів з історії, археології, економічної та демографічної історії, вичерпний перелік яких уміщено у бібліографії дисертації. Викладені історичні факти, наведені з цих джерел, супроводжуються посиланнями, тому, попри парадоксальність і неймовірність окремих подій, жодного сумніву у їх вірогідності не виникає [164–174].

Глобалізація, як практична стратегія, котру впроваджували після закінчення «холодної війни», була спрямована на те, щоб забезпечити панування у світі англосаксів, проте не все відбувалося за планами мозкових центрів США. Сьогодні вже очевидно, що ця стратегія виправдала себе не повністю. Незважаючи на тотальну рекламу переваг американського способу

життя, замовчування недоліків глобалізації, викривлення справжніх причин демографічної кризи, процеси глобалізації на даному етапі є загальмованими.

Український соціолог А. Арсеєнко вважає, що «прямим наслідком глобалізації по-американськи стало не тільки збільшення прірви між багатою «глобальною Північчю» і бідним «глобальним Півднем», а й стрімке зростання економічної і соціальної нерівності між багатими і бідними у країнах і Півночі, і Півдня. Останній процес на перетині віків охопив усі західні країни, у тому числі, й найбагатшу країну капіталістичного світу – США, де сьогодні спостерігається найсильніше «розмивання» й «скорочення» «середнього класу» у світі капіталів. Приймаючи до уваги, що останній завжди був опорою американської демократії, то стає цілком вірогідним той факт, що подальше посилення цього процесу потягне за собою багато неприємних політичних наслідків для ініціаторів, генераторів і провідників американського монопольного глобалізму» («цитуються за 164, с. 7, 8»).

Зауважимо, що до стратегії глобалізації окремі країни вдавалися не лише за новітніх часів – її використовували і за античної доби, і в інші історичні періоди; це явище становить таку саму загадку, як і питання про причини загибелі давніх цивілізацій. Зрозуміти її можна, лише вивчаючи глобальний історичний процес у сукупності з глобалізацією, економічними складовими розвитку країн, демографічними кризами («цитуються за 165, с. 67»).

Використовуючи книги як інструмент «м'якої сили» для демонстрації переваг лібералізації і ринкової економіки, західні аналітики і владні структури планували за короткий час сформувані у країнах Сходу ліберальні політичні режими, економіку, відкрити зовнішнім інвестиціям і впливам, створити «демократичні» держави на зразок американського суспільства. Реалізація стратегії глобалізації вела світ до «нового світового порядку» з лідерством США, до однорідного політичного, економічного і духовно-культурного простору. Це світ – поділений на дві частини: бідну більшість і багату меншість, світ з єдиним урядом, що керує усім континентом, світ, організований за зразком американської демократії і парламентаризму.

Корпорація РЕНД, Інститут Санта-Фе, Тавістокський і Стенфордський університети, Рада з міжнародних відносин, Більдерберзький клуб і інші інформаційно-аналітичні центри Англії і США розробляли різні варіанти концепції глобалізації, наголошуючи на природності цього процесу, не звертаючи увагу на ті факти, що свідчать про єдиний центр актуалізації глобальних процесів, не помічаючи, що глобалізація веде до пауперизації населення країн Сходу, витіснення їх на узбіччя цивілізації [51, 164, 165].

На жаль, значну кількість книжок, що характеризували глобалізацію як деструктивне явище для технологічно відсталих країн, було вилучено з бібліотек. Що ж до сучасних видань, то вони розглядають глобалізацію, виключно, як позитивне явище. Найвищими епітетами наділяють світову мережу Інтернет, і це, у епоху інформатики, звичайно, нікого не дивує.

За нашими спостереженнями, переважна більшість соціальних конфліктів, що мали місце у всесвітній історії, розвивалися на тлі ігнорування окремих інтересів. Будь-яка спроба винищувати регіональні особливості та наявні у світі ідентичності неодмінно посилювала міжконтинентальні та міждержавні суперечки, надаючи їм особливої гостроти й масштабності. Процеси пізньосередньовічної та ранньомодерної глобалізації (формування спільного ринку, ліквідація митних бар'єрів тощо) тривали у другій половині XVI та упродовж усього XVII ст., про що можна безпомилково судити за стрімким зближенням рівнів внутрішніх цін у тогочасних європейських країнах («цитуються за 169, с. 23»; 170, с. 138).

Що ж стосується кінця нової історії (XIX ст.) та усього періоду новітньої історії (XX ст. і дотепер), то вони, по більшості, пройшли під прапором всесвітньої економічної глобалізації, хоча один із ключових суб'єктів цього процесу (маються на увазі США) понад століття дотримувався політики ізоляціонізму і у політиці (попри участь у заснуванні Ліги Націй, США у 1919 р. не стало її членом), і у економіці (керівні кола США традиційно поважають ідеї протекціонізму). У 1950-х рр. глобалізаційні процеси охопили країни Західної Європи — саме тоді розпочалося утворення Європейського

Союзу. Нетривалий період середини ХХ ст., коли провідні країни світу обрали політику жорсткого протекціонізму і глобалізаційні процеси було призупинено, став періодом зростання народжуваності і загального соціального піднесення у країнах ринкової економіки.

Наслідком економічного зростання стало утворення заможного середнього класу. Вперше в історії соціологи зафіксували факт ліквідації пролетаріату як класу, який шляхом отримання доданої вартості впродовж тривалого часу нещадно експлуатувала жадібна до прибутку буржуазія. Економісти, у свою чергу, обґрунтували теорію постіндустріального суспільства та теорію конвергенції. Останні поширювали думку про те, що світ, нарешті, винайшов ідеальну модель свого соціально-економічного розвитку. Теорія конвергенції зафіксувала дрейф капіталізму у бік соціалізму, коли у капіталістичних країнах почали активно вживати елементи соціального захисту громадян. Водночас, країни з плановою економікою, тобто країни соціалістичного табору, почали застосовувати елементи ринкової (тобто, капіталістичної) економіки. Позитивним фіналом конвергенції, на думку укладачів цієї теорії, стане незабаром побудоване ідеальне солідаристське суспільство («цитуються за 174, с. 660»).

Слід зазначити, що глобалізація породжує поширення ультра націоналізму. Німецький нацизм та італійський фашизм, що розквітали у міжвоєнний період, стали своєрідною кульмінацією попереднього періоду глобалізації. Проблема національного радикалізму загострюється на етапі сучасних глобалізаційних процесів у світі.

Очевидно, що глобалізаційні явища, зокрема, поширення вільної торгівлі у країнах, які не в змозі захистити власний ринок і підтримати вітчизняного виробника, призводять до посилення соціальної напруженості і загострення соціальних конфліктів. На цьому тлі спостерігається катастрофічне зниження народжуваності і починається процес вимирання націй і народностей.

Стосовно наслідків глобалізації у сфері економіки, то вони є не менш небезпечними, особливо, для розвитку тих країн, що не входять до так

званого золотого мільярду. Глобалізація породжує масові міграції працездатного населення. У похід за поліпшенням умов свого життя, до речі, не тільки матеріальних, відправляється найактивніша частина суспільства. Втрати від переміщення фахівців і робочих рук є колосальними і, навіть, невідновлювальними. За нашими спостереженнями, подібні масові міграції спостерігалися саме під час активації світових глобалізаційних процесів, коли люди у відчаї, втративши надію облаштувати своє життя, прямували з країн, що не мали конкурентних переваг, до країн, де вони були [175–177].

Звичайно, причинами масових міграцій працездатного населення у різні історичні періоди ставали і інші фактори: так, за античної доби кілька мільйонів римлян емігрувало з Італії у Північну Африку через значно кращі умови для землеробства – на півдні сільське господарство значно продуктивніше, завдяки сприятливим природним умовам [174].

Незмінним супутником глобалізаційного процесу є економічний колапс, що на довготривалу перспективу стає неподоланою реальністю для більшості слаборозвинених країн. І проблема не лише у тому, що у суспільстві укорінюються такі явища, як втрата обсягів внутрішнього валового продукту, тотальна руйнація промислового потенціалу країни, безробіття, жебрацьке існування більшості громадян, масовий відтік населення, причому, у найрізноманітніші кінці світу (так, незавантажені роботою, напівголодні висококласні лікарі з України у 1990-тих рр. тікали навіть у найвідсталіші кутки Африки), але ще й у тому, що під впливом засилля імпорту у громадян слаборозвинених країн кардинально змінюються споживацькі смаки. Під впливом агресивної реклами та внаслідок відсутності товарів власного виробництва населення починає вимушено купувати, а згодом, і звикає до товарів іноземного походження далеко не найкращої якості. Говорячи про нашу знедолену батьківщину, варто згадати, як засиллям усіляких секондхендів та контейнерів з дешевим закордонним одягом в Україні, фактично, похована власна легка промисловість. Ті невеликі підприємства, що ще продовжують працювати, випускають хоч і якіснішу, але значно

дорощу продукцію і тому не користуються попитом у українських домогосподарок – останні, з мотивів економії сімейного бюджету, охотне купують білизну із Туреччини та взуття із Китаю. Парадоксально, але обсяги продажу втрачають вітчизняні підприємства, що випускають харчову продукцію – здається, українців назавжди підсадили на єгипетську картоплю, турецькі помідори та китайський часник. Національною трагедією України ми вважаємо цілковите засилля фруктів іноземного походження. Цікаво, що, граючи на патріотичних почуттях наших громадян, які ще пам'ятають запаморочливі аромати українських абрикосів та персиків, брехливі продавці говорять, що продають вітчизняний товар.

Боляче спостерігати за тим, що через матеріальну скруту, нещасні українці надають перевагу дешевому товару звідусіль, навіть, розуміючи, що своїми перевагами вони остаточно вбивають власного виробника. У цілому, внаслідок насильницької глобалізації, країни, що втратили власне економічне обличчя (імпорт у ці країни в кілька разів перебільшує експорт), неодмінно втрачають і власну культуру споживання, і свої традиційні смаки, і дідівські звичаї та споживацькі захоплення. Без перебільшення, глобалізація призводить до катастрофи ментальної ідентичності, не говорячи вже про втрату державного суверенітету. І все це виглядало б не так хворобливо – в кінці кінців, жити доброзичливим єдиним світовим гуртожитком мріяли і поети-космополіти, але проблема полягає у тому, що від економічного знебарвлення слаборозвинених країн шалені дивіденди отримують країни-контролери. Інакше кажучи, у стосунках сучасного світу активно експлуатується нещирість, співставна обміну величезних аборигенських територій на скляні бусинки з рук “щедрих” колонізаторів. Доброзичливе, відкрите до усього світу українське серце розривається від болю, коли усвідомлюєш, що республіка, що мала унікальний народногосподарський комплекс, який інтегрував усі переваги своїх економічних параметрів (багаті надра, найкращі у світі сільськогосподарські землі, унікальні транспортні можливості, висококваліфіковану робочу силу) і на момент розвалу СРСР мав

усі галузі виробництва, на сьогоднішній день цілковито залежить від глобальних структур.

З усією очевидністю постає проблема презирливого ставлення до громадян знедолених країн з боку хазяїв світової глобалізації. Фактор актуальної колись расової дискримінації замінений на виразну дилему експлуататор-експлуатований. При чому, у табір останніх потрапили країни, які давно подолали первісний лад і до нещодавно мали далеко неостаннє місце у світових економічних рейтингах. Безумовно, що серед постраждалих на сьогоднішній день знаходиться і Україна.

Наслідком глобалізації на теренах слаборозвинених країн є поширення недобросовісної конкуренції. Бізнесмени, що прагнуть до надприбутків, починають вигадувати і відтворювати на практиці усілякі напівкримінальні схеми своєї діяльності, одною з яких є використання нелегальної робочої сили. Остання позбавлена будь-якого соціального захисту, так званого соціального пакету, є нещадно експлуатованою і ризикує бути викиненою на смітник без виплати зароблених копійок. Беручи на роботу нелегалів-мігрантів, роботодавці економлять буквально на усьому – виробничих площах, зонах відпочинку та харчування, спецодязі та взутті, засобах особистого захисту тощо. Приховуючи справжню кількість своїх працівників, роботодавці не сплачують податків, тож, вкладаючись аби як, вони мають непогані бариші. Тоді як бідолахи-мігранти можуть у будь-який момент опинитися на вулиці і навіть втратити життя [178–180].

Таким чином, підсумовуючи вищесказане, слід підкреслити, що глобалізаційні процеси підживлюють попит на рухливу, динамічну робочу силу, яка, до того ж є невибагливою до умов власної праці. Саме на такому ґрунті розквітають найбільш огидливі форми експлуатації обездоленої людини, а саме: сексуальне рабство, нелегальне чи напівлегальне працевлаштування тощо [180–184].

Окрім того, глобалізація призводить до масового зубожіння незаможних верств населення. На цьому тлі виразно повстає проблема майнового

розшарування у суспільстві, коли у його незначного відсотка зосереджуються у руках колосальні багатства, тоді як решта працюючого пролетарського люду ведуть напівголодне існування. У даному контексті, доречно згадати, що термін «пролетаріат» має античне коріння: вже у Стародавньому Римі до цього соціального прошарку належала велика купа безземельних, але особисто вільних людей, які були громадянами, однак, не мали жодної власності і володіли лише своїми нащадками, тобто служили державі, віддаючи їй власних дітей. Саме ці вільні бідолахи становили вагомий рушійну силу у повстаннях античних рабів [172, р. 226; 182, р. 57]. На наше переконання, категорія найбідніших верств населення щоразу збільшувалася, як тільки-но поглиблювалися процеси світової глобалізації.

Яскравим прикладом масової пауперизації значної частини населення є період 1920-х рр., коли у більшості західноєвропейських країн процвітала тотальна бідність. Перша світова війна (1914-1918), як апогей тогочасного глобалізаційного процесу, призвела до колосального майнового розшарування населення. Сучаснику важко уявити, але шляхами заможної нині Німеччини блукали сотні тисяч голодних людей, що виживали завдяки дрібним крадіжкам – особливо поширеними були так звані картопляні крадії. Ясна річ, що переможена Німеччина у цьому сенсі постраждала найбільше, однак, і у країнах-переможницях ситуація була складною. Увесь міжвоєнний період, по суті, пройшов під знаком важких народних страждань. Велика депресія стала кульмінацією, заключним акордом першого глобалізаційного етапу новітньої історії.

Слід зазначити, що глобалізаційні процеси 1990-х рр. у контексті матеріального благополуччя пересічних громадян стали ще більш виснажливими. Україна, здобувши незалежність у 1991 р. і ледь підвівшись на ноги, ще навіть не випроставшись на повний зріст, відразу потрапила під жорсткий пресинг світових фінансових структур і відтоді змушена жити за правилами вільної торгівлі. Останні являють собою брутально викривлені, абсолютно не паритетні стосунки між країнами-донорами, які

завоювали усі ринки і безроздільно на них панують, і країнами-реципієнтами, які на догоду своїм опікунам та з їх безпосередньою участю поховали власне виробництво, породивши масове безробіття серед своїх громадян і віддавши свій внутрішній ринок на поталу агресорам-глобалістам.

Аналогічні процеси спостерігалися і у західній півкулі. Так, відомий американський економіст Д. Стигліц зауважує, що вступ Мексики до Світової Організації Торгівлі у 1994 р. та включення останньої у зону вільної торгівлі зі США призвів до катастрофічного зниження прибутків, що надходили до державної скарбниці, різкого падіння доходів місцевих жителів, спровокувавши важкий матеріальний стан і навіть жебракування. Режим вільної торгівлі зі США ніяк не вплинув на покращення економічної ситуації у Мексиці, а лише навпаки, на початку нульових років XXI ст. кількість зайнятих у мексиканській промисловості працівників скоротилася на 200 тис. осіб, збільшивши армію безробітних і, як наслідок, забезпечивши зростання легальної і нелегальної еміграції до США (цитуються за 185, с. 64–65). На цьому тлі Д. Стигліц переконливо довів, що участь слаборозвинених країн у вільній торгівлі і процесах глобалізації спричинила суттєве зростання рівня бідності та безробіття населення.

Викладені факти породжують цілком обґрунтований висновок. Глобалізація, безсумнівно, ґрунтується на гучних перемогах і прикрих поразках у конкурентній боротьбі, де переможець отримує усе. Негативними наслідками глобалізаційних процесів є:

- швидке піднесення економічного розвитку одних світових регіонів та занепад інших;
- невірноваженість основних параметрів економічного розвитку, зокрема, викривлення інвестиційної кон'юнктури;
- масштабні втрати працездатного населення з країн, що опинилися у депресивному стані;
- брутальне використання, безжальна експлуатація людей, готових за безцінь продавати свої зусилля і навіть гідність;

- поява контрастного у розумінні матеріальних статків суспільства;
- люмпенізація суспільства, загострення соціальної напруженості, готової у будь-який момент вибухнути масштабним суспільним конфліктом.

Приплив іммігрантів і конкуренція з боку дешевої робочої сили призводять до зростання безробіття серед пересічних місцевих громадян і погіршення умов оплати їх праці. Це, у свою чергу, породжує нездорові суспільні настрої, як-то: ксенофобія, расова і національна нетерпимість тощо.

Глобалізаційні процеси істотно впливають на поведінку окремо взятої людини. Останнім часом у світі затвердилося принципово нове життєве кредо, яке полягає у виключно індивідуальному, комфортному існуванні без обтяжливих зобов'язань перед близькими та рідними. Щоб подібні обставини не бентежили совість, молоді люди вважають за потрібне уникати шлюбу і, тим більше, не допускати народження дітей. Безперечно, названа модель життя дозволяє людині зберігати відносну мобільність, однак, вона остаточно деформує свідомість людини як представника найвищої ланки в еволюції тваринного світу. Людська особина, фактично, ігнорує притаманні їй від природи здорові інстинкти.

Даний феномен викликає значний інтерес у науковців. Останні акцентують свою увагу на зростанні кількості неодружених та бездітних чоловіків, котрі не бажають створювати сім'ю. Один з ідеологів сучасної глобалізації Жак Атталі обґрунтував соціологічну теорію, відповідно до якої у світі народжується новий суспільний пласт – верства «кочівників» – людей без національності, батьківщини і особисто значущих прихильностей, налаштованих у будь-який момент, навіть, за несприятливих умов повністю змінити своє життя, зокрема, рід занять, місце проживання, країну перебування, коло спілкування тощо. Зрозуміло, такі «кочівники» уникають шлюбу, воліють не мати родини і дітей, розглядаючи усе назване тягарем для свого власного життя [186].

Взагалі, проведене нами дослідження дає змогу осягнути причину тотального падіння народжуваності в умовах глобалізації. Остання

призводить до поширення у суспільстві особливої психології «кочівників» – людей, які прагнуть не обмежувати свій життєвий простір постійними та довготривалими зобов'язаннями. Зрозуміло, народження дітей та виконання обов'язків батьківського піклування суперечить догматам цієї психології. Окрім того, через поглиблення глобалізаційних процесів число людей, що поділяють подібні погляди, неухильно зростає, вони поступово перетворюються на більшість, а це призводить до стрімкого зниження народжуваності.

Вище вже було висвітлено тенденції та явища, що породжують економічну кризу в епоху глобалізації. Це, зокрема, демографічні проблеми, зuboжіння населення, монополізація економіки. Мусимо нагадати, що названі явища добре відомі історикам, економістам тощо. Адже, саме ці причини, на думку фахівців, призвели до того, що Велика депресія 1930-х років стала дійсно «великою» і тривала десятиліття, спричинивши безпрецедентне безробіття і падіння виробництва («цитуються за 181, сс. 9–20; 182, сс. 418–419»). Водночас, економісти не в змозі пояснити причини подібних тенденцій та особливо досягнути факт їх дивного збігу у часі і просторі на теренах більшості провідних країн Заходу у 1920–1930-тих рр.

Проведений нами аналіз свідчить, що такі тенденції, більшою чи меншою мірою, притаманні усім попереднім епохам глобалізації; вони також тривають і останніми десятиліттями, починаючи з кінця 1960-х років, відколи розпочалася нинішня глобалізація. І якби вченим дали можливість без будь-яких обмежень досліджувати наявну друковану спадщину людства, трагедіям можна було б запобігти. Однак, на превеликий жаль, транснаціональні корпорації зробили усе можливе, щоб перешкодити доступ до книг, використаних їхніми спритними менеджерами у якості «м'якої сили» у глобальному історичному процесі.

Наведені приклади щодо свідомих перекручень історичних фактів показують, що вони здійснювались з метою вилучення з пам'яті людей негативних наслідків діяльності олігархічних режимів. Російський дослідник

Ю. Кузовков у книзі «Глобалізація і спіраль історії» з цього приводу пише: «Цьому завданню слугують наступні напрями свідомого викривлення історії: 1) знищення історичної пам'яті стосовно кризи і катастрофи, 2) знищення історичної пам'яті про революції і громадянські війни, 3) звеличування злодіїв і дискредитація борців за інтереси народів. Як доводять відповідні книги, до більшості білих плям в історії сучасні західні історики не знаходять жодних пояснень, більш того, воліють їх не помічати, хоча чимало науковців досліджують фундаментальні історичні явища, як, наприклад, становлення у Західній Європі системи феодальних відносин («цитуються за 174, с. 609»).

Розглянемо ще одну проблему, характерну для сучасності, а саме, скорочення населення. Історики давно пов'язують демографічні процеси будь-якої країни чи території з тенденціями розвитку її торгівлі та економіки, адже наведені явища мають схожі вихідні параметри. Зокрема, дослідник Р. Лопез головною причиною стрімкого прогресу в економічному житті Європи X–XIV ст. вважає демографічну причину, зокрема, істотне зростання кількості населення європейських країн [165, с. 293].

Водночас, ніби абсолютно випадково, паралельно з цією грандіозною кампанією на підтримку боротьби за свободу торгівлі у Європі, світ побачили книги, що відбивали нові історичні концепції. Автори цієї літератури повністю заперечували факти попередньої історії та пропонували чи не переписати її наново. Найвідомішою з нових концепцій став марксизм, новонароджений саме у момент поширення ідей світової вільної торгівлі.

Про значний вплив історичної концепції К. Маркса на викладання історії у західних школах свідчить чимало фактів. Так, відомий історик І. Валлерстайн, вивчаючи думки колег по цеху щодо Французької революції кінця XVIII ст., звернув увагу на їх відмінність від констатації, що вживалися у минулих десятиліттях. За його спостереженнями, переважна більшість істориків дійшли висновку, що ця впливова світова подія являла собою не буржуазно-демократичну, як колись йому розповідали у американській школі, а антикапіталістичну революцію, і, у цьому сенсі, вона ніяким чином не

відрізнялася від революційних подій 1917 р. у Росії («цитуються за 187, сс. 34, 51»). На думку І. Валлерстайна, популярність тези про буржуазний характер Французької революції 1789 р. спровокована історичною концепцією Маркса («цитуються за 188, сс. 40, 50»).

Марксистська спадщина, як частина офіційної ідеології СРСР та країн соціалістичного табору, глибоко вкоренилася не лише у навчальних закладах Радянського Союзу, а й знайшла відображення на Заході, де також викладають теорію «буржуазних революцій» як закономірного стрибка від феодального до капіталістичного ладу. На наше переконання, історія виникнення марксизму та основних елементів його історичної і соціальної концепції свідчить про замовний характер праць Карла Маркса. На наш погляд, його роботи слугували інструментом «м'якої сили» у тогочасній інформаційній війні [190].

Сучасні науковці багато у чому спростували тези К. Маркса. Особливо бентежить той факт, що лідер світового пролетаріату був послідовним прибічником ідей Адама Сміта, який сповідував принцип свободи торгівлі, проти якого виступав міжнародний робочий рух, заснований і очолюваний Карлом Марксом. Між тим, це невирішене протиріччя залишилося актуальним і надалі, адже чимало теоретиків капіталістичної вільної торгівлі поділяли ідеї марксизму і заперечували існування капіталістичних відносин до XVIII століття («цитуються за 189, сс. 129, 132–133»).

В першу чергу, це стосується німецького науковця В. Зомбарта, який економіку середньовіччя оцінював як некапіталістичну, бо «бізнесмени» тієї епохи були «несправжніми» – надмірно боязкими, жадібними та неосвіченими. Після критичних зауважень, що їх зробили Р. Девідсон і Х. Зівкінг, які посилалися на факти поширення капіталістичних відносин у містах північної Італії впродовж XIII–XVI ст., Зомбарт переглянув свою позицію («цитуються за 191, с. 163»). Інформаційна війна, породжена цими суперечками, тривала і надалі. Окрім В. Зомбарта, з критикою історичних поглядів на античність виступили й інші автори, котрі стверджували, що за тієї доби не було

капіталістичних відносин, а основу економіки становило натуральне господарство.

Постає логічне запитання, а чому, власне, впродовж усієї кампанії боротьби туманного Альбіону за лібералізм у торгівлі, що розпочалася у 1840-х рр. і тривала до початку ХХ століття, не припинялася критика антимарксистської історичної концепції. На наш погляд, дослідникам варто пояснити цей дивний збіг обставин. Для того, щоб знайти відповідь, потрібно визначити основний вектор цієї критики. Очевидно, вона полягала у тому, щоб визнати анахронізмом минулі історичні епохи та оголосити про початок нової ери. Тому жодні характеристики попередніх соціально-економічних устроїв не підходили для новонародженої доби вільної торгівлі.

Особливо це стосується висновків письменників-меркантилістів стосовно «докапіталістичного», «феодального» суспільства, устрій якого, нібито, був абсолютно іншим. Ще більш віддаленою від капіталістичних характеристик стала концепція занепаду античного суспільства, адже останнє було «рабовласницьким». Ми вважаємо, що подібними інформаційними атаками створювалися умови, за яких жодні перешкоди не повинні були заважати англійському капіталу реалізовувати мрію про перетворення Великої Британії на «майстерню світу», а інші країни – на постачальників для неї сировини і робочої сили. По суті, за допомогою замовлених публікацій різного формату і авторства для представників англійського капіталу шляхом вільної торгівлі утворювалися умови для швидкого збагачення [192–195].

З точки зору І. Валлерстайна, у світовій економіці один одному протистоять два формати співіснування – протекціонізм і режим вільної торгівлі. Перший з них послідовно захищає внутрішній ринок і забезпечує отримання довгострокових переваг назовні. Режим вільної торгівлі, натомість, призводить до концентрації шалених і надзвичайно швидких у часі прибутків фінансово-торгівельної буржуазії, за влучним висловом Валлерстайна, максимізує їх короткостроковий прибуток («цитуються за 196, с. 213»).

Слід зазначити, що амбітні плани англійської буржуазії наштовхнулися на серйозні перепони. Керуюча еліта Америки, оговтавшись від наслідків Громадянської війни 1861–1865 рр., рішуче припинила експеримент з «максимізацією короткострокового прибутку» і повернулася до політики жорсткого протекціонізму. Результати не забарилися – вже наприкінці ХІХ ст. країна перетворилася на найпотужнішу державу і за економічними показниками у кілька разів перевершила свою праатьківщину Британію.

На цьому прискорбному тлі потреба у фальшуванні всесвітньої історії, практично, відпала. Велика Британія, як локомотив світової економіки та потужна майстерня світу у ХІХ ст., вже після Першої світової війни втратила усі свої переваги у сфері вільної торгівлі та перетворилася на банального супутника США. Ера безроздільного панування вільної торгівлі завершилася для Британії Великою депресією і загальним поверненням до політики протекціонізму. Країна виглядала економічно ослабленою, зі значними демографічними втратами та незрозумілими перспективами на майбутнє.

Варто зауважити, що на той час західна історична наука зробила значний крок уперед: археологічні дані піддавали аналізу з використанням новітніх методів датування і відтворення втрачених об'єктів або речовин за збереженими елементами; у дослідженнях почали застосовувати аерофотознімання, що допомогло підтвердити чимало важливих гіпотез.

Отримана інформація дала історикам підстави стверджувати, що у епоху античності справді сталася демографічна криза. Аналогічні думки про демографічні кризи та розвиток ринкових і капіталістичних стосунків висловлювали дослідники середньовіччя. Окремі з них пов'язали між собою демографічні кризи і економічні процеси. Отже, найбільш значущі відкриття в економіко-історичній науці стали можливими саме завдяки вивченню взаємозалежності економічних і демографічних тенденцій («цитуються за 187, с. 361»). Проте, такі відкриття навряд чи припадуть до душі прибічникам вільної торгівлі і глобалізації.

Подальший аналіз процесу застосування книги як «м'якої сили» у ХХ столітті свідчить, що одночасно зі стартом нової кампанії за свободу торгівлі відновився і похід проти історії, що розпочався у 1960–1970-тих рр. Саме тоді у великій кількості виходили книги, які поширювали ідеї Маркса, Зомбарта, Родбертуса. Авторами цих робіт були вже не ліберальні економісти чи маловідомі історики, ідеї яких спростували більш авторитетні науковці. Тепер авторами ставали самі наукові авторитети. Тож, досвід першого покоління маніпулянтів від історії відтепер було враховано повною мірою [197–203].

Слід зазначити, що заборонені теми у західній науці не обмежувалися лише історією. Вони стосувалися і економіки. Так, у ХХ столітті виникло чимало різноманітних економічних гіпотез і концепцій, за допомогою яких науковці намагалися описати певні економічні явища. Одним із вдалих прикладів цих спроб стала теорія довгих циклів відомого російського економіста М. Кондратьєва. Останній писав про можливість існування довгих економічних циклів у 80 або більше років, після чого настає чергова загальна криза. Від моменту появи цієї теорії і дотепер її багато разів досліджували, коментували, висували найрізноманітніші причини довготривалого економічного циклу. Однак, на наш погляд, попередники оминали найочевидніші характеристики, пов'язані з циклами глобалізації, тобто з періодами інтенсивної міжнародної торгівлі. Нами з'ясовано, що жодного разу західні економісти, досліджуючи гіпотези довгого циклу Кондратьєва, не аналізували показники, що насправді його визначають, а саме: зміну рівня митних зборів, нерівномірність розподілу прибутків у суспільстві, ступінь монополізації, демографічні кризи тощо. Хоча, власне кажучи, будь-який об'єктивний економічний аналіз свідчатиме про наявність таких циклів впродовж останніх 4–5 століть.

Отже, в епоху інформатизації і ведення інформаційно-мережевих війн найбільш дієвим інструментом виступає «м'яка сила» книги, адже друковану продукцію, що знайшла прихисток у книгосховищах, бібліотеках, приватних

колекціях не так просто вилучити із суспільного вжитку, ще складніше примусити людей забути про історичні факти і події, описані у книжках.

2.4. «М'яка сила» книги у роки «холодної війни»

Розгляд книги як феномену «м'якої сили» у інформаційно-мережевих війнах ознаменувався напруженням у сприйнятті людиною книги як інструменту «холодної війни». Ситуація ще більше погіршилася, коли наприкінці ХХ століття сталася культурна переорієнтація американського стратегічного мислення. Відтоді війна перестала пов'язуватися зі збройним протистоянням військових блоків. Остання почала проводитися за допомогою немілітаристських, інформаційних і психологічних методів, що мають різні назви: «інформаційна війна», «гуманна війна», «інформаційно-психологічна», «культурна війна» тощо. Жорстока боротьба спрямована на створення нового світового ладу, на формування нової ідеології світоустрою [204].

Слід зазначити, що великі ідеї домінують над подіями. У ХХ ст. це була ідея марксизму щодо неминучості перемоги соціалізму над капіталізмом. Останні десятиліття їй протистояла ідеологія ліберальної демократії. З подальшим розвитком суспільства виникають нові специфічні проблеми, конфлікти, розробляються способи їх вирішення за допомогою використання механізмів інформаційно-психологічних війн.

Філософським та ідеологічним підґрунтям ведення таких війн ми вважаємо діалектику Гегеля, яка є тією основою, що веде як до продуктивного, так і деструктивного суспільного розвитку. На думку німецького філософа, конфлікт політичного «правого» і політичного «лівого», тобто тези і антитези, є підґрунтям для системної поступальної ходи історії і для самих історичних подій, призводить до синтезу, до нової історичної ситуації, до нових громадських сил («цитуються за 205, с. 38»).

Протягом останніх двохсот років у німецькій філософії сформовано дві антагоністичні системи, а також дві протилежні ідеї держави, суспільства і культури. У США, Великій Британії, Франції філософія ґрунтується на

пріоритеті особистості та її прав. Водночас у Німеччині, від часів І. Канта, через Й. Фіхте та Г. Гегеля і до 1945 року, підґрунтям філософії було загальне братство, заперечення індивідуалізму і повне несприйняття західної класичної ліберальної думки. Німецький ідеалізм був філософським базисом для праць і лівих, і правих гегельянців. Це парадоксально, проте революційний рух мав одне джерело – діалектику Гегеля («цитуються за 206, с. 89»).

Із цієї концепції випливає, що усі історичні події є результатом конфлікту між протилежними силами. «Єдність і боротьба протилежностей – один з основних законів діалектики, який визначає внутрішнє джерело руху і розвитку у природі, суспільстві та пізнанні... Боротьба протилежностей веде, зрештою, до розв'язання суперечностей, що є переходом до нового якісного стану. Цей перехід є стрибком, революцією, перериванням поступовості. Явища, що виникають, мають нові, притаманні їм суперечності, які й є рушійною силою їхнього розвитку» («цитуються за 207, сс. 38, 39»).

«Діалектичні суперечності суспільних явищ можуть бути антагоністичними і неантагоністичними. Перші породжені конфліктом головних інтересів і завдань ворожих соціальних груп, суспільних класів, ідеологій, держав, другі – відносинами між класами, групами і державами, основні інтереси і цілі яких збігаються. У процесі розвитку антагоністичні суперечності загострюються, набувають рис конфлікту, який можна розв'язати через війну, класову боротьбу, соціальну революцію. Розбіжність між світовими системами соціалізму і капіталізму була основною антагоністичною суперечністю ХХ ст., головною причиною «холодної війни» («цитуються за 4, с. 42»).

Різні світоглядні та ідеологічні доктрини, зазвичай, відображають взаємодію протилежностей, у якій сили, що стикаються, мають непримиримий характер. Конфлікт призводить до їхнього взаємознищення або усунення однієї з них. Повна ліквідація антагонізму досягається лише завдяки руйнації первинної основи. Часто і густо, соціальне протистояння штучно провокують всередині однієї країни або між державами, використовуючи ідеологію, як

інформаційну зброю («цитуються за 208, с. 42»). Кожну ідею можна вважати тезою, яка неминуче спричинить виникнення протилежної сили – антитези, а остаточним результатом буде синтез сторін конфлікту. Це логіка Гегеля. Окрім того, цей синтез відобразатиме державу як абсолют, якому людина повністю підлегла. У гегелівській філософії конфлікт «лівих» і «правих» політичних сил, чи тези і антитези, є суттєвим для поступального руху історії загалом і для соціальних змін зокрема.

Війна, організоване протистояння, згідно з цією теорією, – лише очевидні наслідки боротьби ідей. Як зазначав американський філософ і психолог Дж. Дьюї – «війна – це найдієвіший проповідник майже всіх кінцевих інтересів, вона знищує егоїзм особистості, штовхаючи її та її сім'ю на все заради відстоювання права на життя і власність» («цитуються за 209, с. 97»). У гегелівській концепції особистість ніщо, у неї немає прав, модель її поведінки передбачає лише «слідування за лідером».

Ця теорія, безперечно, перебуває за межами практичного використання. Жоден з авторів відомих підручників з історії чи політики не припускає можливості застосування діалектики Гегеля у інформаційних війнах, зокрема, і в американській політиці. Між тим, на протилежних фактах наголошує професор К. Квіглі у своїй праці «Трагедія і надія», до якої увійшли документи Ради міжнародних відносин. Автор не тільки доводить, що банкір Дж. П. Морган використовував «правих» і «лівих» як важелі для політичної маніпуляції суспільством, а й звертає увагу дослідників на те, що велика і невідома історія, викладена на сторінках книги, «є лише частиною чогось, значно більшого» («цитуються за 210, с. 61»). З тези, що конфлікт творить історію, випливає логічний висновок: забезпечуючи контроль протиборства, можна керувати і історією.

«Дж. П. Морган послуговувався діалектичною теорією як засобом політичного контролю у фінансових цілях. Єдиним вищим навчальним закладом, у якому він здобував освіту у середині XIX ст., був Геттінгенський університет – центр активності гегельянців. Це значною мірою пояснює,

чому вплив німецьких філософських ідей настільки виразний у підходах банкіра до політичних партій, які він використовував, незважаючи на їх ідеологічну заангажованість» («цитуються за 4, с. 42»).

Наприклад, боротьба лівого і правого флангів політичного спектра зумовлює появу нової системи, а не окремих гілок влади. Цей конфлікт протилежностей потрібний для втілення певних змін. Такий алгоритм суспільних трансформацій містять, зокрема, матеріали Тристоронньої комісії, у яких подібні зрушення заохочуються, а термін «управління конфліктом» окреслює засоби для досягнення мети («цитуються за 211, с. 22»).

«У гегельянській системі зіткнення визначальне, а держава – це абсолют, що вимагає повної покори від індивіда-громадянина. Людина існує тільки для того, щоб відігравати певну роль у політичній системі» («цитуються за 4, с. 42»).

Держава – це насамперед еліта, яка взялася до управління і посіла ключові пости у структурі влади. Проте ця концепція повністю суперечить поняттям індивідуальної свободи і конституційних гарантій: більшість соціуму вважає, що держава існує, аби служити індивіду, а не навпаки. Натомість істеблішмент упевнений у протилежному.

Будь-яка дискусія між «лівими» і «правими» потрібна для змін, проте дискусії, як і їх фінансування, зазвичай, розгортаються у напрямі застосування і посилення державної влади, оминаючи тему прав особистості.

Цю тему не представлено у дискусії, де зіткнення ідей створює конфлікт, необхідний для реалізації змін. Оскільки мета – це тотальний контроль, основну увагу приділено глобальному мисленню, тобто інтернаціоналізму, на яке чинять вплив всесвітні організації та міжнародне право.

Контроль історії з боку англо-саксонського істеблішменту, що відбувається через фонди і Американську історичну асоціацію, надзвичайно ефективний. Не стільки завдяки відкритій цензурі, хоча це також важливий елемент, а здебільшого внаслідок легковір'я американської «освіченої

публіки». Проте політична маніпуляція під назвою «управління конфліктом із середини», яка спирається на медіа, врешті-решт стане очевидною.

«Для нейтралізації впливу небажаних фактів та ідей або для психологічної обробки громадян використання «ліво-правого» політичного спектра є ефективнішим, ніж відкрита цензура. «Ліва» преса, безсумнівно, атакуватиме інформацію «правої» і навпаки. Насправді полюси мас-медіа й були штучно створені саме з цією метою. Отже, поки незалежні «праві» й «ліві» захоплені протиборством, істеблішмент впевнено претендує на контроль за «помірним» центром» («цитуються за 4, с. 43»).

Практика підтримки «правих» і «лівих» з боку істеблішменту була і в ХХ ст., продовжується вона й донині. Маніпуляція «правими» і «лівими» набагато потужніша на міжнародному рівні, де ці політичні структури штучно створюються і руйнуються для боротьби за всесвітній синтез.

Для розуміння сучасної історії варто усвідомити ключовий момент: провладна еліта має тісні політичні відносини і з «лівими», і з «правими», змінюються лише персоналії й мотиви. Ось чому міжнародні банкіри підтримували водночас і німецьких нацистів, і Радянський Союз, і Північний В'єтнам, і Північну Корею, непримиренних ворогів Сполучених Штатів. Зіткнення ворожих сил давало не лише миттєву вигоду – світ все ближче просувався до єдиного світового ладу. Цей процес триває й нині.

Інформаційна війна з використанням ідеологічної зброї – це протистояння нового типу, його метою є свідомість людей, якою можна керувати й маніпулювати, підпорядковуючи волю індивідів, які здебільшого не відчують і не усвідомлюють, що стають об'єктами запланованого інформаційно-психологічного впливу.

Для створення конфлікту потрібні різні ідеологічні утворення, в підґрунтя яких закладено антагоністичні протилежності, упровадження яких у життя спричинює виникнення війни. Для синтезу ідеологій треба мати дві конфліктуючі ідеологеми, одна з яких визначатиметься як теза, друга – як

антитеза. Їх боротьба призведе до синтезу, чи нового ладу, який хочуть встановити ініціатори конфліктуючих ідеологій («цитуються за 39, с. 43»).

Ідеологія характеризується силою впливу на осіб, ступенем ефективності. Він має бути доволі високим, щоб доктрина вижила як актуальне соціальне явище і потужний важіль маніпуляції. Якщо вона не відповідає певному мінімуму, то текст зазвичай не виконує функції ідеології. Як наслідок, теорія полишає сцену історії. Ступінь ефективності залежить від багатьох факторів, зокрема і від стану об'єкта ідеологічного впливу, витрат на поширення, ступеня адекватності тощо.

Ідеологію створюють, аби заволодіти свідомістю певної категорії людей. Однак замало винайти ідеї, мають бути задіяні особистості, котрі їх впроваджують. Коли виконавців багато і вони володіють часом і засобами, то організуються й виробляють особливу технологію ідеологічної обробки людей, використовуючи літературу, театр, живопис, кіно, телебачення.

«Особливим різновидом ідеологій є так звані «політичні ідеології», – зазначав український філософ В. Лісовий. – Політичні ідеології – це певні сукупності взаємопов'язаних ідей, цінностей, символів та ритуалів, призначених об'єднувати людей заради спільних політичних дій» («цитуються за 212, с. 59»).

Ідеологій було багато в минулому, чимало їх і нині. Вплив одних на життя людей і хід історії мізерний, інші ж визначають спосіб розвитку соціуму, характер народів і історичних епох. Прикладом доктрин глобального й епохального масштабу є відомі світові релігії й марксизм, а короткочасних – ідеології партій, суспільних рухів, сект. Ідеологія деформує реальність переважно задля виконання певної місії у житті людей. Соціальна сутність полягає, власне, не у викривленні картини світу, а у тому, які саме засоби і техніки застосовуються та з якою метою. Ідеологія не лише формує і організує свідомість людей, а створює і нав'язує певні світоглядні стереотипи (алгоритми), що мають вияв і в схемах поведінки.

«Чи потрібна державі ідеологія? Багато тепер мають сумнів, кажучи – плюралізм думок, – зауважував академік М. Амосов. – Я вважаю – необхідна. Ідеологія визначає державний устрій і громадяни мають вірити, що він справедливий» («цитується за 213, с. 35»).

Тому певні доктрини є важливою зброєю в інформаційному протиборстві під час воєн і революцій. Щоб ідеологія змогла успішно виконати своє завдання, вона має відповідати певним критеріям: бути вербально зрозумілою для тих, кому вона призначена; відповідати інтересам і бажанням цих людей; сприйматися ними як обґрунтована визнаними аргументами; бути переконливою; бути адекватною реальності, у якій живуть люди.

Інформаційно-мережева війна з використанням ідеологічної зброї – це протистояння нового типу, його метою є свідомість людей, якою можна керувати й маніпулювати, підпорядковуючи волю індивідів, які здебільшого не відчують і не усвідомлюють того, що вони стали об'єктами запланованого інформаційно-психологічного впливу з використанням технології непрямих дій.

Ці методи мають давню історію. Американський військовий стратег Л. Харт ще перед Другою світовою війною розвинув стратегію непрямих дій [214]. Американські і британські збройні сили використовували «психологічні методи» проти Німеччини у Другій світовій війні задля переформатування німецького менталітету. Після закінчення війни ЦРУ і Міністерство оборони США переорієнтували експертно-аналітичні центри, як-то корпорація РЕНД, Гудзонівський інститут та інші, на антирадянську діяльність. Ці організації стали моделлю британського Тавістокського інституту людських відносин, що спеціалізується на методах психологічної війни. Наукові розвідки інформаційно-аналітичних центрів були спрямовані на дискредитацію марксистсько-ленінської ідеології Радянського Союзу, на демонстрацію переваг капіталістичного способу життя і американської культури. Сферою інформаційно-мережевої війни була післявоєнна Європа, зруйнована, пограбована, ідеологічно виснажена.

У «мозкових» центрах Америки методи психологічної війни були розвинені низкою соціологічних інститутів. Американські емпіричні соціальні науки, тобто соціологія, політологія, антропологія, комунікаційні дослідження, теорія катастроф тощо були розвинені до їх сьогоденного стану за ініціативою і завдяки фінансуванню військових і розвідувальних агентств у 40–50-х роках минулого століття [214].

Для розроблення методів, алгоритмів і реалізації стратегії інформаційно-мережових війн потрібно мати:

- фінансові ресурси для виконання досліджень і подальшого ведення війн;
- засоби масової інформації, підпорядковані організаторам війн;
- соціальні мережові структури, керівники яких знаються на методах організації інформаційно-психологічних війн і реалізації алгоритмів їх ведення.

Джерелами фінансування війн у роки «холодної війни» були великі фінансові фонди, зокрема, Корпорація Карнегі, фонди Форда і Рокфеллера. До розроблення цих методів були залучені відомі наукові центри: Нова школа соціальних досліджень у Нью-Йорку, Бюро прикладних соціальних досліджень у Принстоні, яке очолював П. Лазарсфельд, Інститут соціальних досліджень під керівництвом М. Хоркхаймера і Т. Адорно, який повернувся у Франкфурт у 1949 р., Центр міжнародних досліджень Массачусетського технологічного інституту, Есаленівський інститут у Каліфорнії, заснований М. Мерфі та Г. Бейтсоном, Центр контркультури – один з організаторів Вудстокського фестивалю 1968 року – усі вони мали контракти й отримували фінансування для ведення війни.

Це був початок інформаційно-психологічної війни задля утвердження переваг американської ідеології. Водночас, варто зазначити, що Радянський Союз першим розпочав ідеологічну війну, демонструючи свої культурні цінності, досягнення у літературі, театрі, музиці. США, натомість, прагнули

показати Європі переваги капіталістичної системи, з ринковою економікою, демократичною парламентською системою, масовою культурою тощо.

У програмах розгортання інформаційно-психологічної війни американськими ідеологічними установами було виокремлено відомі інститути комунікативних наук, що видавали журнали «Щоквартальна громадська думка», «Американський соціологічний огляд», «Американський огляд політичних наук» та ін. У цих установах працювали переважно експерти-емігранти з Німеччини та Австрії, з-поміж них – П. Лазарсфельд, О. Моргенштерн, Л. Ловенталь, Г. Маркузе, В. Ліпманн, Г. Лассвелл, Г. Алмонд, Д. Лернер, Д. Белл, Р. Мертон та ін., котрі згодом взяли за перенавчання населення Німеччини. Окремі з цих проектів передбачали підготовку культурної революції 1960-х рр., основними елементами якої були рок-музика, наркотики й сексуальна свобода [215].

Після закінчення Другої світової війни керівництво США почало усвідомлювати, що Європа була у захопленні від комуністичної ідеології. Адже саме Радянська Армія відіграла головну роль у перемозі над сильною гітлерівською армією. Велика кількість людей європейських країн були у захваті від ідейних установок Радянського Союзу, від театрів і концертів, що їх у великій кількості демонстрували радянські актори. Для того щоб направити ситуацію у потрібне для себе русло президент США Г. Трумен і державний секретар Дж. Маршалл поставили завдання у будь-який спосіб завоювати симпатії європейських інтелектуалів. Виконати це завдання мушили фахівці щойно створеного Центрального розвідувального управління (ЦРУ). Вони отримали необмежені повноваження щодо методів роботи і, звичайно, щедрю фінансову підтримку.

Згідно з директивою Ради національної безпеки НБ-10/2, ЦРУ було уповноважено вести «пропаганду, економічну війну, превентивні прямі дії, включаючи саботаж, заходи зі знищення та евакуації й іншу підривну діяльність проти ворожих держав» («цитуються за 40, с. 29»).

На сьогоднішній день у США функціонує понад 200 центрів, що спеціалізуються на роботі з країнами колишнього соціалістичного табору. До них належать структурно розгалужені наукові академічні інститути, приватні фонди, започатковані американцями і емігрантами колишнього соціалістичного табору, релігійні, громадські та просвітницькі організації, аналітичні групи при спецслужбах і фірмах, а також мережі різних університетських кафедр (наприклад, кафедра з українознавчих студій Українського наукового інституту Гарвардського університету, Інститут українських студій Альбертського університету), що мають незалежний статус і проводять наукові дослідження.

Результатом величезної інтелектуальної системи стали чисельні спеціалізовані журнали, значна кількість статей, книг що висвітлюють систему політичної влади, історію країн Радянського Союзу, їх економіку, передові досягнення радянських учених і державних діячів. Сотні «радянологів», «кремленологів», «русистів», та інших спеціалістів щодня перечитують стоси книг, здебільшого нехудожнього змісту, вивчають, аналізують і перекладають гори матеріалів, які після відповідного опрацювання формують бази даних під загальною назвою «радянська школа».

Основним інструментом культурного фронту «холодної війни» був Конгрес за свободу культури з відділеннями у 35 державах, десятками видань і програм. Активне видання книг певної тематики, організація виставок і концертів мали переконати європейців, що «Америка й американці досягли повного тріумфу в усіх сферах людського духу» («цитується за 215, с. 14»).

Проте спочатку справа гальмувалася. І тоді давно завербований американцями британський філософ і письменник А. Кестлер представив главі ЦРУ Ф. Уізнеру проект створення принципово нової організації – Конгресу за свободу культури. По суті, це було щось на зразок культурного НАТО. Об'єднавши інтелектуалів і діячів культури ліберального спряму-

вання, Конгрес дав путівку у життя усім, хто став символом «сучасного мистецтва з американським характером» («цитуються за 40, с. 113; 216, с. 5»).

Книги, підтримані ЦРУ і надруковані на Заході, були спрямовані на дискредитацію Радянського Союзу. Виділяються наступні мішені дискредитації: соціалістична ідеологія і заснована на ній внутрішня політика, персональні провідники цієї політики, зовнішня політика Радянського Союзу (як неефективна і агресивна), економічний стан країни, система цінностей, деякі державні діячі, СРСР як центр світового комуністичного руху.

Об'єктами глорифікації у цих книгах виступають, в основному, зовнішня політика США, зміцнення військової сили країни, успішні політичні діячі, героїчне історичне минуле країни та інше.

Як і будь-які спецоперації, маневри на культурному фронті проводилися «під прикриттям». Американці не стомлювалися бити себе в груди й вести активну пропагандистську політику щодо свободи слова, демократичної парламентської системи, культурних цінностей тощо.

ЦРУ вдалося завербувати шістьох перебіжчиків з табору лівих сил, які й взялися писати замовний матеріал. Їхня праця під назвою «Бог, що обдурив надії» прикрашала вітрину майже кожного книжкового магазину США і Західної Європи. У цій книжці містилися шість есе про те, як колишні марксистки розчарувалися у своїх минулих переконаннях [40, 217].

Американським владним структурам вдалося залучити до співпраці окремих письменників, які не догодили владі. Так, було завербовано до написання замовних книг автора роману «Грон гніву» Джона Стейнбека, письменника Е. Колдуелла, що написав книгу «Людська маса».

ЦРУ вдавалося до відвертого пресингу не тільки на письменників, які писали альтернативні книги, а й на видавництва, котрі наважилися друкувати книги цих реалістів, а також і на магазини, що ці книги продавали [218, 219].

Проте «потрібним» талантам ЦРУ активно допомагало: так у його письменницькій когорті з'явилися С. Моем, Е. Паунд, Г. Хант. Коштом ЦРУ видавалися книги Дж. Орвелла, Г. Міллера, А. Мальро, Р. Арона. Спецслужби

доклали руку і до видання на Заході книги «Доктор Живаго» Б. Пастернака [40, 220].

Для маскуванню джерел фінансування і участі у діяльності Конгресу за свободу культури ЦРУ створило розгалужену систему фондів, що слугували фінансовими каналами для видання книг, журналів, організації концертів та інших заходів у сфері культури. Британська журналістка й режисер-документаліст Ф. Сондерс нарахувала 170 фондів, які відомство використовувало для перекачування грошей у журнали. Посередниками у цих хитромудрих зв'язках були, зокрема, і фонди Ротшильда і Форда. Упродовж «холодної війни» ці організації було звільнено від податків («цитуються за 40, с. 89»).

Отже, існував план ведення психологічної війни, на яку націлював і президент США Ейзенхауер. Він, зокрема, говорив: «Нашою метою холодної війни є не захоплення території чи підпорядкування за допомогою сили. Наша мета більш тонка, більш глибока, більш досконала. Ми намагаємося мирним шляхом заставити повірити в правду. Така правда полягає у тому, що американці хочуть створити мир, у якому люди мали усі можливості для максимального індивідуального розвитку. Засоби, які ми будемо використовувати для затвердження такої правди, часто називають психологічними. Не бійтесь цього слова тільки тому, що воно важко вимовляється і шестискладове. Психологічна війна – це боротьба за розум і бажання людей» («цитуються за 40, с. 98»).

Аби приховати фінансування і участь у діяльності Конгресу за свободу культури, ЦРУ створило розгалужену систему фондів, що служили каналами для фінансування видання книг, журналів, організації концертів і інших заходів у сфері культури. До участі у роботі Конгресу були залучені такі відомі письменники і філософи, як Р. Арон, А. Мальро, А. Кестлер, Дж. Орвелл і багато інших [40, 220, 221].

Розкриваючи аспекти використання «м'якої сили» книги, наведемо конкретні приклади цієї діяльності. Так, пропагандист американської військової адміністрації у післявоєнній Німеччині Ф. Прагер опублікував

майже 25 томів різноманітних праць, у створенні, виданні чи поширенні яких було зацікавлене ЦРУ. Письменник зазначав, що представники Управління або безпосередньо відшкодовували йому витрати на публікацію, або гарантували купівлю (переважно через фонд) достатньої кількості екземплярів, аби зробити видання прибутковим. «Книги відрізняються від усіх інших засобів пропаганди, – зауважував керівник відділу таємних операцій (Covert Action Staff) ЦРУ, – передусім тому, що одна книга може змінити ставлення читача та його подальші дії майже радикально, що неможливо досягти за допомогою іншого засобу. Отже, книжкове виробництво стає найважливішим знаряддям стратегічної (довгострокової) пропаганди» («цитуються за 40, с. 161; 222, с.31»).

Таємна програма книговидавництва, за словами представника ЦРУ, була ініційована, щоб «домагатися видання книг та їхнього поширення за кордоном, приховуючи будь-який вплив з боку США, через таємне субсидування закордонних видань або книжкових магазинів. Домагатися видання книг, що не мають будь-якої відкритої прив'язки до уряду США, особливо якщо позиція автора є «делікатною». Добиватися видання літератури, керуючись оперативними міркуваннями, незалежно від її рентабельності. Стимулювати й субсидувати місцеві національні або міжнародні організації для публікації та поширення книг. Стимулювати написання політично значущих книг невідомими іноземними авторами – або через пряме фінансування автора, якщо можливі таємні контакти з ним, або опосередковано, через літературних агентів і видавців» («цитуються за 222, с. 35»).

У 1977 р. газета «Нью-Йорк таймс» стверджувала, що ЦРУ було причетне до видання принаймні тисячі книг. Управління ніколи не розголошувало список літератури, підготовленої до друку з його допомогою, але відомо, що він містив книги «Угорська революція» Ласки; переклади поем «Безплідна земля» і «Чотири квартети» Т. Еліота і видання, опубліковані Конгресом за свободу культури чи його філіями. Це, зокрема, збірки віршів «Минуле в сьогоденні: Боротьба ідей від Кельвіна до Руссо», «На півдорозі до місяця: Нові листи з Росії» П. Блейк («Інкаунтер Бук», 1964);

«Література і революція в Радянській Росії» під редакцією М. Хейварда і Л. Лабедза («Оксфорд Юніверсіті Прес», 1963); «Історія і надія: Прогрес у свободі» К. Желенскі; «Мистецтво будувати припущення» й «Сотня кольорів» Б. де Жувенеля під редакцією Р. Макфаркуара; автобіографічний роман Н. Хмари «До мене»; «Італійці» Л. Барзині; «Доктор Живаго» Б. Пастернака і нові видання «Державця» Н. Макіавеллі. Роботи А. Чехова було перекладено багатьма мовами і видано фірмою «Чехов Паблішинг Компані», яку таємно фінансувало ЦРУ («цитуються за 40, с. 127»).

Окрім Дж. Ханта, чиє первинне покликання – письменницька праця, було ще кілька активних романістів, якими пишалося ЦРУ. Випускник Єльського університету П. Маттєссен, що згодом став відомим завдяки книзі «Сніговий барс», заснував у Парижі журнал «Періс Ревю», де публікував власні матеріали; працюючи на ЦРУ, написав роман «Партизани». Ще одним «улюбленцем» був Ч. Маккеррі, якого пізніше вважали свого роду відповіддю Америки на англійського письменника Дж. Ле Каре. До цієї когорти входив і Дж. Міченер, який за свою довгу кар'єру, шанобливо відзначену Управлінням, написав купу блокбастерів із такими «скромними» назвами, як «Польща», «Аляска», «Техас», «Космос». У середині 1950-х рр. письменник маскував літературною діяльністю свою роботу з усунення радикалів, які проникли в зону однієї з операцій ЦРУ в Азії. Для цього він був відряджений до фонду «Азія», котрий фінансувало Управління. Згодом зазначав, що «письменник ніколи не повинен служити таємним агентом якоїсь структури чи будь-кого взагалі» («цитуються за 40, с. 134»).

Потім був Г. Хант, автор романів «На схід від прощань», «Межа п'тьми» і «Незнайомець у місті», за які автор отримав премію Гугенхайма. Коли письменник працював на Управління координації політики (УКП), яке очолював Ф. Уізнер, йому доручили випустити кілька оригінальних видань через видавничу компанію «Фосетт». У Мексиці він відповідав за видання книги «Життя і смерть у СРСР» марксистського письменника-інтелектуала Ель Кампесіно, першого з латиноамериканських авторів, хто повідав про

терор сталіністів. Книгу переклали багатьма мовами і розповсюджували за допомогою ЦРУ. Г. Хант також доручив оперативникові У. Баклі надати допомогу й чилійському інтелектуалові, марксистові Е. Равінесу, щоб той зміг закінчити книгу «Шлях Єднань» («цитуються за 40, с. 61»).

А над Америкою поставала грізна сила 1950-х років – «маккартизм». На той час Сполучені Штати були, з одного боку, країною, де відбувався стрімкий злет економіки, орієнтованої на споживання, і вільним суспільством, однак з іншого – зануреною в роздуми, похмурою й самотньою державою. У цій Америці мати запис П. Робсона вважалося диверсійним актом, а шкільна книга «Вивчаємо історію Америки», співавтором якої був історик Єльського університету, давала дітям таку пораду: «ФБР закликає американців повідомляти безпосередньо у свої офіси про будь-яку підозрілу комуністичну діяльність своїх співгромадян. ФБР має достатню професійну підготовку, щоб підтвердити ці підозри, дотримуючись при цьому законів нашої вільної нації. Коли американці діють так само, а не обговорюють усе публічно і не зраджують гласності, вони вчиняють згідно з американськими традиціями». «Заохочення молодих фіскалів було характерною рисою тоталітарних суспільств, але холодна війна змусила додати інформування до списку «американських традицій», – зазначав історик («цитуються за 223, с. 113»).

Навесні 1953 р. з інспекторською перевіркою до американських офіційних інформаційних представництв прибули маккартисти Кон і Шайн. Після роботи у бібліотеках семи країн Інформаційного агентства США (USIA) було виявлено, що з двох мільйонів 300 тисяч книг, які зберігалися на полицях, належать письменникам ворожого (прокомуністичного) табору, що стало підставою для вилучення цієї літератури. Державний департамент, замість того, аби захищати бібліотеки, котрі щорічно відвідувало 36 мільйонів читачів, видав сувору постанову. Вона ставила під заборону будь-які матеріали, навіть і малюнки, «будь-яких підозрілих осіб, комуністів і подібних до них» [224]. Отже, твори багатьох діячів культури і американських письменників відправили на звалище.

Невпинно зростала кількість заборонених книг: усі томи Сартра з усіх зібрань Amerika Hauser; заборонені наступні автори: Дешіл Хемметт, Елен Кей, Джейн Уелтфіш, Ленгстон Хьюз, Едвін Сівер, Бернхард Штерн, Говард Фаст, Джон Абт, Дж. Джуліус, Маркус Сінгер, Нейтан Уітт, В. Дюбуа, Вільям Фостер, Максим Горький [в оригіналі], Трохим Лисенко, Джон Рід, Агнес Смедлі. Г. Мелвіл також потрапив під заборону, було вилучено всі його книги з ілюстраціями Р. Кента [225, 226].

20 квітня 1953 р. у Парижі та провінціях вилучені наступні книги: Говарда Фаста «Гордий і вільний», «Непереможені», «Зачаті у свободі»; Дешіла Хемметта «Погана людина»; Теодора Хеффа «Чарлі Чаплін»; Ленгстона Хьюза «Втомлені блюзи», «Дороги білих людей», «Велике море», «Поля чудес», «Монтаж відстроченої мрії», «Сміх крізь сльози», «Історія Бланка» [40].

Американський культурний імідж був зіпсований, оскільки державні агентства і місії неухильно виконували настанови Маккарті. Середня кількість книг США, які Інформаційне агентство надсилало за кордон, у 1953 р. скоротилася із майже 120 тисяч (119 913) до 314. Багато книг, вилучених із бібліотек, свого часу знищили нацисти. Вдруге ця доля спіткала такі твори, як «Чарівна гора» Т. Манна, «Обрані твори» Т. Пейна, «Теорія відносності» А. Ейнштейна, праці З. Фрейда, «Чому я стала соціалістом» Х. Келлер і «Десять днів, які потрясли світ» Дж. Ріда. Есе Г. Торо «Про громадянську непокору» було заборонено в США саме тоді, коли його оголосили поза законом і в маоїстському Китаї. Непохитний авторитет Америки, як вільної держави був порушений культурною чисткою Маккарті. Т. Манн лауреат Нобелівської премії, відомий борець проти нацизму був вражений тим, що американське громадянство, на яке він так сподівався, не захистило його від переслідувань тоталітаризму. Однодумці Маккарті звинувачували його в поблажливому ставленні до комунізму. Журнал «Плейн Струм» називав його «американським попутником номер один». Письменник прагнув залишити Америку, яку називав «кондиціонерним кошмаром» [40].

На більшість живих авторів, чиї твори було заборонено згідно з постановою Держдепартаменту, ФБР Гувера мало багатотомні досьє.

Обговорюючи проблему цензури у сфері культури 10 липня 1953 р., кабінет Ейзенхауера зробив доволі сумнівний висновок про неможливість «здійснювати контроль, не виглядаючи при цьому дурнями або нацистами. Це слід робити спокійно, якщо достатньо часу і сил. Нині, поза сумнівом, треба перевірити нові книги на відповідність закону» [227]. Таку реакцію навряд чи можна назвати адекватною. Американські поштові відділення були переповнені листами з усієї Європи з критикою щодо заборони книг.

Наприкінці 1961 р. у США було створено Відділ внутрішніх операцій під керівництвом Ч. Бернса, котрий був прибічником використання літератури як зброї антикомуністичної пропаганди і наполегливо працював над зміцненням видавничої програми ЦРУ. Ця програма активно використовувала «м'яку силу» книги для дискредитації політики і ідеології Радянського Союзу.

У своїй роботі агенти ЦРУ використовували навіть путівники. Співробітники Відділу внутрішніх операцій мандрували Європою з відомими путівниками Ю. Фодора, користуючись ними як прикриттям. Сам Ю. Фодор, колишній лейтенант армії США й офіцер Управління стратегічної служби, пізніше захищав цю практику, стверджуючи, що діяльність ЦРУ була високопрофесійною, високоякісною, що управління ніколи не допускало контрабанди політики в книгах.

Письменники ЦРУ за контрактом надавали рецензії на книги в «Нью-Йорк Таймс» або інші шановані видання, писали статті у журнал «Форин Афферс», співпрацювали з іншими різними часописами.

Феномен письменника як шпигуна, або шпигуна як письменника був аж ніяк не новий. Парадокс захисту демократії силами патрициїв, які ставилися до демократії з підозрою, дуже важко ігнорувати. Оголошуючи себе правлячою елітою, яка захищає світ від варварства, вони були модерністами, впадали в жах від сучасності, що потьмяніла від крові.

У 1964 р. перший день народження святкував «Нью-йоркський книжковий огляд» – найвпливовіший і найпрестижніший у США журнал про літературу. Стрімкий злет видання доволі чітко сигналізував, що не всі американські інтелектуали були раді обернутися навколо національної безпеки орбітою «холодної війни». Оскільки єдність поглядів розпадалася на очах, новий часопис свідчив про появу критично налаштованої інтелігенції, здатної порушувати проблеми, які окремі журнали вперто замовчували. Якщо раніше зазначалося про те, що усі нью-йоркські інтелектуали за допомогою певної дивовижної алхімії утворили єдиний сплав із ЦРУ й іншими функціонерами «холодної війни», то тепер спостерігалася зворотна реакція.

Організатори вели «холодну війну» надзвичайно скоординовано. Після заборони літератури Білого руху у Радянському Союзі, на Заході було започатковано фонди, присвячені майже кожному його учасникові. На Заході були надруковані твори репресованих соратників Леніна, а також кілька наукових розвідок про нього у той час, коли радянська цензура вилучала усі джерела із загального користування, окрім марксистсько-ленінських. Коли після закінчення Другої світової війни у соціалістичних країнах було вилучено праці й дані про «антикомуністичні елементи», у США побачили світ книги про Бандеру, Власова, Мельника. Отже, уся тематика, що була предметом ідеологічної критики й боротьби в СРСР, на Заході стала предметом наукового вивчення.

Найважливіші книги про СРСР ХХ століття вийшли в Європі та США, і значна їх частина належить колишнім українцям і росіянам: вождям Білого руху Денікіну, Краснову й Врангелю, філософам Ільїну, Бердяєву і Федотову, історикам Зеньковському і Пушкарьову, письменникам Солоневичу і Солженіцину [227].

Ця література поступово просочувалася із Заходу до СРСР, книжка за книжкою, і на теренах, убезпечених «залізною завісою», її зачитували до дірок, під страхом арешту робили копії, передавали з рук в руки. Останніми роками перевидано чимало емігрантських книг, проте далеко не все зі

спадщини колишніх співвітчизників стало надбанням сучасної громадськості: ще не опубліковано романи генерала Краснова, майже цілком не освоєна «фашистська» література.

Дослідникам відомо, що західна радянологія спиралася і продовжує спиратися на праці вихідців із СРСР. А книги вчених і політиків Дж. Біллінгтона, Р. Пайпса, У. Лакера не були б написані взагалі, якби автори не знали російську мову і радянську літературу.

Варто згадати й дослідження відомого в Україні письменника Е. Саттона (1925–2002), що не вписуються у цей ряд. Ще 10 років тому його ім'я було незнайоме українському читачеві. Дослідження про приховані механізми влади, написані англійською мовою та видані малими накладками в США, читали лічені одиниці наших співвітчизників. Сьогодні видатного американського вченого знають десятки тисяч людей завдяки публікаціям російською і українською мовами його праць «Як Орден організовує війни і революції», «Уолл-стрит і більшовицька революція» і «Хто управляє Америкою» [228]. Цілком закономірна популярність Е. Саттона пов'язана з тим, що він намагався відповісти на найактуальніші, найболючіші запитання сучасності. Шукаючи відповіді, вчений спирався на документи і ґрунтовні дослідження, згідно з вимогами точної науки і духом об'єктивності.

Будь-які факти можна трактувати по-різному, будь-які об'єктивні суперечності можна подати по-своєму і повернути на власну користь. І книги Е. Саттона є взірцем «м'якої сили», направленої на правдиве висвітлення історичних подій минулого.

Висновки до розділу

1. Концепція «м'якої сили» книги була введена у науковий обіг нещодавно, але відразу викликала інтерес як у наукових, так і політичних колах. Її автор Джозеф Най показав «м'яку силу» не як теоретичний ідеал, до якого держави повинні прагнути, а як політичну технологію яка реально функціонує, що дозволяє домагатися реалізації національних інтересів без

застосування «жорсткої» сили. Ідея «м'якої сили» виглядає досить привабливою, оскільки відповідає принципам міжнародного права і привертає увагу до актуальних проблем міжнародних відносин, передусім пов'язаних із силовими методами досягнення економічного добробуту і просування національних інтересів великих світових держав. Проте, ряд дослідників відзначили, що, з одного боку, в її концептуалізації існують серйозні недоробки, з іншого – в її основі лежать не тільки моральні принципи і норми, як це намагався представити її засновник. Критика деяких положень дозволила розширити уявлення про концепцію «м'якої сили», її функціонування, уточнила поняття, введені Дж. Наєм. Фундаментальні роботи науковців зробили внесок в еволюцію концепції, підійшли до аналізу «м'якої сили», враховуючи наявний ресурсний потенціал країн, а також особливостей їх історичного розвитку, що зумовило поширення специфічного американського розуміння концепції.

2. Термінологічний аналіз поняття «м'яка сила» засвідчив, що остання стає усе більш популярною внаслідок того, що спирається на такі процеси міжнародних відносин, як зростання взаємозалежності країн, зростання ролі соціо-гуманітарного чинника, загальної інформатизації, що стали невід'ємними елементами світової політики у період глобалізації. Окремі країни стали надавати «м'якій силі» важливу роль у реалізації зовнішньополітичних завдань.

3. Аналіз особливостей застосування інструментів «м'якої сили» книги було проведено з опертям на методологію конструктивізму, оскільки сама концепція «м'якої сили» книги заснована на технології конструювання привабливості. У рамках конструктивістського підходу «м'яка сила» виступає як дискурсивна, утворююча соціальну реальність, яка визначає, які матеріальні й нематеріальні ресурси повинні використовуватися і як саме їх потрібно розуміти при формуванні привабливого образу країни для інших учасників світової політики. Нематеріальні ресурси культурного і політичного впливу мають, окрім державних відомств, велику кількість неурядових організацій, фондів і корпорацій, аналіз діяльності яких вимагає

експертного підходу.

4. Ряд розділів дослідження проводилися на основі порівняльного аналізу з елементами системного підходу. Це дозволило представити комплексну картину політики з формування привабливості та переконання наслідувати свій приклад, порівняти окремі етапи реалізації американської політики «м'якої сили» книги в біполярний період. Оскільки в дисертації ставиться завдання проаналізувати застосування «м'якої сили» в зовнішній політиці країн, неможливо обійтися без великої кількості прикладів, що наочно показують, у чому проявляється це застосування і які його результати. Джерельну базу дослідження складають офіційні документи з питань зовнішньої політики США, інтерв'ю і статті чинних і колишніх державних діячів країни.

5. Формування ресурсів «м'якої сили» як головних засобів збереження національної і міжнародної безпеки в умовах багатопольярного світу є одним із ключових чинників, які необхідні для консолідації суспільства, збереження державного суверенітету, забезпечення умов для оптимального вирішення внутрішніх проблем, збереження територіальної цілісності країни, забезпечення можливостей для ведення державою активної міжнародної політики. Внутрішня і зовнішня політика держави має спрямовуватися та орієнтуватися на забезпечення захищеності особи та суспільства, шляхом виявлених ризиків і викликів невоєнного характеру. Країна має перебувати у стані, вільному від загроз індивідуальним, громадським інтересам, слугувати стабільності суспільства в цілому. Негативні наслідки від дії «м'якої зброї» за своїми масштабами повністю відповідають існуючим уявленням про дію зброї масового ураження.

6. Сутнісні характеристики книги як «м'якої сили» полягають у бінарності використання «м'якої сили» книги в інформаційних війнах. Згідно з концепцією Ная, перший «стовп» «м'якої сили» ресурсного потенціалу США – привабливість культури і способу життя цієї країни. Другий «стовп» «м'якої сили» США – політична ідеологія, до якої

залучаються інші країни. Ринкова економіка та ліберальна демократія вважаються сьогодні основними цінностями США, за переконаннями більшості науковців. Ці принципи США розповсюджує на інші країни за допомогою «м'якої сили» книги, тобто, як привабливішу альтернативу, не нав'язуючи їх силовим шляхом.

7. Застосування інструментів «м'якої сили» книги в інформаційно-мережових війнах має свою, властиву тільки їм специфіку. Багато країн уникає прямої згадки про те, що «м'яка сила» книги є важливою складовою їхньої зовнішньої політики, оскільки деякі положення концепції також викликають критику, що обумовлює невелику кількість дослідницьких робіт українських авторів з цієї тематики, які переважно зосереджені на вивченні практики застосування її інструментів окремими країнами.

8. Обґрунтовано, що у роки «холодної війни» Сполученими Штатами Америки активно використовувалася «м'яка сила», у тому числі, і «м'яка сила» книги, задля демонстрації переваг американської культури, з метою відокремлення країн Європи від СРСР. США фінансувалося видання великої кількості книг, що розглядалися як потужний інструмент «м'якої сили». Робота здійснювалася ЦРУ під гаслом «Краща пропаганда – це її відсутність» – в умовах найсуворішої таємності, ретельно маскуючи своє фінансування нагромадженням підставних фондів. Елементи «м'якої сили» були присутні у зовнішньо-політичній діяльності США ще до її концептуалізації і стали ефективним засобом відновлення положення країни на міжнародній арені після Другої світової війни. Сьогодні перед «м'якою силою» книги поставлена низка завдань, рішення яких розраховане на довготривалу перспективу.

РОЗДІЛ 3.

«М'ЯКА СИЛА» КНИГИ В РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ

3.1. Книги про Україну в дзеркалі державної бібліографії

Аналіз робіт англо-американських [228, 229], російських [230, 231] й українських [41, 127, 128] дослідників щодо концептуального змісту сучасних стратегій міждержавного протиборства свідчить, що стратегії непрямих дій і «м'якої сили» – це особливі соціокомунікативні технології проведення геополітичної боротьби, орієнтовані на досягнення панування над «ворожою» державою на основі встановлення всеосяжного латентного контролю над механізмом формування й практичної реалізації внутрішньої та зовнішньої політики країни. Прихованого впливу зазнають владні структури, депутатський корпус, економіка, фінансово-кредитна система, сфери оборони і культури. При цьому агресивна сутність друкованих видань є латентною і здійснюється не в умовах конфронтації чи відкритого збройного конфлікту, а в атмосфері збереження нормальних дипломатичних стосунків, добре розвинених економічних і культурних зв'язків між державою-агресором і країною – жертвою агресії.

Водночас така технологія геополітичної боротьби припускає, що зазначених цілей агресор може досягти за допомогою використання «м'якої сили» книги для обґрунтування власного бачення розвитку подій на території об'єкта впливу. Отже, згідно з цією концептуальною моделлю, основним об'єктом концентрованої геополітичної атаки з боку агресора є керівна еліта й населення країни – жертви агресії, а головною метою – досягнення переваги за допомогою «м'якої сили» в інформаційно-мережевій війні. Це завдання реалізується друкуванням книг заданого змісту для прихованого маніпулювання поведінкою конкретних людей і соціальних груп, які мають безпосереднє відношення до визначення політики держави й практичного втілення в життя політичних рішень.

На початку 1990-х рр. книжкова справа в Україні характеризувалася динамічними змінами у відповідності до економічних і соціально-політичних перетворень, що відбувалися в країні. Книжкова справа була однією з перших галузей, що розпочала перехід до ринкової економіки. Настала епоха конкуренції, і українські книговидавці й книгорозповсюджувачі опинилися перед проблемами повної матеріальної і моральної відповідальності за результати своєї діяльності в нових для них умовах.

Нові економічні умови сьогодення вимагають забезпечувати фінансово-економічну й матеріально-технічну базу розвитку книжкової індустрії. Книга має компенсувати витрати на її виробництво, розповсюдження а також приносити прибуток суб'єктам усіх ланок книжкового виробництва: видавництвам, друкарням, книгорозповсюджувачам, підприємствам книжкової торгівлі.

Гостродефіцитний ринок, який існував за радянських часів, забезпечував швидкий продаж книг багатьох тематичних розділів. Тому початок 1990-х років у пострадянських країнах відзначається надприбутковістю книжкової справи. Успіху можна було досягти передрукуванням дефіцитних видань (детективів, історичних праць, книг дисидентів), що не потребувало значних коштів, часу й кваліфікованої праці.

Поступово ситуація на книжковому ринку змінилася в бік його наповнення, покупці стали ретельніше вибирати видання. Книжкова справа перестає бути надприбутковою, посилюється конкуренція, читач стає більш вимогливим до зовнішнього вигляду книги, її змістовної наповненості. Успіхів добиваються ті, хто має стартовий капітал, добрі стосунки з партнерами по книжному бізнесу, доступ до книготорговельної мережі, державного замовлення підручників.

Багатомільйонні тиражі масових книг, характерні для попередніх десятиріч, пішли в минуле, відбувається диференціація читацьких інтересів. Насиченість книжкового ринку, попит на кращі зразки світової і вітчизняної літератури зобов'язують видавців зосередити увагу не лише на якості

підготовки і випуску серйозної літератури, але й пошуку нових імен письменників, поетів тощо.

Негативно вплинуло на книжковий ринок 1990-х рр. зменшення рівня доходів населення, їхня купівельна спроможність і розшарування українського суспільства. У ринковій економіці по-новому проявляються протиріччя, обумовлені двояким характером книги – як явища культури і комерційного товару. Так, наприклад, намагання видавництв випускати й продавати тільки прибуткові книги призводить до зниження друкування суспільно необхідних книг, що не дають швидких і високих прибутків. У цих умовах важливою є політика державного протекціонізму по відношенню до культури й до книжкової сфери як її частини. Необхідно знайти оптимальне поєднання державного й ринкового регулювання, що давало б можливість узгоджувати інтереси суспільства, розвиток духовної культури, використовуючи «м'якої сили» книги з інтересами отримання прибутку в книжковій справі.

У цій ситуації змінюється роль державних органів управління книговидавництвом і книгорозповсюдженням. Відкидається їх ідеологічна функція й усе більшого значення набирає робота з підтримки книговидавництва і книгорозповсюдження у вигляді протекціоністських заходів, зокрема й у законодавчій сфері. Законодавчі акти України, що регулювали діяльність книжкової галузі, мали на меті допомогти демократичному шляху розвитку книговидавництва. Проте вони залишили поза увагою можливість використання пільгового оподаткування і кредитування для розвитку галузі.

Проте в останні роки суттєво змінилася ситуація в книжковій індустрії у зв'язку з тим, що книга стала інструментом «м'якої сили» у протистоянні з РФ. Проведемо статистичний аналіз книговидавництва України і Росії у розрізі використання книги як інструменту в інформаційно-мережевій війні в 2013–2017 рр. у рамках державної бібліографії двох країн.

У 2017 р. у Книжкову палату України надійшло й зареєстровано 22 047 назв книг і брошур загальним тиражем 45 127,2 тис. пр., що порівняно

з даними 2016 року більше на 717 назв, або на 3,4%, за тиражами спостерігається зменшення видань на 3850,9 тис. пр., або на 7,9%. За результатами 2017 року на одного мешканця України припадає 1,06 книги (у 2016 – 1,15 книги, у 2015 – 0,85 книги) [232].

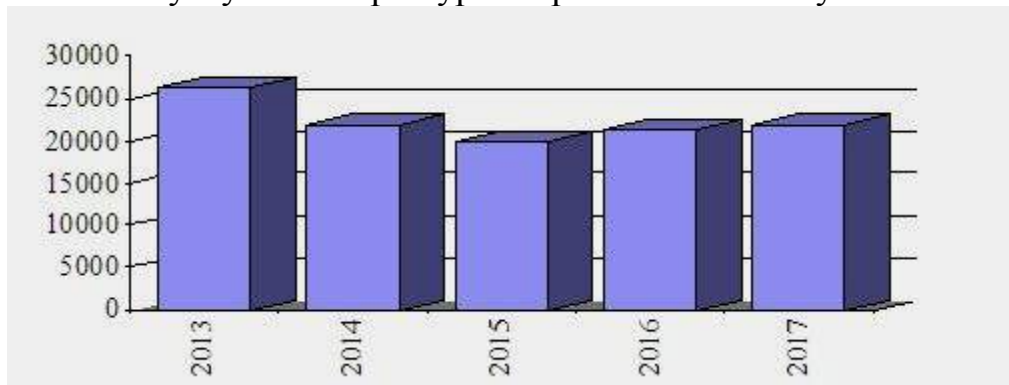
Дані про випуск книг і брошур в Україні за назвами і тиражами у 2013 – 2017 рр. наведено в табл. 3.1 та діагр. 3.1, 3.2.

Випуск книг і брошур в Україні у 2013–2017 рр.

Табл. 3.1

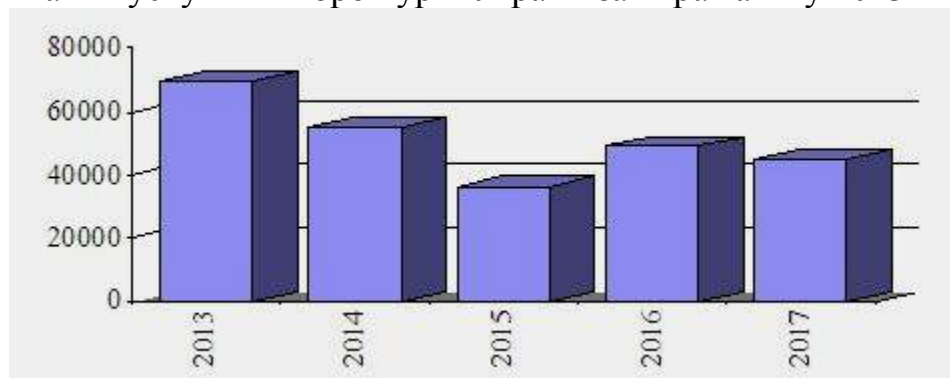
Рік видання	Кількість видань, друк. од.	Тираж, тис. пр.
2013	26323	69575,7
2014	22044	55312,0
2015	19958	36409,8
2016	21330	48978,1
2017	22047	45127,2

Динаміка випуску книг і брошур в Україні за назвами у 2013–2017 рр.

Діагр. 3.1 Кількість видань, друк. од.

Динаміка випуску книг і брошур в Україні за тиражами у 2013–2017 рр.

Діагр. 3.2. Тиражі, тис. пр.

Дослідження показують, що найбільш характерно «м'яка сила» книги проявляється в суспільній і історичній літературі, книгах з географії,

краєзнавства, філософії і художній літературі [230, 231]. Проведемо статистичний аналіз і динаміку книговидання України за названими розділами протягом 2013–2017 рр.

Аналізуючи видавничу продукцію за розділом суспільні науки в цілому, слід відзначити значний спад кількості назв у 2017 році порівняно з 2016 роком на 42 назви або на 95,5% та тиражів на 20,4 тис. пр., або на 99,0% і становив: у 2017 році – 2 назви тиражем – 0,2 тис. пр., у 2016 році – 44 назви тиражем 20,6 тис. пр. Дані про випуск книг і брошур літератури з суспільних наук в цілому, за назвами і тиражами у 2013–2017 рр. представлено в табл. 3.2 та діагр. 3.3, 3.4.

Випуск книг і брошур з суспільних наук у 2013–2017 рр.

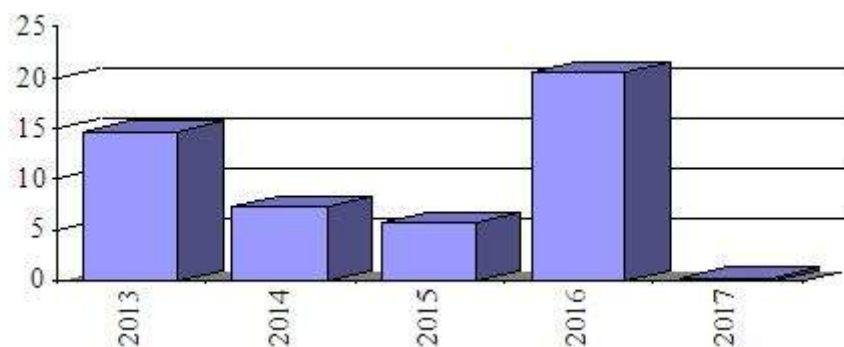
Табл. 3.2

Рік видання	Кількість видань, друк. од.	Тираж, тис. пр.
2013	44	14,7
2014	22	7,3
2015	31	5,7
2016	44	20,6
2017	2	0,2

Динаміка випуску книг і брошур з суспільних наук за назвами у 2013–2017 рр.

Діагр. 3.3. Кількість видань, друк. од.
Динаміка випуску книг і брошур з суспільних наук за тиражами у 2013–2017 рр.

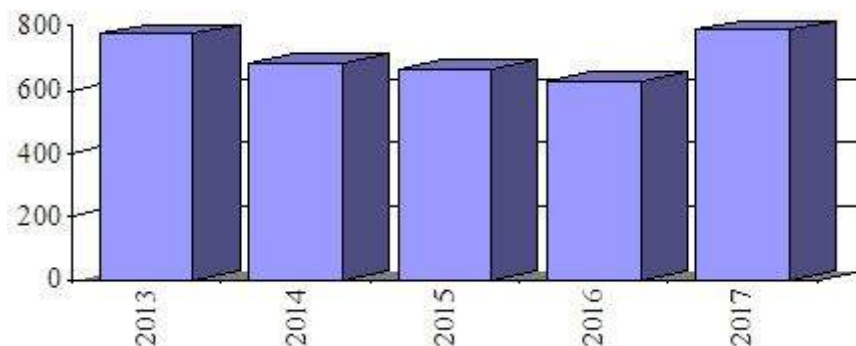
Діагр. 3.4. Тиражі, тис. пр.

Проведемо статистичний аналіз і динаміку випущених видань з історії та історичних наук. Дані про випуск книг і брошур з історії та історичних наук за назвами і тиражами у 2013–2017 рр. представлено в табл. 3.3 та діагр. 3.5, 3.6.

Табл. 3.3.

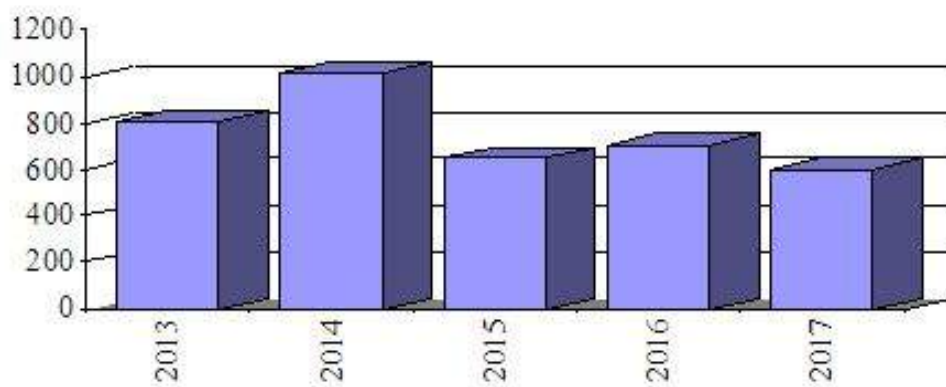
Рік видання	Кількість видань, друк. од.	Тираж, тис. пр.
2013	779	808,1
2014	683	1019,6
2015	666	647,0
2016	627	705,7
2017	791	599,3

Динаміка випуску книг і брошур з історії та історичних наук за назвами у 2013–2017 рр.

Діагр. 3.5. Кількість видань, друк. од.

Динаміка випуску книг і брошур з історії та історичних наук за тиражами у 2013–2017 рр.

Діагр. 3.6. Тиражі, тис. пр.

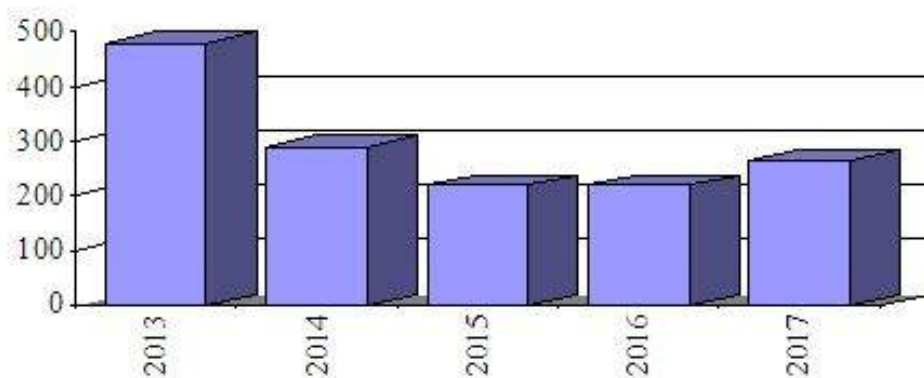
Як видно з наведених діаграм кількості випущених видань з історії та історичних наук в 2017 році у порівнянні з 2016 роком спостерігається зростання на 164 назви, або 26,2% за назвами та зменшення тиражів на 106,4 тис. пр., або 15,1% і становить: у 2017 році – 791 назву тиражем 599,3 тис. пр., у 2016 році – 627 назв тиражем 705,7 тис. пр.

Дані про випуск книг і брошур з географії та краєзнавства за назвами і тиражами у 2013 – 2017 роках наведено в табл. 3.4 та діагр. 3.7, 3.8.

Табл. 3.4.

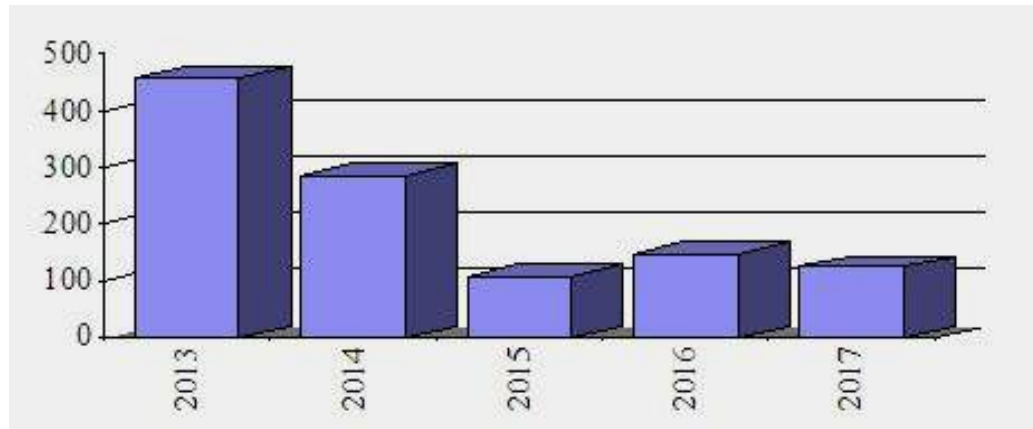
Рік видання	Кількість видань, друк. од.	Тираж, тис. пр.
2013	481	461,1
2014	291	286,3
2015	218	107,1
2016	218	147,8
2017	264	123,6

Динаміка випуску книг і брошур з географії та краєзнавства за назвами у 2013–2017 рр.

Діагр. 3.7. Кількість видань, друк. од.

Динаміка випуску книг і брошур з географії та краєзнавства за тиражами у 2013–2017 рр.

Діагр. 3.8. Тиражі, тис. пр.

В 2017 році в Книжкову палату України надійшло 264 назви книг і брошур з географії та краєзнавства тиражем 123,6 тис. пр., що в порівнянні з аналогічним періодом 2016 року кількість випущених в країні видань збільшилася на 46 назв, або на 21,1% тиражі навпаки зменшилися на 24,2 тис. пр., або на 16,4% і становить: у 2017 році – 264 назви тиражем 123,6 тис. пр., у 2016 році – 218 назв тиражем 24,2 тис. пр.

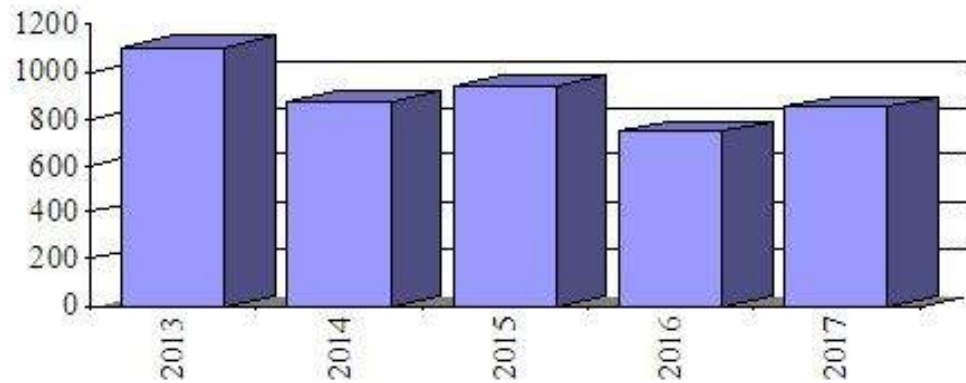
Якщо проаналізувати літературу з філологічних наук, то кількість її назв у 2017 році помітно зросла у порівнянні з попереднім 2016 роком, як за назвами так і за тиражами – на 105 назв або на 14,1% і становить (у 2017 – 849 назв, у 2016 – 744 назв). За тиражами випуск видань зріс на 20,1 тис. пр., або на 4,8% і становить: у 2017 – 434,6 тис. пр., у 2016 – 414,5 тис. пр..

Дані про випуск літератури з філологічних наук за назвами і тиражами у 2013 – 2017 рр. представлено в табл. 3.5 та діагр. 3.9, 3.10.

Табл. 3.5.

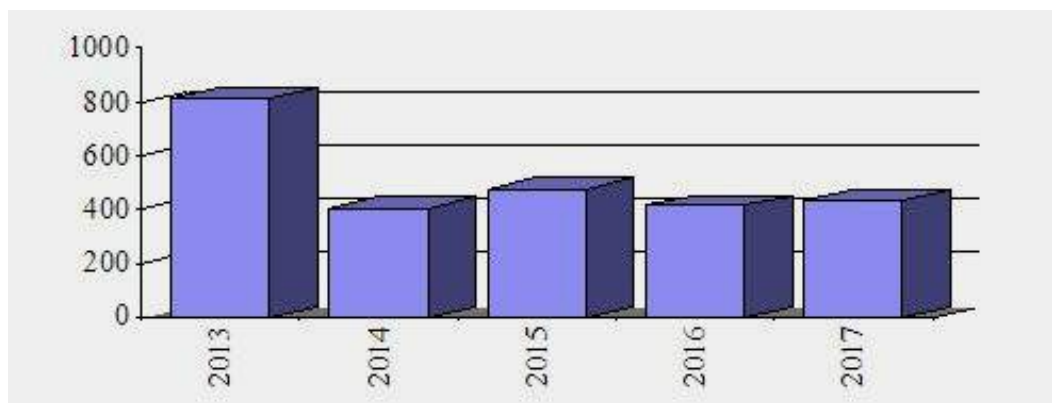
Рік видання	Кількість видань, друк. од.	Тираж, тис. пр.
2013	1110	814,7
2014	875	406,2
2015	937	478,8
2016	744	414,5
2017	849	434,6

Динаміка випуску книг і брошур з філологічних наук
за назвами у 2013–2017 рр.

Діагр. 3.9. Кількість видань, друк. од.

Динаміка випуску книг і брошур з філологічних наук
за тиражами у 2013–2017 рр.

Діагр. 3.10. Тиражі, тис. пр.

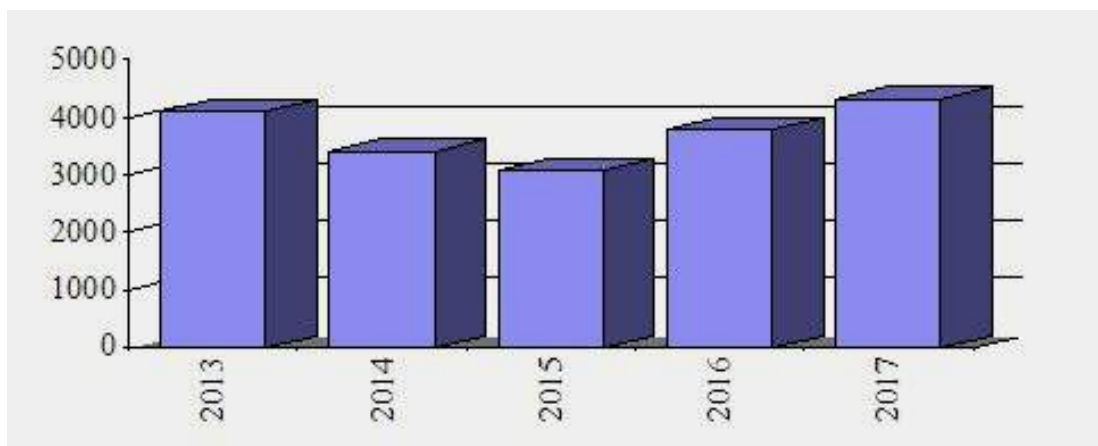
Що стосується художньої літератури, то в 2017 році було випущено 4327 назв книг і брошур, що на 522 назви, або 13,7% більше, ніж у 2016 році. Тираж художньої літератури в 2017 році склав 7021,0 тис. пр., що на 1110,5 тис. пр., або 13,7% менше, ніж у 2016 році. Якщо проаналізувати випуск видань художньої літератури, то вже третій рік поспіль відбувається зростання кількості випущених назв і спостерігається то збільшення, то зменшення тиражних показників. Дані про випуск книг і брошур літературно-художніх видань за назвами і тиражами у 2013–2017 роках представлено в табл. 3.6 та діагр. 3.11, 3.12.

Випуск книг і брошур літературно-художніх видань
у 2013–2017 рр.

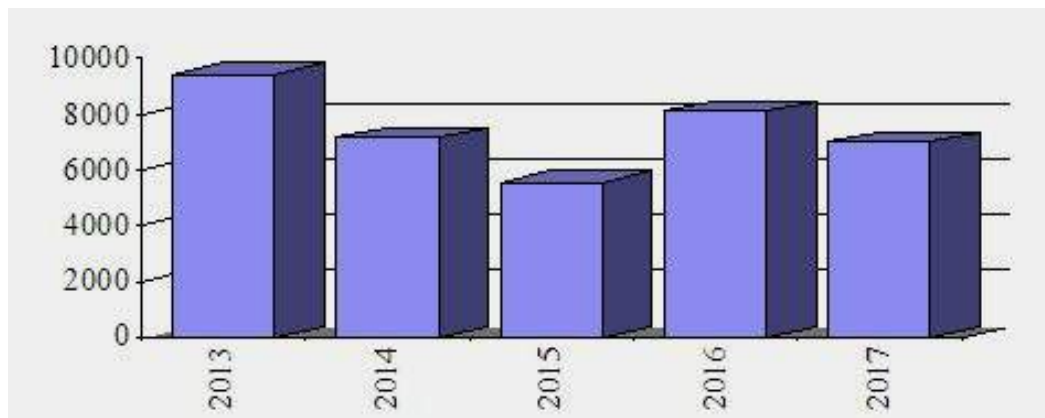
Табл. 3.6.

Рік видання	Кількість видань, друк. од.	Тираж, тис. пр.
2013	4113	9482,2
2014	3416	7171,5
2015	3092	5595,1
2016	3805	8131,5
2017	4327	7021,0

Динаміка випуску книг і брошур літературно-художніх видань
за назвами у 2013–2017 рр.

Діагр. 3.11. Кількість видань, друк. од.
Динаміка випуску літературно-художніх видань за тиражами
у 2013–2017 рр.

Діагр. 3.12. Тиражі, тис. пр.

Загальна динаміка випуску книг за назвами і тиражами показує, що кількість виданих книг у порівнянні з 2013 роком зменшилась. Особливо зменшилось число книг з географії та краєзнавства, з філологічних наук, суспільних наук у 2014 і 2015, а особливо у 2017 році. Здавалося б, що держава повинна була б активізувати видавничу діяльність, використовуючи книги за названими розділами, як інструмент в інформаційно-мережевій війні, але, як свідчить статистика, цього не сталося.

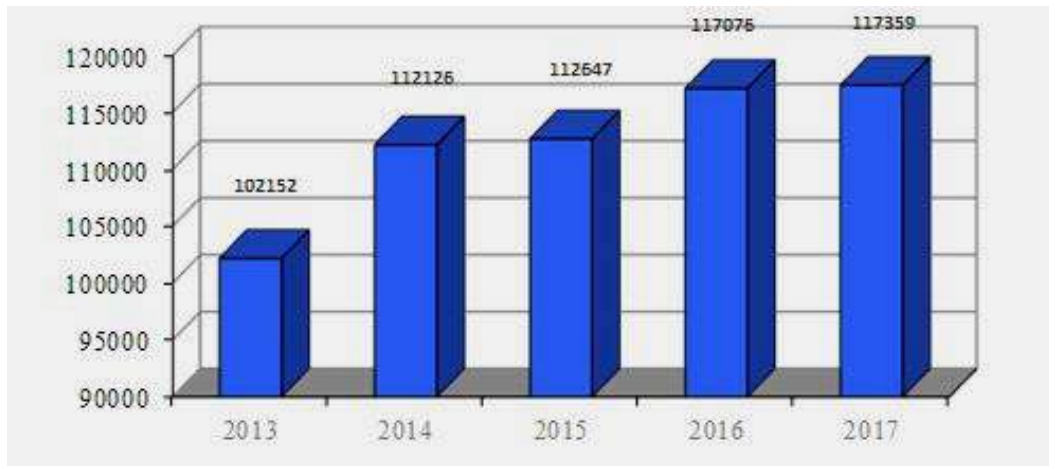
Розглянемо, як використовують «м'яку силу» книги в гібридній війні Російської Федерації проти України. Для цього проведемо аналіз книг, присвячених Україні, видрукованих російськими видавництвами впродовж 2013–2017 рр. Бібліографічні бази Російської книжкової палати дають змогу проілюструвати інтенсивність інформаційної війни в аналізований період.

Нижче наведено дані про видавничу діяльність РФ у 2013–2017 рр. (табл. 3.7.) і динаміка випуску книг і брошур у Російській Федерації за назвами і тиражами.

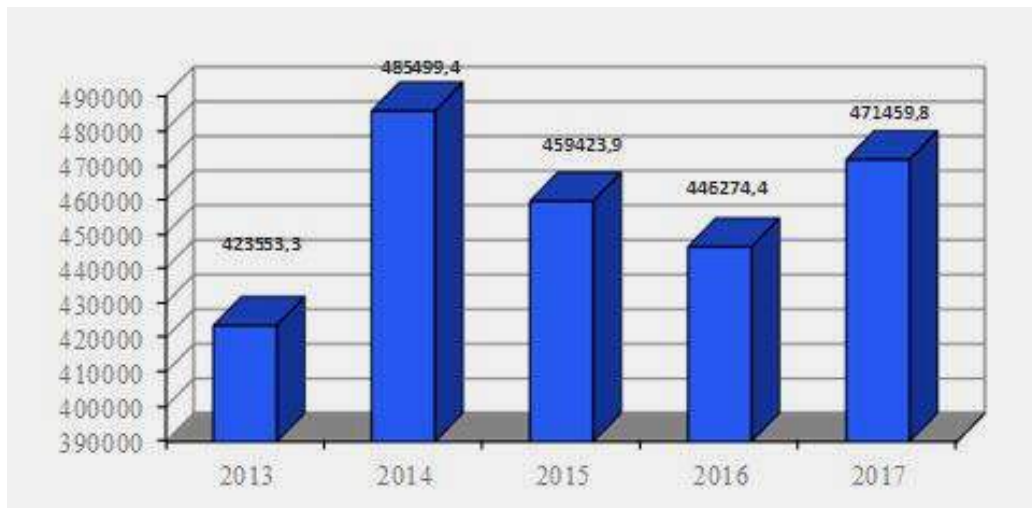
Табл. 3.7.

Рік видання	Кількість книг (пр.)	Тираж, тис. пр.	Кількість книг про Україну, прим.	Тираж, тис. пр.	Кількість прим. «м'якої сили» книги	Тираж, тис. пр.
2013	102 152	423 553,3	62	114,597	5	14,500
2014	112 126	485 499,4	188	422,500	87	68,400
2015	112 647	459 423,9	179	373,850	126	136,350
2016	117 076	446 274,4	147	263,300	88	150,050
2017	117 359	471 459,8	103	175,940	58	78,270

Динаміку випуску книг і брошур РФ за назвами і тиражами (видання 2013–2017 рр.) наведено в діагр. 3.13, 3.14.

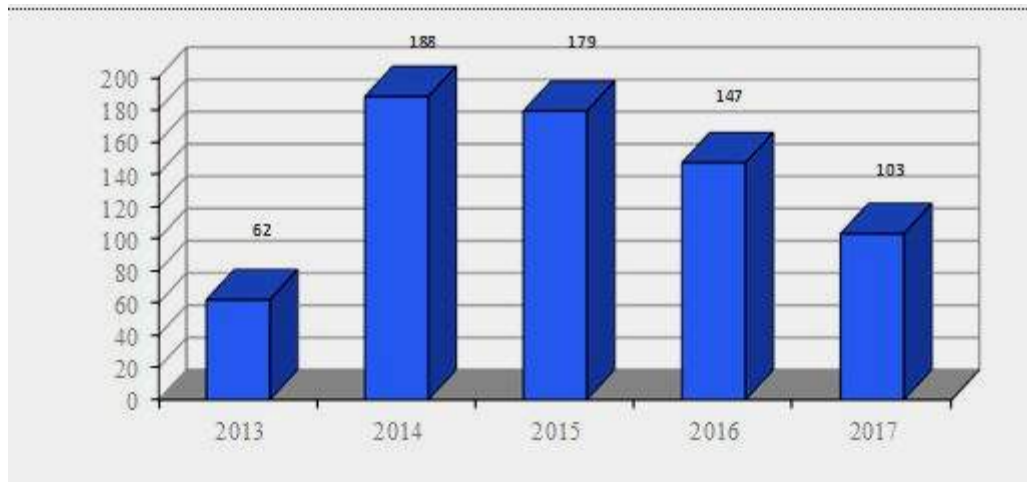
Діагр. 3.13. Кількість книг і брошур, друк. од.

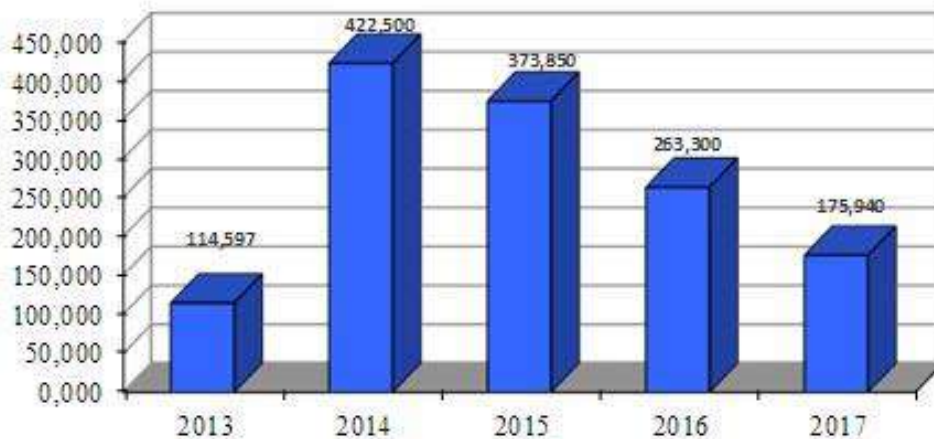
Діагр. 3.14. Тиражі книг і брошур, тис. пр.

Отже, у РФ максимальну кількість книг за назвами (діагр. 3.13) було видано 2017 р., а найменшу – 2013 р., максимальні тиражі (діагр. 3.14) зафіксовано 2014 р.

Виділимо з них частину книг, у яких йдеться про Україну. Ці дані формує Російська книжкова палата. Динаміку випуску книг і брошур 2013–2017 рр., тематика яких пов'язана з Україною, за назвами і тиражами представлено діагр. 3.15, 3.16.

Діагр. 3.15. Кількість книг і брошур про Україну, друк. од.

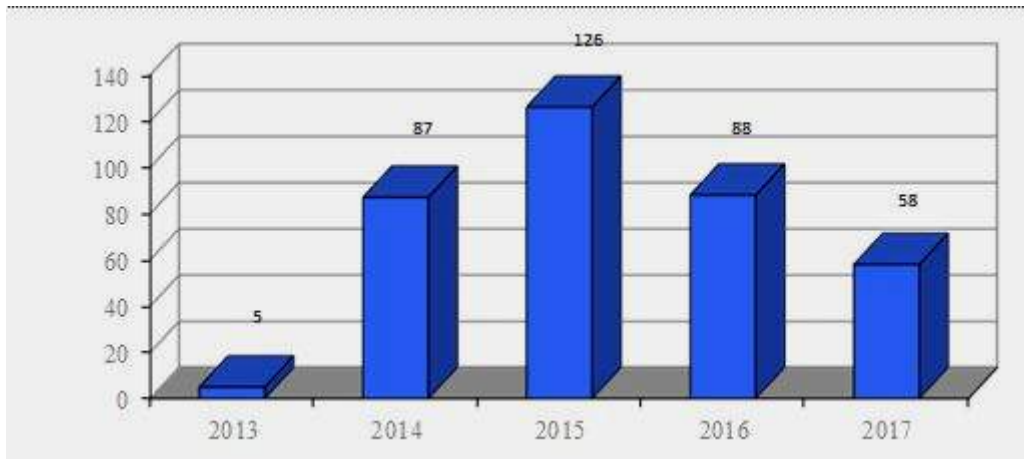

Діагр. 3.16. Тиражі книг і брошур про Україну, тис. пр.

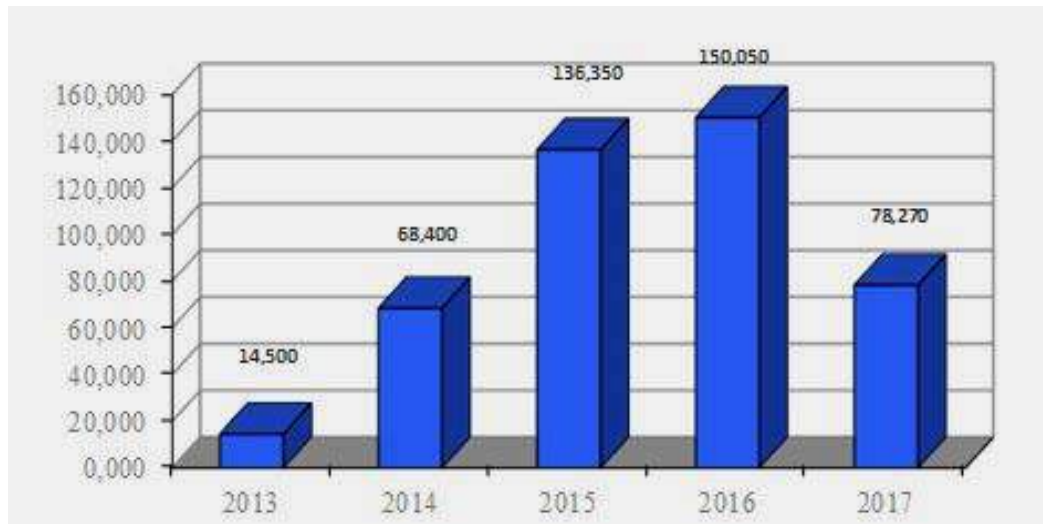
Дані діагр. 3.15 свідчать, що найбільше книг про Україну за назвами й тиражами було видано 2014 і 2015 рр., а найменше – 2013 р. Отже, випуск книг, що слугували інструментом «м'якої сили» в інформаційно-мережевій війні, яка розпочалася 2014 р., стрімко зріс саме впродовж 2014–2015 рр.

Докладний аналіз бібліографічних записів і анотацій книг та брошур, тематика яких пов'язана з Україною, дав можливість виокремити книги й брошури, що є інструментом «м'якої сили» в інформаційно-мережевій війні (табл. 3.7).

Динаміку їх випуску за 2013–2017 рр. за назвами і тиражами наведено в діагр. 3.17, 3.18.

Діагр. 3.17. Кількість книг і брошур «м'якої сили», друк. од.

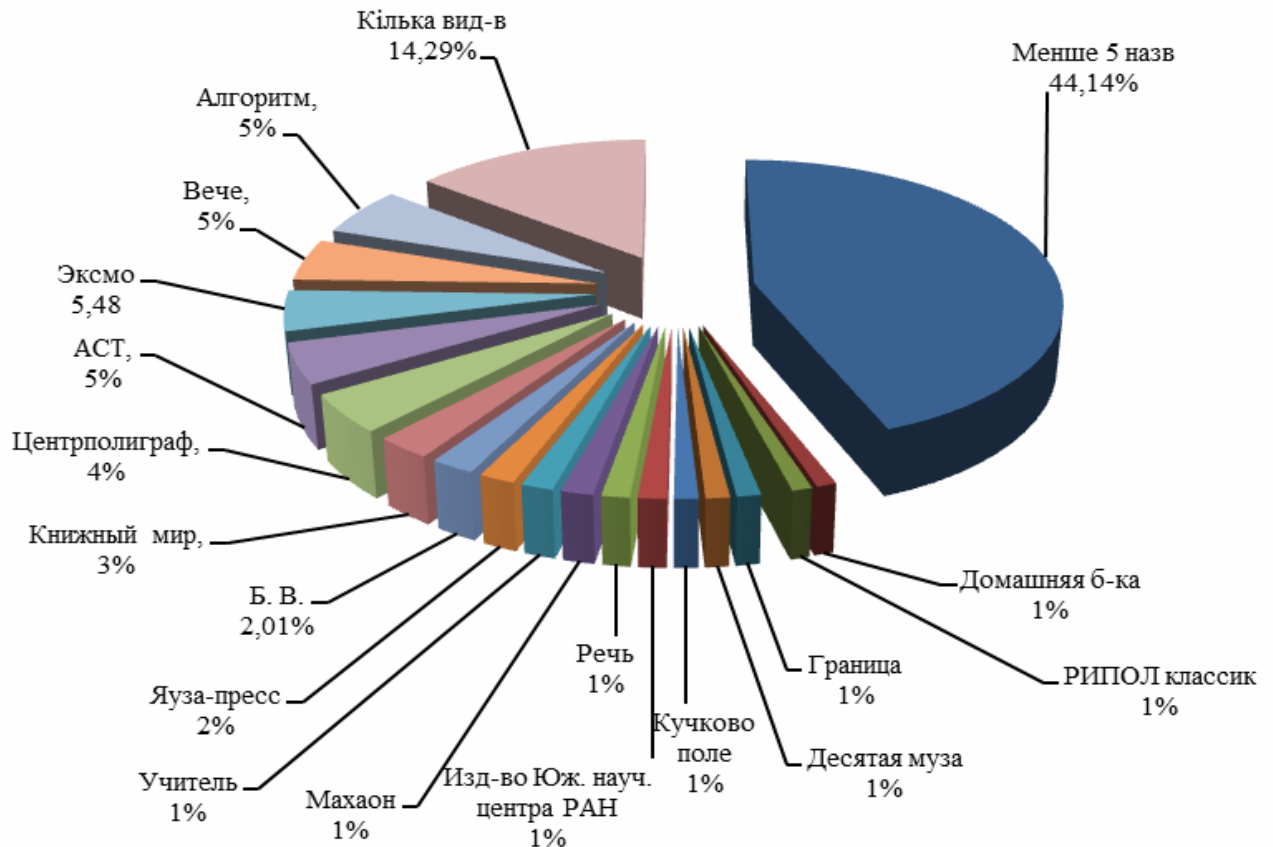

Діагр. 3.18. Тиражі книг і брошур «м'якої сили», тис. пр.

Діаграми свідчать, що найбільше число книг і брошур за назвами (діагр. 3.17) видано 2015 р., а за тиражами (діагр. 3.18) – упродовж 2015–2016 рр.

Проведемо аналіз розподілу кількості назв видань за видавництвами. Дані про кількість книг, видрукованих за три роки (2014–2016), що стосуються України, наведені в табл. 3.8. Ці роки були виділено тому, що кількість книг про Україну, виданих у цей період, була найбільшою.

Рік	Кількість примірників
2014	188
2015	179
2016	147
Всього	514

Діагр. 3.19. Розподіл назв книг за видавництвами

З діагр. 3.19. видно, що найбільше книг про Україну було видруковано видавництвами: «Алгоритм» – 30 пр. (5,49%), «Эксмо» – 30 (5,48%), «Вече» – 26 (4,76%), «АСТ» – 25 (4,58%), «Центрполиграф» – 24 (4,4%), «Книжный мир» – 14 (2,56%) і «Б. В.» – 11 (2,01%). Усі інші видавництва друкували менше десяти назв книг (табл. 3.9).

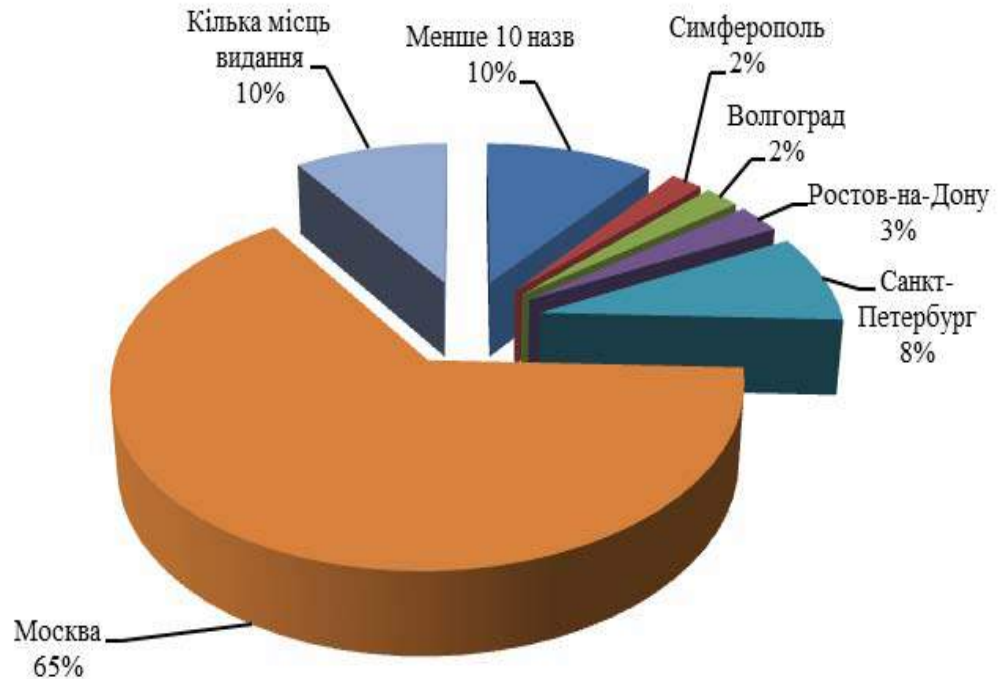
Табл. 3.9

Назва видавництва	Кількість назв
Домашня бібліотека	5
РИПОЛ классик	5
Граница	6
Десятая муза	6
Кучково поле	6
Изд-во Южного научного центра РАН	7
Речь	7
Махаон	8
Учитель	8
Яуза-пресс	9
Б. В. (Буки Веди)	11
Книжный мир	14
Центрполиграф	24
АСТ	25
Вече	26
Эксмо	30
Алгоритм	30
Кілька видавництв	78
Вид-ва (менше 5 назв)	209
Всього	514

Проведемо аналіз розподілу кількості назв видань за місцем випуску (табл. 3.10; діагр. 3.20). Найбільше книжок про Україну в ці роки було видруковано в Москві – 354 назви і в Санкт-Петербурзі – 45 назв.

Табл. 3.10

Місце видання	Кількість назв	%
Симферопіль	11	2,14
Волгоград	12	2,33
Ростов-на-Дону	15	2,92
Санкт-Петербург	45	8,76
Москва	354	68,87
Кілька місць видання	20	3,89
Менше 10 назв	57	11,09
Всього	514	100

Діагр. 3.20. Розподіл книг про Україну за місцем випуску

Розглянемо розподіл видань за класами УДК. Результати бібліометричного аналізу бібліографічної інформації про книгу в межах класів УДК у відсотках від загальної кількості записів наведено у діагр. 3.21. і табл. 3.11.

Табл. 3.11

Клас УДК	Кількість назв	%
0. Загальний відділ	27	5,25
1. Філософія, психологія	4	0,78
2. Релігія. Теологія (богослов'я)	10	1,95
3. Суспільні науки	151	29,38
5. Математика. Природничі науки	2	0,39
6. Прикладні науки. Медицина. Техніка	5	0,96
7. Мистецтво. Декоративно-прикладне мистецтво. Ігри. Спорт	10	1,95
8. Мова. Мовознавство. Художня література. Літературознавство	182	35,41
9. Географія. Біографії. Історія	123	23,93
Всього	514	100

Діагр. 3.21. Розподіл книг за класами УДК

На підставі бібліометричного аналізу кількісних показників видань за розділами УДК проведено порівняльний аналіз (діагр. 3.21, табл. 3.11), який показав, що найбільшу кількість книг та брошур зафіксовано в розділі 8 – *Мова. Мовознавство. Художня література. Літературознавство* (35,41%, або 182 записи). Друге місце посідає розділ 3 – *Суспільні науки* (29,38%, або 151 запис), третє – розділ 9 – *Географія. Біографії. Історія* (23,93%, або 123 записи), четверте – розділ 0 – *Загальний відділ* (5,25%, або 27 записів). Ці чотири розділи становлять більшу частину всіх записів у БД «Літопис книг», що у відсотковому співвідношенні відповідає 93,97%, або 483 записи. Решта розділів разом налічують малу частину всіх записів БД – 6,03%, або 31 запис. Розподіл видань за розділами у найбільших класах УДК:

8 Мова. Мовознавство. Художня література. Літературознавство

Табл. 3. 12

Розділи УДК	Кількість назв	%
82 Художня література. Літературознавство	172	94,51
80 Загальні питання лінгвістики та літератури	3	1,65
81 Лінгвістика. Мовознавство. Мови	7	3,84
Всього	182	100

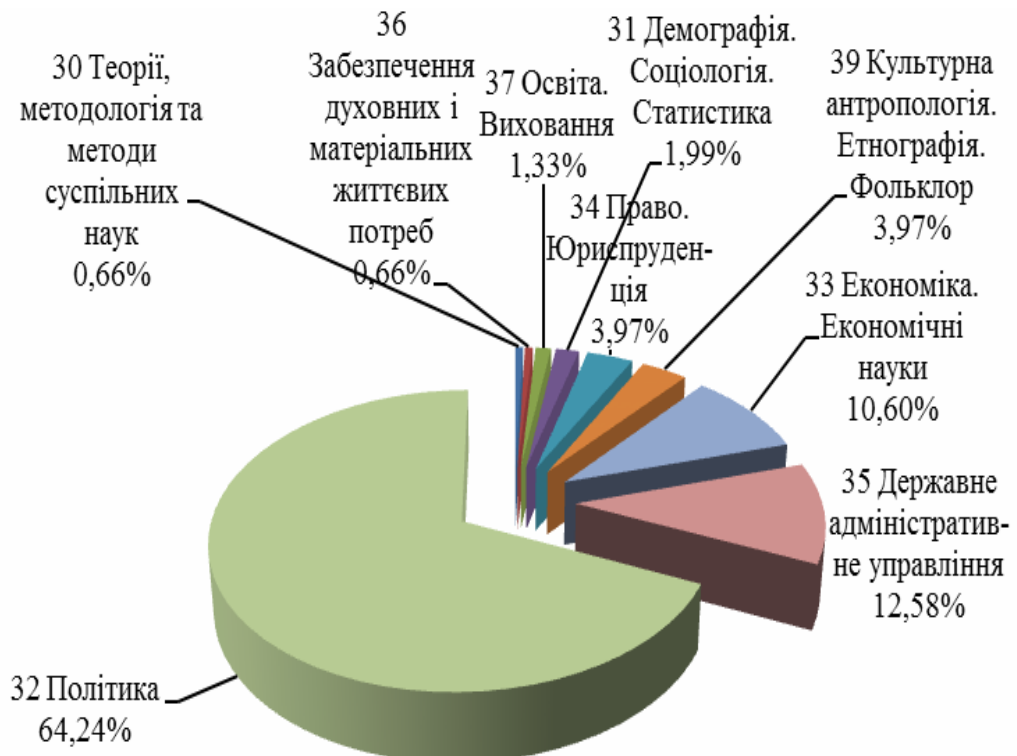

Діагр. 3.22. Розподіл книг за класом УДК – 8 Мова. Мовознавство. Бібліометричний аналіз кількісних показників видань за розділами у класі УДК – 8. Мова. Мовознавство. Художня література. Літературознавство (діагр. 3.22, табл. 3.12) показав, що найбільшу кількість книг та брошур зафіксовано у розділі 82 – Художня література. Літературознавство (94,51%, або 172 записи). Решта розділів разом налічують малу частину всіх записів БД – 5,49%, або 10 записів.

3 Суспільні науки

Табл. 3.13

Розділ УДК	Кількість назв	%
30 Теорії, методологія та методи суспільних наук	1	0,66
36 Забезпечення духовних і матеріальних потреб	1	0,66
37 Освіта. Виховання	2	1,33
31 Демографія. Соціологія. Статистика	3	1,99
34 Право. Юриспруденція	6	3,97
39 Культурна антропологія. Етнографія. Фольклор	6	3,97
33 Економіка. Економічні науки	16	10,60
35 Державне управління. Уряд. Військова справа	19	12,58
32 Політика	97	64,24
Всього	151	100

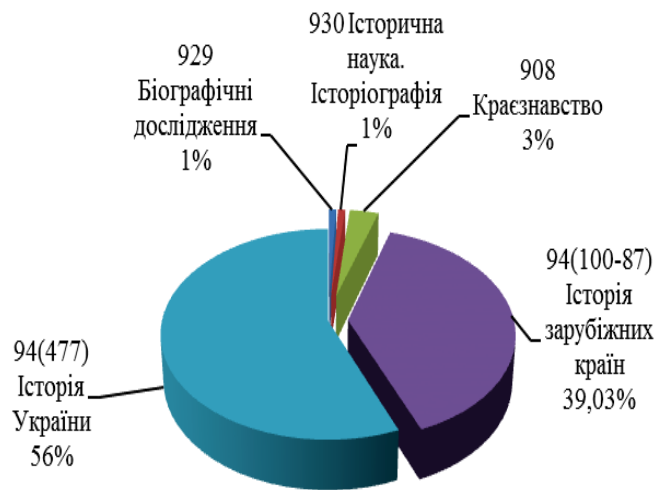
Діагр. 3.23. Розподіл книг за класом УДК – Суспільні науки

Бібліометричний аналіз кількісних показників видань за розділами у класі УДК – *Суспільні науки* (діагр. 3.23., табл. 3.13) показав, що найбільшу кількість книг та брошур зафіксовано у розділі 32 – *Політика* (64,24%, або 97 записів). Друге місце посідає розділ 35 – *Державне адміністративне управління. Уряд. Військова справа* (12,58%, або 19 записів), третє – розділ 33 – *Економіка. Економічні науки* (10,60%, або 16 записів). Ці три розділи становлять більшу частину всіх записів у БД «Літопис книг», що у відсотковому співвідношенні відповідає 87,42%, або 132 записи. Решта розділів разом налічують малу частину всіх записів БД – 12,58%, або 19 записів.

9 Географія. Біографії. Історія

Таблиця 3.14.

Розділи УДК	Кількість назв	%
929 Біографічні дослідження	1	0,81
930 Історична наука. Історіографія	1	0,81
908 Краєзнавство	4	3,25
94(100–87) Історія зарубіжних країн	48	39,03
94(477) Історія України	69	56,10
Всього	123	100

Діагр. 3.24. Розподіл книг за класом УДК – 9. Географія. Біографії. Історія

Бібліометричний аналіз кількісних показників видань за розділами у класі УДК – 9. *Географія. Біографії. Історія* (діагр. 3.24, табл. 3.14.) показав, що найбільшу кількість книг та брошур зафіксовано в розділі 94(477) – *Історія України* (56,10%, або 69 записів). Друге місце посідає розділ 94(100–87) – *Історія зарубіжних країн* (30,03%, або 48 записів). Решта розділів разом налічують малу частину всіх записів БД – 4,87%, або 6 записів.

Результати бібліометричного аналізу книжкових видань дали можливість визначити, що найбільше книжок про Україну в ці роки було видруковано в Москві і в Санкт-Петербурзі видавництвами: «Алгоритм», «Ексмо», «Вече», «АСТ», «Центрполиграф», «Книжный мир» і «Б. В.». Усі інші видавництва друкували менше десяти назв книг.

Бібліометричний аналіз кількісних показників видань за розділами УДК, показав, що найбільшу кількість книг та брошур зафіксовано у розділі 8 – *Мова. Мовознавство. Художня література. Літературознавство*. Друге місце посідає розділ 3 – *Суспільні науки*, третє – розділ 9 – *Географія. Біографії. Історія*.

Понад третину всіх записів бази даних «Книги Росії» зафіксовано у класі 8 *Мова. Мовознавство. Художня література. Літературознавство*, а саме: у

розділі 82 *Художня література. Літературознавство*. Ця частка творів становить 172 записи. Решта розділів разом налічують 10 записів.

У загальній кількості книг та брошур друге місце посідає клас 3 – *Суспільні науки*, з яких значну частину видань зафіксовано у розділі 32 – *Політика* (97 записів). Значно менше видань містять розділи 35 – *Державне адміністративне управління. Уряд. Військова справа* (19 записів), і розділ 33 – *Економіка. Економічні науки* (16 записів). Ці три розділи становлять більшу частину всіх записів у БД «Книги Росії», що у відсотковому співвідношенні відповідає 87,42%, або 132 записи.

Третє місце за загальною кількістю записів у БД «Книги Росії» належить класу УДК – 9. *Географія. Біографії. Історія* (123 записи). Аналіз показав, що найбільшу кількість книг та брошур зафіксовано у розділі 94(477) – *Історія України* (69 записів). Друге місце посідає розділ 94(100–87) – *Історія зарубіжних країн* (48 записів). Решта розділів разом налічують малу частину всіх записів БД – 6 записів.

Наукометричний і бібліометричний аналіз баз даних бібліографічної інформації «Книги Росії», електронних бібліографічних покажчиків за 2013–2017 роки і Літописів № 1–52 дав можливість відстежити напрями і інтенсивність ведення інформаційної війни РФ проти України на основі тематичного аналізу публікацій у книгах і брошурах.

3.2. Аналіз контенту «м'якої сили» книги в гібридній війні

Проведемо аналіз контенту окремих видань українських і російських авторів, що використовують книгу як «м'яку силу».

Аналізу протистояння Росії та України впродовж останніх років присвячено значну кількість досліджень українських учених. Написано багато не тільки статей, а й книг про гібридну війну [233, 234–245].

Комплексному дослідженню гібридної війни у протистоянні РФ і України присвячена колективна монографія вчених Національного інституту стратегічних досліджень під керівництвом академіка НАН України В.

Горбуліна [233], в якій розглянуто передумови, причини й відповідні цілі російської агресії.

Автори монографії зазначають, що «гібридну війну в загальному вигляді розуміють як військові дії, що здійснюються шляхом поєднання мілітарних, квазімілітарних, дипломатичних, інформаційних, економічних та інших цілей з метою досягнення стратегічних політичних цілей. Специфіка такого поєднання полягає в тому, що кожен із військових і невійськових способів ведення гібридного конфлікту застосовується у військових цілях та використовується як зброя» («цитуються за 233, с. 19»).

Важливим для соціально-комунікативного підходу дослідження гібридних війн є положення про те, що «термін «війна» в широкому сенсі застосовується у сферах, які не передбачають будь-якого використання військової зброї, наприклад, інформаційна, економічна, політична війна» («цитуються за 233, с. 26»).

Всебічно і критично в монографії досліджено передумови гібридної агресії, головними з яких визначено: фасадну демократію і надмірну централізацію влади України; декларативність політики безпеки; енергетичну, економічну, фінансову і транзитну залежність від РФ; недооцінку впливу «м'якої сили» («цитуються за 233, с. 205–251»). Для досягнення стратегічних цілей РФ використовує стратегію непрямой дії і «м'якої сили», технологію «керованого хаосу», інструментарій мережевих структур, що є складовими частинами інформаційно-мережевих війн. Цілями РФ є: федералізація України; референдум про зміну політичного устрою; компрометація політичної еліти; активізація діяльності проросійських мережевих структур з метою дискредитації влади тощо («цитуються за 233, с. 198»). Значну увагу в дослідженні приділено питанням протидії агресії, реформуванню міжнародних безпекових інститутів та пошуку балансу сил під час гібридної війни.

У науковій монографії професорів В. Головченка і М. Дорошка розглянуто політичну складову російської агресії з «наголосом на її

історичних витоках і причинах» («цитуються за 236, с. 7»). Досліджуючи формування території сучасної Української держави, автори переконливо доводять абсурдність тверджень російської пропаганди щодо розмежування українських і російських земель, згідно з якими частина сучасної території України належала Росії. Значне місце в монографії відведено проблемі Криму в українсько-російських відносинах («цитуються за 236, с. 74–104»). Аналізуючи наявні документи стосовно Криму, автори роблять висновок, що «силова анексія Російською Федерацією українського Криму... вкотре підтвердила незмінне прагнення Росії інтегрувати Україну до нового варіанта імперії під зверхністю Москви будь-якою ціною» («цитуються за 236, с. 104»).

Проблемі анексії Криму присвячено дослідження українського політичного експерта Т. Березовця, який у хронологічному порядку розглядає події в період із 18 лютого 2013 р. до 18 березня 2014 р., коли Крим і Севастополь було офіційно включено до складу Російської Федерації. Автор ґрунтовно аналізує анексію Криму і зазначає, що «вівторок 18 березня 2014 року завершив багаторічну операцію російських спецслужб і Генерального штабу РФ з анексії Автономної Республіки Крим і міста Севастополя» («цитуються за 237, с. 367»).

Соціолог І. Рущенко веде мову про гібридну війну як соціальний проект. На його думку, структуру гібридної війни доцільно розглядати у двох вимірах: «Перший – діахронічний аспект – історія явища, ланцюг подій сторони, яка готує агресію, планує та здійснює наступальні військові дії. Другий – синхронний вимір – є констеляцією (збігом) елементів, які присутні на кожному з етапів розгортання подій у часі і просторі» («цитуються за 238, с. 101»). Надалі автор робить реконструкцію гібридної війни і доходить висновку, що гібридну війну готували декілька років, було сформовано «п'яту колону», розроблено комплекс підривних соціальних технологій, які застосовано під час воєнних дій і в тилу країни-мішені. Використовуючи стратегію «м'якої сили», ведеться потужна пропагандистська компанія. До

методів і засобів гібридної війни автор відносить: економічну, енергетичну і пропагандистську війну; провокування антиурядових виступів; військові провокації і військове вторгнення («цитуються за 238, с. 115»).

За визначенням Є. Магди, «гібридна війна – це прагнення однієї держави нав'язати іншій (іншим) свою політичну волю шляхом комплексу заходів політичного, економічного, інформаційного характеру і без оголошення війни відповідно до норм міжнародного права» («цитуються за 239, с. 4»). Автор вважає, серед багатьох причин гібридної війни Росії є те, що Україна – її важливий конкурент на пострадянському просторі. У даному випадку застосовується така дієва форма агресії як інформаційна пропаганда, що має на меті здійснювати вплив як усередині країни, так і за її межами. В Україні вона проявляється в поширенні фейків, панічних настроїв, неконструктивній критиці влади й маніпуляціях щодо історії й культури.

Інше визначення гібридній війні дає професор В. Ліпкан у роботі «Сутність гібридної війни проти України»: «Суть гібридної війни полягає у тому, щоб одна домінуюча група управління (*альфа група*, незалежно від того держава це, чи могутня транснаціональна корпорація, синдикат) підкорила і створила необхідні та достатні умови для підкорення іншої соціальної групи (соціальної системи, громадянського суспільства, держави тощо), при цьому не встановлюючи повного та тотального контролю над суверенітетом та територією, іншими важливими, але не життєво необхідними атрибутами, що супроводжується також капітуляцією збройних сил» [240].

Варто згадати праці Ю. Федорова [241], В. Ткаченка і М. Дорошенка [242], О. Задорожного [245] та інших, які розглядають теорію і практику ведення гібридних війн РФ у Криму і на сході України. У цих роботах наголошено на особливості гібридних війн щодо застосування збройних сил держави-агресора, яке може бути латентним і необов'язковим. Аналіз наведених джерел свідчить, що концептуально різні дослідники не мають однозначного трактування самого поняття «гібридна війна» [239, 243, 244].

Вивчення соціальної природи гібридної війни як основи еволюції РФ не самоціль. Головною метою дослідження є відстеження процесу розгортання умов комунікаційної взаємодії в російському суспільстві після двох війн у Чечні. Начальник Генерального штабу Збройних сил РФ В. Герасимов, виступаючи в січні 2013 року в Академії воєнних наук, зазначив, що новітня військова тактика докорінно змінюється і «акцент змістився на використання політичних, економічних, інформаційних та інших невійськових заходів разом із застосуванням протестного потенціалу місцевого населення. Все це має супроводжуватися прихованими військовими операціями – наприклад, методами інформаційної війни і задіянням спецназу... Відкрите використання сили, часто під прикриттям миротворчої діяльності та посередництва у вирішенні кризи, має застосовуватися на фінальній стадії, як правило, щоб домогтися повної перемоги у війні» («цитуються за 236, с. 12»). Усім цим ознакам відповідають дії під час анексії Криму і прихована агресія в Донецькій і Луганській областях.

Гібридна війна жодним чином не відрізняється від інших. Усі війни у світі в усі часи велися в різних площинах і були не лише зіткненням армій. Це і війна економік, і протистояння в фінансовій, інформаційній та дипломатичній сфері. Питання лише у пропорціях. Справді, нині менше застосовують воєнні механізми, оскільки ефективнішими виявились інші. Гібридна війна характеризується тим, що військові операції у ній мають лише допоміжний характер. Більш важливі – інформаційні дії, енергетична війна, війна за свідомість. Гібридна агресія Росії – це, серед іншого, поєднання помилок України і ставлення до Росії Заходу, який багато років дивився на Україну крізь призму російського інтересу [245].

Для аналізу російських видань були відібрані бібліографічні записи й анотації книг, що стосувалися України. Ця інформація дала можливість відібрати видання, що містили негативну інформацію про події в Україні за останні п'ять років (2013–2017 роки). Вони і склали основу «м'якої сили» книги. Аналітичний огляд цієї інформації дав можливість поділити книги за

змістом і визначити кількісні показники книг, як інструментарію інформаційно-мережевої війни. До них віднесено книги, що висвітлюють історію збройного націоналістичного підпілля в Західній Україні в 1940–1950 рр.; критично характеризують події Євромайдану; суспільні трансформації в Україні та війну на Сході України. Виділено історичні книги з історії України і Росії, книги присвячені національно-визвольному руху в Україні.

Варто зауважити, що в аналітичному огляді подано анотацію, наведену авторами й укладачами книг для підтвердження фактів, що книга є інструментом інформаційно-мережевої війни з боку Російської Федерації.

За даними Російської книжкової палати, 2013 р. у РФ було видрукувано 62 книги про Україну, перекладів з української та видання українською мовою. Із загального аналізу вирізняється спеціалізована інформація із фундаментальних досліджень Президії РАН «Перспективи скоординованого соціально-економічного розвитку Росії і України в загальноєвропейському контексті». У документі подано відомості про бібліографічні покажчики, в яких відображено літературу щодо проблем російсько-українських відносин, а також про монографії, збірки й статті, автореферати дисертацій з археології, історії, культурології, літературознавства, наукознавства, політології, правознавства, релігієзнавства, соціології, філософії, економіки, етнології та мовознавства.

У розділі «Політичні партії в Україні. Політичний процес в Україні» виокремимо книгу С. Бишка «Ілюзія свободи. Куди ведуть Україну нові бандерівці», що ознайомлює читача з ідеологією, історією та діяльністю партії «Свобода». Не можна оминати увагою й книгу А. Терещенка «СМЕРШ проти бандерівців: війна після війни», в якій висвітлено події Другої світової війни в Західній Україні. Автор наводить приклади операцій СМЕРШу проти гітлерівської розвідки, німецьких шпигунів і диверсантів, націоналістичного підпілля.

Низку книг присвячено узагальненню результатів дослідження, проведеного російськими й українськими вченими, з проблем розвитку

кадрового потенціалу суспільства в умовах модернізації економіки. Розглянуто соціологічні й економічні аспекти інтеграційних проєктів, зокрема Митного союзу, їх вплив на розвиток прикордонних регіонів, а також проблеми й перспективи регіональної інтеграції Росії та України на пострадянському просторі.

Художню літературу представлено романом-трилогією лауреата Державної премії СРСР і Державної премії УРСР імені Тараса Шевченка В. Беляєва «Стара фортеця», в якому розповідається про життя хлопців невеликого містечка Західної України. Варто назвати книги: «Біла гвардія» – перший роман видатного письменника ХХ століття М. Булгакова; «Тарас Бульба» М. Гоголя; «Роксолана. Рокова любов Сулеймана Прекрасного» – історичний роман П. Загребельного, один із найкращих, багаторазово екранізованих творів ХХ ст.

Сучасну художню літературу репрезентовно романом О. Забужко «Музей покинутих секретів». Це український епос, що розкриває столітню історію життя країни, розділеної між Польщею і Радянським Союзом, що вижила в умовах голодомору, війн і зуміла здобути незалежність. До історичної тематики належать і такі видання: «Богдан Хмельницький. У пошуках Переяславської Ради» О. Андрєєва – динамічна, майже детективна і дуже яскрава історична реконструкція прекрасних і страхітливих подій; Л. Вершиніна книга «Гопакіада: [як поневолили і розграбували Південь Русі – Україну]» – дуже гостра, несподівана книга з історії України і Росії про те, як володарі намагаються усе обернути на зброю, проти свого народу; В. Голованова «Нестор Махно» – одне з кращих досліджень феномену Махна, що поєднує строгу документальність з художньою майстерністю викладу. Книга містить обрані статті Н. Махна та кілька його віршів. До історичних праць певною мірою можна віднести книгу «Я убив Степана Бандеру» Ю. Сушка, в якій автор намагається відтворити справжню історію життя і загибелі Степана Бандери.

Стислий аналіз літератури про Україну за 2013 р. виявив лише п'ять книг, котрі можна зарахувати до категорії «м'якої сили», а отже в аналізований період служби РФ ще не надто активно використовували цей інструментарій в інформаційно-мережевій війні.

Кількість видрукованих книг і брошур 2014 року, що стосуються України, збільшилася втричі й становила 188 друк. од. З них 87 назв книг тиражем 68 400 примірників є інструментом «м'якої сили» в інформаційно-мережевій війні.

З-поміж цієї літератури виокремимо кілька видань, що присвячено соціологічним дослідженням політико-керівної еліти України в умовах зміни зовнішньополітичного курсу та суспільної думки.

До засобів інформаційно-мережевої війни варто віднести літературу, що висвітлює історію збройного націоналістичного підпілля в Західній Україні в 1940–1950 рр.; критично характеризує події Євромайдану, суспільні трансформації в Україні та війну на Донбасі. До таких творів належать книги: Л. Вершиніна «Україна – вічна Руїна. Гопак на крові» та «Євромайдан. Хто знищив Україну?»; Р. Ключника «Трагедія росіян не тільки в Східній Україні»; М. Полікарпова «Ігор Стрелков – страх бандерівської хунти. Оборона Донбасу»; І. Прокопенка «Вся правда про Україну. Кому вигідний розкол?»; О. Челнокова «Київська хунта»; М. Старикова «Україна. Хаос і революція – зброя долара»; С. Аксененка «Останнє пристанище. Навіщо Коломойському Україна?»; О. Дугіна «Україна: моя війна – геополітичний щоденник»; О. Четверикової «Україні кажуть – убий у собі росіянина»; Е. Лимонова «Київ капут: люта книга» та інші.

До «м'якої сили» належать і видання, присвячені історії українського націоналізму минулого й сучасності. Це дві книги відомого радянського та українолога Дж. Амстронга «Український націоналізм: факти і розслідування» і «Витоки самостійного нацизму. До чого прийшла Україна в ХХІ столітті»; М. Бердника «Пішаки в чужій грі: таємна історія українського

націоналізму», М. Ликова «Охота на Бандеру: як боролись з «Майданом» в СРСР»; А. Терещенка «СМЕРШ проти бандерівців. Війна після війни»; О. Козлова «Вся правда про українську повстанську армію (УПА)»; Л. Млечина «Степан Бандера і доля України: про що нагадав київський Майдан»; О. Сєвера «Бандера і бандерівщина»; О. Смилова «Степан Бандера і боротьба ОУН» і «Степан Бандера – «ікона» українського націоналізму»; О. Баканова «Ні кацапа, ні жида, ні ляха»: національне питання в ідеології Організації українських нацистів».

Окремі видання присвячено Криму: історична праця Петра Семенова-Тянь-Шанського «Малоросія. Новоросія. Крим: повна історія південного руського краю»; книга М. Григор'єва «Крим: історія повернення», яка розповідає про об'єднання Росії та Криму; два інші видання містять матеріали наукових конференцій, що відбулися 2014 р. у Московському державному університеті імені М. В. Ломоносова і Кубанському державному університеті й були присвячені майбутнім російсько-українським відносинам.

Кількість книг із негативною інформацією про Україну, виданих у РФ 2015 р., зросла до 126 друк. од., тиражі становили 136 350 пр. Розглянемо докладніше цю літературу як інструмент інформаційно-мережевої війни.

Низку видань присвячено боротьбі з українськими націоналістами, зокрема: О. Клімов «Внутрішні війська в боротьбі з українськими націоналістами»; О. Кочетков «Криваві злочини бандерівської хунти»; О. Сенсів «Степан Бандера: «ікона» українського націоналізму: Українські націоналісти»; матеріали міжвишівського круглого столу «Український націоналізм як загроза національній безпеці Росії» (Москва, 25.02. 2015 р.).

Чимало видань (32) присвячено подіям на Сході України, зокрема аспектам війни на Донбасі, життю населення та іншим питанням. Це книги О. Голуба та ін. «Соціально-психологічна ситуація біженців з України: регіональний аспект», де розглядаються питання міграції населення, біженців у Російській Федерації, соціально-психологічні проблеми; Г. Боброва «Я

бився в Новоросії!»; Є. Холмогорова «Карати карателів: хроніки російської весни»; Р. Сакви «Лінія фронту – Україна: криза на прикордонних територіях» (пер. з англ.); Я. Ковача «Донбасівський щоденник: з життя прифронтового міста Є.»; Б. Рожина «Війна в Україні день за днем: рупор тоталітарної пропаганди»; колективна праця кількох авторів «Трагедія Південно-східної України. Біла книга злочинів», видана англійською мовою, тенденційно подає матеріали про окремі події війни на Донбасі; О. Широкограда «Битва за Новоросію»; М. Полікарпова «Битва за Донбас. Ігор Стрелков. Розгром карателів. Хроніки битв», за визначенням автора, ця книга – перша детальна хроніка запеклих боїв, що відбувалися на Донбасі весною-восени 2014 р., в яких бандерівська хунта зазнала тяжкої поразки. До інструментарію «м'якої сили» належать і книги О. Тамонікова «Диверсійна війна», «Диявольський казан: страшний хижак, загнаний у кут», «Жорстоке перемир'я», «Шлях люті: ніколи не повертайся до ворога спиною».

Виокремимо видання (29), присвячені політичним процесам у Російській Федерації та Україні, це книги О. Бедрицького та ін. «Україна після Євромайдану: демократія під вогнем»; М. Веллера «Кінець підкрався непомітно»; Є. Дергунова «Правда і брехня про Україну і Росію: як жити за законами правди, моралі і Бога?»; С. Бунтовського «Українська химера. Фінал антиросійського проекту»; А. Караулова «Геноцид росіян в Україні: про що мовчить Захід»; колективну працю «Екстремізм в українській політиці, суспільстві, медіа, армії і законодавстві: експертна доповідь».

Чимало видань (24) присвячено зовнішній політиці України, РФ і США. Це книги І. Іванова «Українська криза через призму міжнародних відносин»; Р. Іщенка «Україна в глобальній політиці»; Ель Мюрида «Ляльки і ляльководи української катастрофи: технології держперевороту»; В. Коровіна «Кінець проекту «Україна». За логікою автора «проект «Україна» добігає до свого логічного завершення. Ми стоїмо на порозі історичного вибору народів простору, що лежить між Росією і Європою і має всі шанси стати скріпою великого континентального блоку від Владивостока до Дубліна».

Кілька книг (5) висвітлюють кримські події. Серед них варті уваги видання: І. Ніколайчука та ін. «Криза на Україні і кримські події 2014: практика інформаційної війни», де висвітлюються питання формування громадської думки, використання засобів масової комунікації; С. Суцого «Україна, Росія і світ. Криза 2014 року: передумови, наслідки, етнополітичні перспективи»; С. Берегового «Тиха робота ввічливих людей: (записки добровольця)». Варто виділити роботи, спрямовані на розв'язання законодавчих проблем через анексію Криму: «Проблеми перехідного періоду: адаптація нормативно-правових актів Кримського федерального округу до законодавства Російської Федерації»: матеріали всеросійської науково-практичної конференції, 13 березня 2015 р.; В. Томсінова «Кримське право», чи Юридичні підстави возз'єднання Криму з Росією».

Окремі видання висвітлюють політичну історію російсько-українських відносин. Це книги О. Струкова «Розпад Української держави. Закономірність або випадковість»; Р. Іщенка «Крах України: демонтаж недо-держави»; З. Бжезинського «Український шанс для Росії»; С. Маркова «Гібридна війна проти Росії», присвячена російсько-американським (США) стосункам у світлі російсько-українських відносин; уроки Новоросії для майбутнього Росії: науково-експертна сесія, Москва, 3.06.2015 р. за участі Центру політичної думки та ідеології (Центр Сулашкіна), Партії ветеранів Росії, Громадського руху «Новоросія», Російського економічного товариства ім. С. Ф. Шарапова.

Виокремимо книги (24), в яких неоднозначно розглянуто політичні процеси, що відбуваються в Україні, зокрема їх порівнюють із німецьким фашизмом, югославською кризою тощо, загострюється увага на зовнішній політиці США. Це насамперед видання А. Максимова «Нюрнберг: балканський і український геноцид: слов'янський світ у вогні експансії»; А. Михайленка «М'яка сфера в міжнародних відносинах»; доповідь експертів Російської ради з міжнародних справ «Стосунки Росії і країн Вишеградської групи: випробування Україною»; О. Пономарьової «Брудні війни буржуїнів», у якій розглядаються такі актуальні питання, як техніка і технологія влади,

організація криз, конфліктів, політичних переворотів, механізми знищення суверенних держав; провокаційна книга відомого ведучого В. Соловйова «Розірвання шаблону: таємна книга сенсів сучасної політики»; К. Хольцмана (Абрам Хольцман) «Майдан, що сказився: діалог з другом на відстані»; В. Третякова «Конфлікт із Заходом: уроки і наслідки».

23 видання присвячено історії російсько-українських відносин. Зокрема, у книзі В. Шамбарова «Петро і Мазепа. Битва за Україну», розглядає історію російсько-українських стосунків і Північної війни 1700–1721 років; О. Шубін у книзі «Історія Новоросії: [старше 6 років]» стверджує, що слово «Новоросія» уперше з'явилося на картах в середині XVIII століття. Відтоді воно є однією з назв великого регіону, розташованого в Північному Причорномор'ї. Сьогодні це слово знову в центрі уваги, як пише автор, його вимовляють політики і журналісти»; О. Смірнов у книзі «Проект «Новоросія». Історія російської околиці» стверджує, що ця книга унікальна – аналогів їй в історичній науці немає. Ця фундаментальна праця визнана багатьма істориками. Автор аналізує не якусь частину історії Південної Русі і України, а всю історію Новоросії до початку XXI століття; працю Д. Міллера «Нариси з історії і юридичного побуту старої Малоросії» присвячено становленню панівного класу України після возз'єднання з Росією, перетворенню козацької старшини на дворянство; І. Малишевський у виданні «Західна Русь в боротьбі за віру і народність: від перших галицько-волинських і литовсько-російських князів до приєднання України до Росії», веде мову про історію Галицько-Волинської Русі, старорусько-литовські й російсько-українські відносини. Історичній тематиці також присвячено книги: М. Василенко «Нариси історії Західної Русі і України»; М. Владимирський-Буданов «Населення Південно-західної Росії від половини XV ст. до Люблінської унії (1569): історія заселення України з 1471 по 1569 рр.»; Д. Безьєв «Малоруський наказ: причини створення, штати, основні напрями діяльності» веде мову про накази в Російській державі, про возз'єднання України з Росією 1654 р.; В. Антонович «Історичні діячі Південно-західної Росії в біографіях і портретах: гетьмани України: від Петра

Сагайдачного до Петра Дорошенка»; Г. Демидов «Богдан Хмельницький: непереможний гетьман» пише, що «національно-визвольний рух в Україні розпочався з особистої образи, яка змусила Богдана Хмельницького взятися за зброю і виступити проти польської шляхти. І тисячі православних підтримали його порив. Як могутня хвиля, що змітає усе на шляху, рушило козацьке військо Хмельницького на маєтки польських дворян»; В. Барнацький «Повстання Хмельницького: військові дії в Литві в 1648–1649».

Вирізняється своїм пафосом книга С. Глазьева «Українська катастрофа. Від американської агресії до світової війни?». Автор, який народився в Україні, відчуває, що світ стоїть на порозі війни й замислюється над тим, як їй запобігти, як перемогти у протистоянні: зберегти російський світ! Що буде з Україною? Складається враження, що вчений не може визначитись, яку позицію йому обрати.

Ряд видань 2016 року висвітлюють політичні процеси в Україні на тлі зовнішньої політики США, а саме: С. Лендман «Україна у вогні: як прагнення США до гегемонії веде до небезпеки Третьої світової війни» (пер. з англ.); В. Біттнер «США завойовують Європу: стратегія дестабілізації, ескалації і мілітаризації на прикладі подій на Україні» (пер. з нім.); «Країни Східної Європи і українська криза (2013–2015)» (збірка праць ІНІСН РАН), в якій розглянуто проблеми громадської трансформації у Східній Європі та Росії.

Численні видання (20) присвячено війні на Донбасі. Серед них книги О. Проханова «Новоросія, кров'ю умита: передовиці»; Г. Мохової «Полон: [про події на Україні в 2014–2015 рр.]»; М. Полікарпова «Донбас. Від Слов'янська до Дебальцевого: хроніки, записані кров'ю: окопна правда громадянської війни»; В. Повеліна «План врегулювання російсько-українського конфлікту в руслі Нової громадської доктрини (НГД), січень 2016 р.»; П. Губарева «Факел Новоросії»; Ю. Євича «В окопах Донбасу. Хресний шлях Новоросії; кілька книг О. Тамонікова «Жорстоке перемир'я», «Диверсійна війна. Конфлікт озброєний», «Стара добра війна. Друже мій, що

ж ми наробили!»), «Несамовитий в'язень: наша помста подається гарячою», «Шлях люті», «Таємний полігон». В останньому романі йдеться про те, як на «західноукраїнському полігоні американські інструктори готують до відправки в Донбас особливо жорстоку групу нацистських диверсантів».

Російсько-українські відносини доволі широко представлено у 22 виданнях, зокрема: «Росія – Україна: перегляд або відтворення політичних парадигм – збірка статей ІНІСН РАН; «Українська криза: виклики і загрози національним інтересам Російської Федерації» – матеріали круглого столу (Ростов-на-Дону, 11 травня 2016 р.). В анотації зазначено, що вони «присвячені широкому комплексу питань, пов'язаних з українською кризою в контексті створюваних ним загроз національним інтересам Росії».

Політичні процеси в нашій державі аналізують Ю. Козлов («Трагедія України», в якій представлені і використані невідомі факти, думки, оцінки); український політолог М. Погребинський («Україна в очікуванні неминучого»); І. Голаєва «Український синдром».

Подіям на Майдані присвячено 12 видань. Серед них україно-жорстока книга М. Азарова «Уроки Майдану: Україна після перевороту»; Д. Собини «Нескорений «Беркут» – книга про події, що відбувалися в Києві з листопада 2013 по лютий 2014 року; П. Бесєдіна «Щоденник російського українця: Євромайдан, Кримська весна, донбасівська бійня».

Події в Криму висвітлюють п'ять книг, з-поміж них такі: О. Жолудев «Навіщо Росії Крим?», О. Гербич «Кримський казус: автобіографічна повість-сповідь»; збірка статей «Москва в новітній історії Криму (1991–2014)».

Націоналізм і національну політику України розглянуто у 17 виданнях, серед них книги С. Аксененка «Український націоналізм: криза або розпад держави?»; А. Клімова «Внутрішні війська проти українських націоналістів»; Л. Млечина «Шелепін і ліквідація Бандери»; О. Логачева «Капітан держбезпеки: в березні сорокового», де йдеться про те, що в 1939 році Західна Україна увійшла до складу СРСР, а в сороковому році там триває встановлення радянської влади, і відбувається воно важко.

Автори 8 книг розповідають про події часів Богдана Хмельницького, Івана Мазепи та Нестора Махна.

Найбільше видань (17) у 2017 році було присвячено Донбасу й Новоросії. У книзі О. Циганка «Донбас: нескінчена війна: громадянська війна на Україні (2014–2016)» автор веде мову про особливості громадянської війни в Україні, причини громадянської війни, показано перебіг конфліктного протистояння Києва, Луганська і Донецька, співпрацю України з НАТО.

Книга М. Лебеда «Гірке жито Донбасу» зацікавить читачів, які «бажають ближче дізнатися про історію і життя Донбасу, який, на жаль, останнім часом асоціюється переважно з втратами, руйнуваннями і війною, розв'язаною післямайданною київською владою проти непокірного народу цього регіону».

Видання Г. Дубового «Лицарі Новоросії: хроніки кореспондента легендарного Мотороли» «містить новели, статті й нариси – літопис героїчної оборони Донбасу»; книга А. Пінчука «Таємна війна: на чолі Міністерства держбезпеки ДНР» розповідає про «невідомі подробиці таємної війни між спецслужбами ДНР і України, і про повсякденну роботу міністра держбезпеки»; книга А. Бігункової «Дорога на Дебальцеве» оповідає про війну на Донбасі, про молоду актрису Мілу Полякову й загадкові події на знімальному майданчику, що разюче змінюють її долю; основу «Донецьких повістей» С. Богачева становлять два твори, об'єднані спільною темою, яку визначимо як «Україна й події останніх років»; книга Н. Лубенської «Розум і душа» розповідає про життя 33-річної дівчини Наталі під час початку військових дій у Донецьку; О. Пересвіт у творі «Месник Донбасу» описує долю колишнього жителя Луганська і Брянська, а згодом – російського офіцера Олексія Кравченка. Він іде на війну не лише з особистих причин, а переважно тому, що сприймає біль втомлених, вимучених війною людей як свою власну; інші книги цього автора «Воїн імперії» і «Плата кров'ю» також про війну на Донбасі й хистке перемир'я, в яке не вірить жодна зі сторін; у

книзі «Листи з Донбасу. Хроніка війни, що триває» З. Прилепін постав у ролі слухача й літописця, військкора й постачальника гуманітарної допомоги на Донбас.

Діяльності Організації українських націоналістів було присвячено 15 видань. Зокрема, автор книги «Степан Бандера і доля України: про що нагадав київський Майдан» Л. Млечин стверджує, що українські націоналісти ображені тим, що українцям довго не вдалося здобути незалежність. Л. Млечин ставить питанням: чому Степан Бандера і Організація українських націоналістів колись з'явилися в ролі захисників народних інтересів? Що відбувалося тоді в західних областях, від кого намагалися захиститися?; книгу О. Ракитянського «Українська чума. Історія протистояння: 1945–1955 рр.» присвячено українським націоналістам і українцям в Другій світовій війні 1939–1945 рр. Автор досліджує період збройного протистояння структур ОУН і УПА органам Радянської влади на території Західної України. Дослідження проведене на основі документальних матеріалів архівних фондів України, – стверджує автор; у книзі А. Первенцева «Таємний фронт», йдеться про розвідку та контррозвідку, українських націоналістів. «Усі події роману розгортаються на очах читачів, – пише автор. – Головні герої – прикордонники і ті радянські люди, які допомагають їм охороняти рубежі Батьківщини»; О. Сєвера «КДБ проти ОУН. Вбивство Бандери» висвітлив «усі обставини ліквідації Бандери, для чого автор використовує унікальні матеріали з архівів КДБ. Книга дає широку картину бандерівського руху на Україні»; книга С. Смолякова «Я бився з бандерівцями» – це «спогади ветеранів війни, що проживають на Україні і брали участь у ліквідації бандерівщини»; повість М. Бахарєва «Невідомі» розповідає «про долю контррозвідника в післявоєнний час в Україні, в Карпатах, про те, як він воював у роки Великої Війни, які риси вдачі допомогли йому вижити і перемогти»; книга С. Зверєва «Війна кінчається війною» розповідає про органи державної безпеки СРСР і українських націоналістів.

Видання А. Терещенка «Криваві сльози України: документальна повість» і «Україна! А чи була Україна?» розповідають «про українців у Другій світовій війні 1939–1945 рр., про політичні процеси в Україні». За свідченням автора, книга написана на основі документального матеріалу про геноцид братсько-російського і українського народів на Україні як в період 1940–1950-х років, так і нині в ДНР і ЛНР. Автор розповідає про персоналії та причини нищення братів-слов'ян, стверджуючи думку, що витoki цих протистоянь знаходяться в злочинах проти свого ж народу загонів бандерівців. Автор відмічає, що існують дві України: перша – справжня, Малоросія, Київська Русь, Богдана Хмельницького; друга – фальшива Україна мазеп, яценюків, турчинових, з антиросійською політикою Заходу. Таку Україну Росія не визнає. І якщо вона «переможе», якщо «бандерівці» утримаються у владі, не виключено, що доведеться воювати і в майбутньому»; Г. Яковенко «Бандери і москалі»; книги О. Тамонікова «Шкода, не добили» – 1946 рік, – «Львів. Капітан СМЕРШу Олексій Кравець призначений начальником місцевого райвідділу МДБ. Головним завданням оперативників, як і раніше залишається ліквідація банд націоналістів»; друга книга «Кат з Галичини» розповідає, що «тільки-но закінчилася війна. Страшний ворог розбитий і переможений. Але його прибічники не поспішають скласти зброю. На Західній Україні, в Галчині, лютує банда невлізного Нестора Бабули, бандерівця і ката»; інша книга цього автора «Несамовитий в'язень» – «Досвідчений розвідник ополченців старший лейтенант Ілля Ткач втікає з українського концтабору «Олімпік».

Кілька книг (4) висвітлюють події на Майдані. Це книги А. Гаспаряна «Денацифікація України. Країна невивчених уроків», у котрій йдеться про події, що сталися в Україні в лютому-березні 2014 року. Автор веде мову про те, що є програма денацифікації, а також про історичний досвід проведення цього процесу в Німеччині в післявоєнні роки; «Війна після перемоги: Бандера і Власов: вирок без терміну давності», що висвітлює політичні процеси в Україні, відродження нацизму й націоналізму на

пострадянському просторі; праця В. Малинковича «Дорога на Майдан: причини української кризи», яка характеризує глибинні витoki й передісторію жорстокої та багатопланової політичної кризи, що вибухнула в Україні наприкінці 2013 – у 2014 рр.; аналітична доповідь О. Барановського «Правозастосовна практика в Україні після перемоги Євромайдану: тенденції і небезпеки (2014–2016 рр.)» є громадською експертизою судових ухвал.

До формування та застосування «м'якої сили» книги в інформаційно-мережевій війні проти України були залучені установи Академії наук РФ, університети, громадські організації й різноманітні товариства. Російська Федерація приділяє посилену увагу веденню інформаційних, інформаційно-мережевих і конспієнтальних війн з використанням як інструменту «м'якої сили» в різних сферах: в дипломатії, кіноіндустрії, засобах масової інформації, книжковій індустрії, релігійній, економічній і фінансово-кредитній сферах.

3.3. М'яка сила» книги у міжкультурній комунікації

Незважаючи на зростаючу конкуренцію з боку різних засобів масової інформації, книговиробництво у світі і в Україні не тільки не скорочується, а з року в рік зростає. Навряд чи слід розглядати це явище, як певний феномен. Весь уклад життя сучасної людини тісно пов'язаний з книгою, яка за своєю формою, передаванням роздумів авторів і знань виявилася надзвичайно вдалою, а з прогресом техніки та інформаційних систем усе більш досконалою для обміну інформацією.

Протягом століть, накопичивши величезні книжкові багатства у бібліотеках, людство активно використовує їх у різноманітних сферах життя, відповідно до завдань державного будівництва. Від дня свого народження людина формує навички використання паперової книги, тому вони для неї звичніші й природніші, аніж книги на новомодних носіях інформації (флешках, дисках, мікрофішах тощо). Свого часу кіно і телебачення, хоч і

склали певну конкуренцію театру, але не змогли перевершити такого його функціонального рівня, як безпосереднє спілкування акторів і глядачів. Щось подібне спостерігається і у стосунках людини і паперової книги. До цього варто додати добре розвинену технологію використання бібліотечних фондів, широкі пошукові можливості автоматизованих бібліографічних баз даних – лоцманів у морі книжкової продукції.

Перші бібліографічні покажчики, що з'явилися у XVI ст., носили ретроспективний характер і враховували, як правило, лише великі за обсягом книгодруки. Окрім того, облік був неповний, оскільки ще не існувало власне бібліографічних методів підрахунку, і укладачі використовували інформацію різноманітного походження, як-то: ярмаркові і книготорговельні каталоги, каталоги особистих бібліотек тощо. Проте розвиток книгодрукування, прогрес науки і культури, потреби книжкової торгівлі у бібліографічній інформації вимагали систематичного і оперативного обліку друкарської продукції та своєчасного інформування про неї. Такий облік частіше за все здійснювався видавцями і продавцями книг і його кінцевою метою було, перш за все, інформування загалу про появу нових видань на книжковому ринку.

Слід зазначити, що бібліографічні покажчики є важливим елементом у використанні книги як інструменту «м'якої сили» у інформаційно-мережевих війнах. Навіть у разі вилучення книги з фондів бібліотек, інформація про неї залишається у бібліографічних покажчиках і у бібліографічних базах даних, тож, за потреби, її завжди можна знайти.

У сучасному виробництві книги задіяно чимало кваліфікованих фахівців: автори, редактори, художники, видавці, друкарі, фахівці у сфері комп'ютерної техніки і програмного забезпечення і, нарешті, виробники матеріалів, з яких книга виробляється (папір, картон, фарби тощо). Навіть з появою концернів і транснаціональних компаній книжкової індустрії перед виробниками книги окреслювалося цілком конкретне завдання: друкування книжкової продукції і доведення її до споживача. Іншими словами,

вважається, що головним завданням книжкової індустрії є тільки виробництво і реалізація книжкової продукції як товару.

Введення поняття «м'яка сила» книги дає можливість по-новому зрозуміти функцію книги у системі соціальних комунікацій. В Україні найбільш відверто про значення друкування і використання книги як «м'якої сили» говорилося за радянської доби. У той час книговидання розглядалося, передусім, як сфера ідеології, і кожна книга мала демонструвати переваги життя в СРСР та країнах соціалістичного табору.

Сьогодення кардинально змінило цю функцію книги, особливо у країнах колишнього Радянського Союзу. Так, українське книгодрукування і книгорозповсюдження, переважно, звелося до виготовлення і реалізації книги як товару. Між тим, в умовах інформаційно-психологічних війн все гостріше постають не прості проблеми використання книги як інструменту «м'якої сили», але це вже лежить поза межами видавничої галузі, це вже сфера політики і культури.

Усі функції «м'якої сили» книги як соціального феномена важко обмежити навіть настільки великими сферами, як політика і культура. Одні й ті самі явища й елементи діяльності людей можуть виступати (оскільки вони не ізольовані один від одного) і як явища культури, і як явища з інших сфер, зокрема економіки, підпорядковуючись не одній, а відразу багатьом, навіть суперечливим закономірностям розвитку різних боків соціального життя. Такий стан існує й у книжковій індустрії, що оперує книгою, яку можна розглядати не тільки у загальнокультурному аспекті, тобто з філософських або з економічних позицій, а й з інформаційно-технічних, літературознавчих, мистецтвознавчих та інших позицій дослідження.

Немає сумніву в неминучості все більшої інтернаціоналізації загальнолюдської культури, зокрема це чітко прослідковується у видавничій сфері. Все помітнішою, наочнішою та вагомішою стає роль книги у культурі, політиці й соціальних системах, а особливо – у системі масових комунікацій.

Комунікативна функція книги – одна з головних для будь-якої сфери або галузі соціального життя, у тому числі, сучасного.

Основними інструментами «м'якої сили» у міжкультурній комунікації є: «м'яка сила» книги; цензура, як протидія «м'якій силі» книги; «м'яка сила» дипломатії; імідж країни і політичних акторів; комплексна інформаційно-комунікаційна політика.

«М'яка сила» книги – один із найважливіших і ефективно діючих інструментів неофіційної латентної зовнішньої культурної політики багатьох країн. Це головний культурний продукт, ідеологічне знаряддя, один із символів кожної країни, засіб формування іміджу держави на світовій арені й один з найголовніших елементів у системі забезпечення культурної присутності будь-якої країни у різних частинах планети. Книговидання чинить серйозний вплив на формування і реалізацію внутрішньої і зовнішньої культурної політики держав, на життя громадянського суспільства у цілому.

Названий контекст забезпечує неабияке тяжіння людей до книги. «М'яка сила» книги продукує образи, за допомогою яких створює сприятливе уявлення про свою країну, її культурне середовище, економічне і політичне життя. Це дає можливість продукувати позитивний імідж держави в момент реалізації власних політичних і економічних інтересів на міжнародній арені.

Досліджуючи зовнішню культурну політику різних країн, їх книговидавничу галузь і суспільну увагу до книжкової індустрії, можна зробити висновок, що стратегія книговидання і книгорозповсюдження за умови її ефективного реалізації є сильним допоміжним ідеологічним знаряддям, що супроводжує здійснення загальної зовнішньої політики держави і дозволяє їй не лише відстоювати і просувати свої національні інтереси на міжнародній арені, а й чинити вплив на політичні, економічні й соціальні процеси у світі.

Саме тому «м'яку силу» книги відносять до найефективніших – «м'яких» інструментів зовнішньополітичного впливу. Значущість цього чинника у світовій політиці доводить історія нашого часу.

Заглядаючи у майбутнє і намагаючись знайти основні шляхи еволюції

культури у контексті інформатизації, дослідники беруть за початок відліку історію книговидання і простежують інформаційний ланцюжок від письмової до екранної культури, під якою розуміють комп'ютерну (інформаційну) систему загалом, що дозволяє формувати, передавати і використовувати тексти в єдності з інформаційно-комп'ютерними технологіями і структурою електронної книги.

Поява на сторінках книги креслень і малюнків змінює якість передачі інформації, поєднуючи одновимірну мову писемності з мовою образотворчого мистецтва (площинним, двомірним та іншими форматами). В електронній продукції задіяно кінематографічний і телевізійний способи передачі реальної послідовності руху в замкненому просторі екрану. З появою телебачення сторінка книги перетворилася на предмет домашньої культури, а використання відеотехніки дало можливість забезпечити зворотній зв'язок з екраном, і, у сукупності з носіями інформації (флешка, диск), отримувати книгу з комп'ютерними сторінками. Культура електронної книги є не що інше, як трансформована книжкова культура, новий етап еволюції традиційної книги.

Замислюючись над наслідками упровадження «екранної культури», дослідники замислюються над питанням про її якісну відмінність. Адже, екранна культура заснована не на лінійному (тобто витягнутому у рядок) листі, не на письмовій, а на екранній динаміці, яка містить часовий потік екранних зображень, синхронізований поведінкою й супроводжуваний усною мовою, імітаційним моделюванням, письмовими текстами і кількома іншими просторово-часовими і кольорово-звуковими доповненнями.

Основною ознакою екранної культури, що якісно відрізняє її від традиційної книжкової, є динамічний діалоговий характер взаємостосунків з індивідом. Можна говорити про відродження діалогової форми пізнання, широко розвиненої за часів античності, але на новій культурній основі.

Комунікативність електронної книги розкриває її соціальну природу у системі книжкової справи, внаслідок чого єдність духовної і матеріальної

культур виявляється у діалектичній єдності змісту, знакової і матеріально-конструктивної форми книги. Поза книгою (саме як знакової системи) сьогодні й у досяжному майбутньому неможливе будь-яке спілкування у часі й просторі. Протиставлення друкованої книги електронній – вельми штучне, оскільки і в тому, і в іншому разі вона існує у вигляді органічної культурної триєдності: зміст (соціальна інформація), знакова (мова) й матеріальна (носій) форми. Тільки у цьому випадку книга може здійснювати свою комунікативну (інформаційну) функцію, стає метою і результатом книжкової справи [3, 4].

Завдяки принципу комунікативності науковці визначили історично складені чотири основних різновиди книги: твір, рукопис, друкарське видання, електронне видання. Еволюції системи комунікацій у культурі належать відповідні категорії: від спілкування на основі природної мови («усна» книга) до опосередкованого (рукописна книга), далі – до друку (друковане видання), а в наші дні – до штучних мов («електронна» книга). Але «м'яка сила» книги як інструменту в інформаційній війні визначається виключно змістом книги й не залежить від її різновиду. При цьому кожний новий історичний тип книги не скасовує функціонування попередніх, які не менш успішно забезпечували охоплення масової аудиторії (від одиничного користувача до загального) [4, 5].

Епоха домінування електронних видань настає набагато повільніше, ніж це передбачалося більшістю прогнозів 10-15-річної давності. Практично за всіма основними розділами книжкового асортименту (тематикою, цільовим призначенням) у світі загалом і у всіх найбільших країнах – виробниках книжкової продукції фіксується щорічне й достатньо стабільне зростання випуску традиційних друкованих видань. При цьому книжкова справа випробовує постійні й вельми істотні зміни як з погляду технології, так і організації своєї діяльності.

Оскільки традиційна книжкова справа (не тільки видання, а й просування книг до читачів) є чинником і результатом насамперед

національної культури (а сучасні електронні комунікації – всесвітньої або, принаймні, інтернаціональної), то у країнах колишнього «третього світу» має відбутися швидке та масштабне витіснення друкарських видань електронними. Натомість, у більш розвинених країнах новітнім носіям інформації доведеться стикнутися і з набагато сильнішим опором книгодрукарства, на боці якого дуже гнучка інфраструктура книжкової справи та пануючі традиції і звички переважної більшості населення.

У зв'язку з цим майбутнє друкованої книги в Україні залежить від того, у якому економічному таборі та з яким типом культури буде жити наша країна у найближчі десятиріччя.

Варто зазначити, що сучасна автоматизація забезпечує різноманітні форми виведення текстової або графічної інформації, котра може передаватися користувачам не тільки у вигляді повних видань, а й у вигляді вибірок і фрагментів баз даних як у друкарській, так і в електронній формі. Книга дотепер зберігає і безперечно зберігатиме надалі унікальне місце універсального інформаційного посередника у системі масових комунікацій. Проте роль і місце книги можуть значно змінюватися у контексті розвитку всієї системи масових комунікацій. Комунікативне єство книги має органічну триєдність змісту інформації, її знакової форми і матеріальної конструкції (носія).

У контексті нашого дослідження важливо встановити можливості електронної книги як «м'якої сили». На наш погляд, вони є очевидними.

По-перше, відкриваються нові формати діалогу, останній перенесено на індивідуальний екран. У зарубіжній літературі з'явилися поняття «полілог» (обмін думками, значеннями, у якому приймає участь кожний новий автор і кожний новий текст) та «інтертекст» (взаємодія між текстами), що переносить на новий рівень те, що відоме в літературі і мистецтві як поліфонія. В умовах інформатизації і наявності глобальних інформаційних мереж «м'яка сила» комп'ютерної книги стає складовою частиною глобального полілога, що у перспективі охопить усе людство.

По-друге, мобільність і мінливість змісту та оформлення комп'ютерної сторінки буквально підштовхує читача-глядача до діалогу з нею.

По-третє, по-іншому починає впливати потенційна над'ємність, забезпечувана глобальною мережею баз даних і експертних систем, до яких можна підключити кожен індивідуальну екранну книгу, зробивши її книгою «тисячі й одного» автора.

У цілому, ми поділяємо думку тих зарубіжних і вітчизняних авторів, які стверджують, що настає нова форма інформаційного буття. Остання продовжує і розвиває широкі можливості книжкової культури. І так само, як друкарська книга стала матеріальним носієм художньої, наукової, сакральної і буденної форм світової культури, так і «м'яка сила» комп'ютерної книги непередбачуваним чином розширює соціокультурний діапазон, але вже на новій інформаційній основі. Йдеться про непередбачуваність у значенні переходу від жорстко фіксованого тексту, характерного для класичної письмової культури, до «м'якого» з його миттєвою готовністю до трансформації.

Внутрішні соціокультурні реалії, наприклад, Сполучених Штатів багато в чому визначають зміст культурних цінностей і культурної продукції США, а відповідно і «начинку» експорту американської масової культури. Крім того, на основі прикладів доведено, що разом із декларованими демократичними цінностями й ідеалами, разом зі свободою слова й думки, і з заявами про прихильність культурній демократії та демократичній культурній політиці, наочний факт наявності в США досить жорсткої цензури й ідеологічного контролю, що повною мірою проявляється в «заідеологізованості» книговидавничої сфери. Отже, цензура виступає як знаряддя комунікаційного насильства і як протидія «м'якій силі» книги («цитуються за 28, с. 4»)

Взагалі, цензура виконує контролюючу та обмежуючу роль. Цензори у Стародавньому Римі слідкували за дотриманням моралі. У подальшому цензура, переважно, займалася обмеженням небажаних для влади книжок.

Окрім того, цензурний контроль поширився на театральні вистави, художні виставки, наукові збори, публічні виступи тощо.

Цензуру, як елемент управління, використовує не тільки держава, але і церква.

Сучасні науковці виокремлюють такі види цензурного контролю, як упереджуваний і каральний [29]. Перший з них потребує дозволу на оприлюднення, другий – передбачає використання різноманітних санкцій щодо авторів та видавців.

Яскравими прикладами каральної цензури є бібліоцид і «спецхран». Бібліоцид націлений на повне винищення накладу і рукопису. «Спецхран» – це ув'язнення друкованих видань.

Цензура як явище виникла за найдавніших часів. Ассирійський цар Ашурбаніпал власноруч видаляв зі своєї бібліотеки небажані клинописні тексти. Давньоримського поета Овідія піддали остракізму за трактат «Мистецтво кохання». Згодом, у вигнанні опинився Ювенал, який у сатиричному форматі висміював представників патриціату. Релігійна цензура накопичила великий пласт заборонених творів – «апокрифів». Вже з V ст. нашої ери римська церква почала складати списки заборонених книг («цитуються за 41, с. 178»). На теренах України перший такий список був розміщений в «Ізборнику Святослава» 1073 р.

Варто пам'ятати, що наявність цензури зовсім не гарантує високу якість друкованої продукції. Так, попри цензурний контроль, американська культурна продукція, що надходить на ринки різних країн, далеко не завжди є високоякісною. На наш погляд, це має спонукати держави-імпортери до проведення зваженої політики здорового культурного протекціонізму у видавничій справі та адекватного формування внутрішньої і зовнішньої культурної стратегії загалом.

Незважаючи на те, що американська культура та її ціннісний «заряд» мають суперечливий характер, на сьогоднішній день неймовірно важко заперечувати факт її планетарного впливу. Водночас, слід підкреслити, що

експорт і поширення духовних надбань США ніколи не сприймалося покiрно народами-реципієнтами. Американське культурне донорство завжди і майже скрізь зустрічало і дотепер зустрічає рiшучу відсіч. Отже, поширення культури США, що є частиною їхньої зовнішньої політики, залишається більш ніж актуальним. Це явище не можна вважати банальним «поверхневим впливом» або паритетною культурною взаємодією. Варто говорити про односторонню, масовану, підкріплену на рівні відповідних інститутів загальносвітову культурну експансію, що є складовою частиною багаторівневого процесу глобалізації. Хоча, на думку деяких учених, які вже цитувалися у даному дослідженні, суто американська культура, як повноцінне самодостатнє явище, на сьогоднішній день, фактично, відсутня, оскільки через розвиток високих технологій і засобів масової комунікації можна говорити про загальносвітову, універсальну наднаціональну культуру. Проте, виявляється, що ця універсальна культура побудована на американських культурних цінностях, і, таким чином, острахи з приводу загрози культурної експансії США є цілком виправданими. Країни, що споживають американізм в усіх його проявах, балансують на межі остаточної втрати своєї культурної ідентичності, а світ у цілому – неухильно прямує до виникнення єдиної планетарної уніфікованої гомогенної культури, що є «клоном» американської культурно-цивілізаційної моделі.

Експорт, поширення й популяризація національної культури стали дієвим інструментом дипломатії та засобом забезпечення національних інтересів держави. І хоча інформування світової громадськості стосовно культури країни, трансляція останньої за кордон становлять невід'ємну складову зовнішньої культурної політики багатьох держав, це є особливим випадком і актуальною проблемою для дослідження.

«М'яка сила» книги, якій присвячена дана робота, є супутнім компонентом до аналогічної сили держави. Джерелом «м'якої сили» останньої є національна ідентичність, символічний капітал, капітал репутації, образ держави.

Імідж держави за кордоном залежить від того, що вона може «постачати» назовні – від товарів і послуг до ризиків, загроз і нестабільності. Аналіз існуючих міжнародних рейтингів засвідчив, що Україна за багатьма показниками дотепер не є провідною демократичною й економічно розвиненою країною. Це свідчить про те, що назріла гостра потреба у створенні іміджевої політики держави, спрямованої на формування брэнда України і просування його за допомогою різних механізмів. Імідж – це ефективний спосіб комунікації у сучасному світі, оскільки займає одну з провідних позицій серед важливих механізмів і чинників соціальної комунікації [246]. Проте в Україні формування іміджу держави ускладнюється наявністю таких непереборних проблем, як брак або неефективність зворотнього зв'язку, низький рівень довіри до влади, погана організація взаємодії органів державної влади із зовнішніми аудиторіями.

Поліпшення іміджу України можливе тільки у тому разі, якщо вдасться знайти дієві методи роботи зі світовими засобами масової комунікації з метою трансформації їх думок про Україну, а також створити власні ЗМІ. Вже давно назріла необхідність розвитку в Україні ефективних засобів інформаційного впливу на громадську думку за кордоном. Слід погодитися з тим, що іміджевою політикою треба охопити Азію, Європу й Америку, постійно спілкуватися з журналістами і доносити їм позитивну інформацію про Україну. Крім того, потрібні яскраві, талановиті інтерв'ю вітчизняних письменників на зарубіжному телебаченні. Нині, на жаль, така робота не ведеться.

У зв'язку з цим одним з ключових завдань засобів масової комунікації на сучасному етапі розвитку суспільства є формування позитивного іміджу України. Для цього важливо використовувати «м'яку силу» книги, яка наразі залишається нереалізованою, що підтверджується різноманітними міжнародними рейтингами. Доводиться визнати, що сьогодні книга розглядається як товар, який слід вигідно продати й отримати прибуток, не переймаючись наслідками її засвоєння й подальшими діями її одержувачів.

На наше глибоке переконання, напрям використання «м'якої сили» книги має визначатися, виходячи з національних інтересів держави, а інструментами реалізації потенціалу «м'якої сили» мусять бути видавнича діяльність, публічна дипломатія, національний брендинг, внутрішня і зовнішня політична іміджева політика, культурна дипломатія тощо.

Прикладом успішного використання «м'якої сили» книги для покращення іміджу держави була участь України у Франкфуртському книжковому ярмарку 9–14 жовтня 2018 року. Український стенд на ярмарку, який відвідали тисячі читачів з усієї Європи, привернув значну увагу західних ЗМІ, котрі надали позитивні відгуки щодо репрезентативності та якості української експозиції. Участь у Франкфуртському книжковому ярмарку означає вихід на світовий рівень як для держави, так і для окремого видавця, адже це наймасштабніша міжнародна книжкова виставка у світі, у якій беруть участь видавництва з понад ста країн. Окрім того, під час книжкового ярмарку у Франкфурті близько 10 тисяч акредитованих журналістів висвітлюють події, присвячені освіті, рекламі, дизайну, промоції читання тощо.

Цьогоріч національний стенд України відповідав сучасним тенденціям, на вельмишановному заході були присутні як провідні автори та видавці, так і культурні менеджери. У цілому, наша держава була представлена на гідному рівні, як перспективний і надійний партнер на ринку світової книжкової продукції. Відвідувачі отримували різноманітні матеріали: каталог письменників, ілюстраторів, буклети з інформацією про український книжковий ринок та його перспективи. Саме у Франкфурті, на наш погляд, «м'яка сила» книги найбільш успішно працює на імідж нашої держави. Змістовність стенду, представлені книги видавців, персоналії українських письменників – необхідне для комерції тло, приклад синергії бізнесу та іміджевої і культурної частини.

Сьогодні «м'яка сила» книг стає усе більш затребуваним засобом у досягненні політичних цілей. Її роль особливо значуща у подоланні

політиками різного роду кризових станів. Загалом, саме «м'яка» сила друкованих видань є ключовим інструментом мінімізації негативних кризових явищ та відновлення пошкодженої репутації держави, її політичних сил та окремих політиків.

«М'яка сила» країни складається з трьох основних кластерів («цитуються за 246, с. 155»):

- символічний капітал, культура, традиції та історія;
- ідентичнісні цінності;
- капітал репутації та імідж.

Символічний капітал, культура, традиції та історія – це категорія, що є базовою. Вона містить чинники, які визначають морально-духовний контур країни як «цивілізації», а також зумовлюють її єдність. Єдність країни – це віра в єдину долю, в єдиний національний дух, в культурну спадщину, віра в демократію, освіту і гуманізм. Саме символічний капітал України, спільність історичної долі й цивілізаційно-культурних цінностей є основою, на якій базується «м'яка сила» країни.

Таким чином, разом з політикою й економікою книжкова індустрія входить у класичну тріаду чинників, які визначають зовнішньополітичну діяльність багатьох країн. Аналіз культурної експансії свідчить, що застосування «м'якої сили» книги сприяє досягненню різних цілей.

Відмінною особливістю мережевих структур є наявність єдиної ідеологічної основи і стратегічної мети за браком чіткого планування на рівні низових ланок. Засоби масової інформації, книговидавництва й соціальні мережі є найважливішими середовищами для проведення інформаційно-мережевих операцій. Тут використовуються такі методи, як пошук негативної і компрометуючої інформації недобросовісними журналістами й експертами, корисливий інтерес або некомпетентність яких полягає у спотворенні первинної інформації, що приваблює читачів книг і бульварних ЗМІ. Об'єктами таких інформаційних дій є маргінальні верстви населення країни,

молодь і та частина інтелігенції, яку можна назвати професійними дисидентами [92].

Особлива роль у справі руйнування державності належить «м'якій силі» книги, яка у нестабільних соціальних системах може створити як стабілізуючий, так і деструктивний вплив на становище у суспільстві. За цілеспрямованого руйнування державної системи у книгах переважає негативна інформація й акумулюються соціальні фобії, що призводить до спотвореного сприйняття навколишнього світу – люди починають жити у світі ілюзій і міфів, створених «м'якою силою» книги.

Другою властивістю «м'якої сили» книги є акцентування переваг політичної структури, релігійної складової, способу організації життя країни агресора. Це призводить до формування у країні-жертві «п'ятої колони» – групи людей, невдоволених існуючою ситуацією і симпатизуючих країні-агресору.

Усе вищезазначене примушує замислитися над варіантами протидії стратегіям непрямих дій, «м'якої сили» і технологіям «керованого хаосу» [129, 141, 153]:

1. Стратегія підтримки пильності щодо зовнішніх і внутрішніх загроз безпеці країни. Суспільство має усвідомлювати реальні й потенційні небезпеки для країни і своєчасно на них реагувати, оскільки віддзеркалення погроз вимагає значного часу на мобілізацію ресурсів і проведення відповідних заходів. Інакше кажучи, обов'язковою є наявність у народу оборонної свідомості, що має транслюватися у військову, ідеологічну, когнітивну, інформаційну і конфесійну сфери існування соціуму.

2. Стратегія забезпечення стійкості державних і соціальних інститутів і суспільної свідомості щодо спроб зовнішніх і внутрішніх сил деформувати і трансформувати ідеологічну й ідентифікаційно-культурну матрицю соціуму.

Ця стратегія припускає утворення власних мережевих структур, що охоплюють інформаційну (це стосується передусім видавничої сфери і ЗМІ), конфесійну (це питання до керівників основних конфесій України) та

ідеологічну сфери суспільства, контроль діяльності у яких необхідно покласти на відповідні органи виконавчої влади.

3. Стратегія інформаційного управління інформаційно-мережевим протиборством полягає у широкому й оперативному поширенні вірогідної інформації про стан справ у країні. Важливою складовою цієї стратегії є дотримання своєї мови інтерпретації подій у власній системі ідеологічних і культурно-ціннісних аксіом, а також уміння формувати свої пріоритети й утримувати інтерпретацію подій у рамках свого інформаційного поля.

4. Стратегія аналізу й доведення до масової свідомості інформаційно-мережевих технологій руйнування державності й культурно-конфесійної ідентичності нації.

5. Стратегія підтримки на необхідному рівні індексу соціального оптимізму у населення, державного апарату й силових структур на основі формування національної ідеї, національної ідеології, успіхів у сфері захисту державності й національних інтересів країни [92, 231].

Домогтися вказаного можна, якщо своєчасно формувати відповідний репертуар книг за програмою «Українська книга» і займатися комплектуванням бібліотек, використовуючи «м'яку силу» книги у внутрішньому середовищі.

Усе вищесказане доводить актуальність питання щодо внесення у доктрину національної безпеки України підходів до ідентифікації загроз і викликів національним інтересам і національній безпеці на ранніх стадіях їх зародження. Розпізнавання загроз і викликів неможливе без знання технології інформаційних воєн, політичних технологій, теорії «керованого хаосу» і функціонування мережевих структур. Коли центр боротьби в умовах формування нового світового ладу на міжнародній арені переноситься у інформаційно-комунікаційний простір, від державних інститутів потрібне уміння використовувати «м'яку силу» для протидії негативним тенденціям.

Ефективне використання «м'якої сили» книги можливе за умови активізації у державній системі відповідних організаційних структур (видав-

ництв, Інституту книги, Книжкової палати України, Національних бібліотек, Аналітичних центрів), розроблення концепцій забезпечення національної безпеки і дійових заходів формування позитивного іміджу держави на міжнародній арені. Недооцінка можливостей «м'якої сили» книги в умовах перманентних інформаційних та інформаційно-мережевих війн, адекватних реаліям геополітичного протиборства, прирікає країну на втрату незалежності, трансформацію державного управління, зміну цивілізаційного коду.

Висновки до розділу

1. У цілому книгодрукарство в Україні, хоч і втратило свої обсяги, залишається у тренді сучасного інформаційного поля. Виникнення електронних книжок, що є виразним фактором світової інтелектуальної глобалізації, вдало доповнює традиційне книговиробництво. Разом з тим, важливо пам'ятати, що укорінена книговидавнича справа продовжує залишатися прерогативою національної культури, у той час як її новітня, електронна форма – культури глобальної, що особливо важливо для використання книги як «м'якої сили» в інформаційно-мережевих війнах. На цьому тлі у багатьох країнах відбувається поступове витіснення друкованих видань їх електронними аналогами. На щастя, друкована книга чинить гідний спротив, користуючись тим, що її переваги забезпечує гнучка інфраструктура книжкової справи. Остання, попри усі негаразди, орієнтується на читача і, у цілому, відображає динаміку запитів свого населення.

2. «М'яка сила» книги в Україні виступає як інструмент соціальної гармонії, миру, елемент розвитку країни за рахунок творчості, культурних досягнень. Книга завжди являла собою засіб формування суспільної свідомості, виховання й освіти, збереження і поширення знань, національних та загальнолюдських духовно-культурних цінностей. Роль книги особливо зросла наприкінці ХХ і на початку ХХІ століть, що характеризувалося прискореним розвитком телекомунікацій, збільшенням кількості комп'ютерів,

потужність яких безупинно зростає, оновленням технічної та технологічної бази традиційного книговидавання.

3. Характерним для «м'якої сили» книги в інформаційно-мережевих війнах є її бінарність: з одного боку «м'яка сила» книги виступає інструментом створення деструктивних тенденцій; а з другого – «м'яка сила» книги є засобом протидії цим тенденціям. Прикладом використання «м'якої сили» книги для створення негативного іміджу країни може виступати друкування і широке розповсюдження книг з негативним висвітленням ролі керівників держави-агресора. Для формування позитивного іміджу країни «м'яка сила» книги виступає як інструмент формування культурних цінностей та установок. Вона є унікальним, історично сформованим й універсальним засобом фіксації, збереження й передачі у часі та просторі соціокультурних цінностей і установок. Причому книга виступає не лише носієм та засобом акумуляції останніх, але й генератором-трансформатором цінностей індивідуальних у суспільні, національних – у загальнолюдські впродовж усієї історії людства.

4. Проведений нами аналіз книг, надрукованих російськими і українськими видавництвами в період з 2013 по 2017 роки, присвячених Україні, дає можливість показати застосування «м'якої сили» книги у гібридній війні. Важливим висновком є потреба нагального створення національної стратегії протидії гібридній війні, яка спиратиметься на власні економічні, інформаційні, політичні та інші ресурси з метою захисту суверенітету й цілісності України. Це завдання потребує докладного опрацювання теоретичних і практичних методів та конкретних алгоритмів ведення гібридних війн.

5. Важливу роль у формуванні іміджу держави відіграє її здатність несиловими методами, передусім, засобами культурної політики, завоювати авторитет і пошану міжнародного співтовариства. Імідж України безпосередньо залежить від уявлень про її роль у світовому розвитку. Внесок «м'якої сили» книги у його формування важко переоцінити, а результати

експертного аналізу цієї складової інших країн показує, що він досить істотний. Позитивне сприйняття України у світі значною мірою сприятиме успіху політичної модернізації.

6. Більшість зовнішньополітичних завдань, які покликана вирішити «м'яка сила», розраховані на тривалу перспективу. Довгострокові завдання політики «м'якої сили» книги спрямовані на: сприяння просуванню товарів і розвитку економіки, поліпшення іміджу країни, зростання її політичного впливу у світі, запобігання негативному соціально політичному розвитку в інших країнах. Їх реалізації повинні сприяти такі розраховані на короткострокову перспективу завдання, як зміна міжнародно-правового статусу країни, збереження лідируючого положення в Європейській інтеграції.

ВИСНОВКИ

У процесі дисертаційного дослідження було досягнуто поставленої мети, пов'язаної з використанням «м'якої сили» книги як інструменту інформаційно-мережових війн у системі соціальних комунікацій. Усі завдання вирішено і це дозволило дійти основних наукових висновків.

1. Дослідження еволюції наукових поглядів на книгу як засіб інформаційного впливу виявило, що існують численні стратегії і технології ведення інформаційно-психологічного протиборства у соціально-комунікаційному просторі. Реальними чи потенціальними акторами в комунікаційній системі виступають сучасні провідні держави та міждержавні об'єднання. У сучасному інформатизованому світі гнучкість інформаційної зброї, її багатофункціональність, здатність поєднувати різні типи впливу, що привабливо камуфлюються під культурною формою, надають змогу використовувати її на різних рівнях і у різних середовищах: для зміцнення влади, зручності управління, відволікання громадської уваги тощо. На основі аналізу наукових публікацій з теми дослідження нами було визначено проблемну ситуацію у сфері теоретичного осмислення феномену «м'якої сили» книги, пов'язану з тим, що означене поняття широко використовується у науковому обігу, але офіційної інституціоналізації воно ще не набуло.

2. Особливістю інформаційно-мережової війни нового типу є використання систем документних та електронних комунікацій. Узагальнено стратегії і технології ведення інформаційних, гібридних та інформаційно-мережових війн, серед яких виділено стратегії непрямих дій, «м'якої» чи «розумної» сили, а також технології «керованого хаосу». На основі результатів дослідження виявлено ключові особливості синтетичної інформаційно-мережової війни нового типу, що відбувається у складній соціально-комунікаційній системі з великою кількістю елементів, зв'язки між якими є не детермінованими, а ймовірнісними. Це принципово нова модель війни, характерна для мережевого суспільства або динамічних екосистем.

3. Використання книги як інструменту в інформаційно-мережевій війні означає перехід комунікативної технології від суспільства до держави, від неконтрольованого до контрольованого застосування комунікативного інструментарію. Системний комунікаційно-інформаційний аналіз місця «м'якої сили» книги в інформаційно-мережевих війнах доводить, що книга у системі комунікації набуває певних особливостей, специфічних рис, функцій і властивостей і потребує використання соціально-комунікаційного підходу в комплексі з історичним, системним, когнітивним, геополітичним підходами. Методологічна база дослідження зумовлена міждисциплінарною спрямованістю теми, її основою є базові положення соціокомунікативного, системного, когнітивного та синергетичного підходів щодо з'ясування сутності, змісту, структури, організаційно-методичних засад та технологій застосування «м'якої сили» книги.

Усі означені вище концепти «м'якої сили» книги свідчать про наявність певних напрямів досліджень комунікаційного процесу, що у реальній практиці набуває специфічних форм, методів і технологій. Важливим напрямом є використання книги і книгодрукування як головного інструменту ведення інформаційно-мережевої війни у соціально-комунікаційному просторі українського суспільства. Книга як національне культурне надбання є основою книжкової комунікації і комунікаційної практики. Саме «м'яка сила» книги становить об'єкт дослідження, а інформаційно-мережева війна є більш широким застосуванням інструментів «м'якої» і «жорсткої сили» державою-агресором для досягнення своїх цілей.

4. «М'яка сила» книги – інструмент реалізації внутрішньої політики, що розширює теоретичну основу концепції «м'якої сили» Дж. Наєма, котрий розглядає її в основному як стратегію реалізації зовнішньополітичного курсу. Державі, щоб забезпечити успішність застосування «м'якої сили» книги у своїй зовнішній політиці, потрібні такі ресурси: довіра, яка проявляється у тому, що держава і її громадяни керуються однаковими принципами як усередині країни, так і за кордоном, і легітимність, що полягає у тому, що

перш ніж прийняти будь-яке рішення, держава узгоджує його зі своїми громадянами й інститутами «м'якої сили». Водночас, суспільство, щоб забезпечити державі підтримку, має спрямувати інструменти «м'якої сили» книги і на саме суспільство, а саме: переконати суспільство у необхідності та привабливості її зовнішньополітичного курсу.

Важливе місце в інструментарії інформаційно-мережових стратегій «м'якої сили» і технологій «керованого хаосу» посідають механізми спрощення і стереотипізації інформаційних повідомлень, подання яких викривляє сприйняття дійсності. Застосування таких технологій примітивізує інформаційно-культурні запити населення і знижує інтелектуальний потенціал нації загалом. В цьому контексті важливим є чітке дотримання моральних і етичних норм працівниками соціокомунікаційних установ суспільства.

За цілеспрямованого руйнування державної системи в книгах переважає негативна інформація й акумулюються соціальні фобії, що призводить до аномії в суспільстві і спотвореного сприйняття навколишнього світу — люди починають жити у світі ілюзій і міфів, створених «м'якою силою» книги. Ще складніше спостерігати і фіксувати виявлення функцій книги в процесі читання її іншими людьми і майже неможливо простежити трансформацію тих або інших функцій у нове мислення, поведінку, дію, переконання читача.

5. Когнітивний потенціал використання книги як феномену «м'якої сили» в інформаційних війнах дозволяє вважати її потужним інструментом інформаційного впливу та розвитку соціальних систем в усі часи, починаючи від античності, середньовіччя й до сучасності. Екскурс в історію засвідчив: є немало книг, автори яких доводять шкідливість лібералізму, вільної торгівлі, однак цю літературу не перекладають і не тиражують. Так використовують «м'яку силу» книги — пропагуючи ідеї лібералізму, у вигідному транснаціональним корпораціям і глобальній олігархії аспекті, усіляко замовчують причини, що призводять до безробіття, економічної кризи й скорочення населення.

6. Вивчення контенту «м'якої сили» книги засвідчило наявність застосування соціально-комунікаційних технологій, за допомогою яких відбувається інформаційна агресія проти української держави. До таких технологій віднесено: поширення фейкової інформації, яка сприяє розпо-

всюдженню панічних настроїв; маніпулятивна інформація, що спотворює історичні і культурні факти становлення та розвитку української держави; необ'єктивні судження про дії влади. Цінним для соціально-комунікативного підходу дослідження ролі книги в умовах гібридних війн є положення про те, що «термін «війна» у широкому сенсі застосовується у сферах, які не передбачають будь-якого використання зброї, наприклад, інформаційна, економічна, політична війна.

7. Основними інструментами «м'якої сили» в міжкультурній комунікації є: «м'яка сила» книги; цензура як протидія «м'якій силі» книги; імідж країни і політичних акторів; комплексна інформаційно-комунікаційна політика. «М'яка сила» книги — один із найважливіших ефективно діючих інструментів неофіційної зовнішньої культурної політики багатьох країн; головний культурний продукт, ідеологічне знаряддя, один із символів кожної країни, засіб формування іміджу держави на світовій арені й один з найголовніших елементів у системі забезпечення її культурної присутності у світі. Книговидання є важливим механізмом захисту національної самосвідомості громадян та суспільства загалом. Вивчення досвіду застосування «м'якої сили» книги окремою державою дозволяє краще зрозуміти принципи її функціонування, виявити слабкі й сильні сторони.

Дисертаційне дослідження не вичерпує повністю порушеної наукової проблеми, пов'язаної з успішним застосуванням «м'якої сили» книги в інформаційно-мережевих війнах. Перспективами подальших досліджень є: філософський базис і ідеологія застосування «м'якої сили» книги в інформаційних війнах; трансформація суспільств як наслідок інформаційно-мережевих війн з застосуванням «м'якої сили» книги; роль аналітичних центрів в розробленні стратегії непрямих дій і «м'якої сили»; інформаційно-мережевий інструментарій гібридних війн.

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ

Бурсацький узвіз, 4, м. Харків, 61057, Україна
 тел./факс (057) 731-51-05, 731-13-85
 код ЄДРПОУ 30036001

Bursatski Uzviz, 4, 61057, Kharkiv, Ukraine
 tel./fax (057) 731-51-05, 731-13-85
 code ЄДРПОУ 30036001

E-mail: rector@ic.ac.kharkov.ua; Web: <http://www.ic.ac.kharkov.ua>

на № _____

№ _____

«Затверджую»
 Ректор Харківської державної
 академії культури,
 доктор історичних наук,
 професор В.М. Шейко

«30» травня 2018 р.

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
 О.М. Сенченко «Книга як інструмент «м'якої сили» в інформаційно-мережевих
 війнах» в навчальний процес та наукову діяльність Харківської державної академії
 культури

Основні наукові висновки, положення і рекомендації дисертації О.М. Сенченко
 реалізовані:

- у програмі, методиці та звіті про науково-дослідну роботу факультету соціальних комунікацій ХДАК «Документально-комунікаційні структури суспільства: інноваційні стратегії розвитку» (державний реєстраційний номер 0109U00512);
- в оновленні змісту навчальних дисциплін «Книгознавство та історія книги», «Соціальні комунікації», «Інформаційний менеджмент», «Інформаційно-аналітична діяльність», «Прикладні соціально-комунікаційні технології» освітньої програми 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа»;
- у наукових публікаціях здобувача за темою дослідження, які отримали високу оцінку професійної спільноти, активно використовуються в освітньому процесі;
- у виступах на міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях, які отримали схвальну оцінку науковців книгознавчого профілю України, зокрема й науково-педагогічного складу факультету соціальних комунікацій ХДАК.

Проректор з наукової роботи,
 професор кафедри інформаційної,
 бібліотечної та архівної справи,
 доктор педагогічних наук, професор

Н.М. Кушнарєнко

**ДЕРЖАВНИЙ КОМІТЕТ ТЕЛЕБАЧЕННЯ І РАДІОМОВЛЕННЯ
УКРАЇНИ**

вул. Прорізна, 2, м. Київ, 01001, Тел. (044) 239-63-89, факс 279-44-50
E-mail: office@comin.gov.ua, www.comin.kmu.gov.ua

«23» 04 2019 р. № 1663/31/4

На № _____ від _____

Додаток Б

«Затверджую»
Перший заступник Голови
Держкомтелерадіо
Червак Б. О.

« » _____ 2019 р.

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
О.М. Сенченко **«КНИГА ЯК ІНСТРУМЕНТ «М'ЯКОЇ СИЛИ» В
ІНФОРМАЦІЙНО-МЕРЕЖЕВИХ ВІЙНАХ»** у роботу відділів
Державного комітету телебачення і радіомовлення України

Основні наукові висновки, положення і рекомендації дисертації
О.М. Сенченко використані:

- ◆ у програмі, методиці та організації виставкової діяльності, яку здійснює відділ видавничої справи;
- ◆ у реалізації завдань протидії впливу «м'якої сили» книги Російської Федерації протягом 1914-1918 років, які здійснює «Управління дозвільної процедури та контролю за розповсюдження видавничої продукції»;
- ◆ у доповідях на міжнародних та українських науково-практичних конференціях.

Начальник відділу
видавничої справи

О.А. Кононенко

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Афонін О. Влада і книга: український варіант // Друкарство. 2004. № 1. С. 8—11.
2. Афонін О., Петрова Н. Рекомендації з удосконалення українського книговидання // Вісник Книжкової палати. 2011. № 1. С. 3—5.
3. Афонін О., Сенченко М. Українська книга в контексті світового книговидання. Київ: Кн. палата України, 2009. 277 с.
4. Швецова-Водка Г. Н. Общая теория документа и книги: учеб. пособие. Москва: Рыбари; Киев: Знання, 2009. 487 с.
5. Маркова В. А. Книга в соціально-комунікативному просторі: минуле, сучасне, майбутнє: монографія. Харків: ХДАК, 2010. 251 с.
6. Маркова В. А. Прогноз щодо майбутнього книги // Вісник Харківської державної академії культури. 2011. Вип. 32. С. 207—215.
7. Червинский М., Збарский Т. Система книги. Семиотика книги. Москва: Книга, 1981. 128 с.
8. Барсук А. К определению понятия «книга» // Издательское дело. Книговедение. 1970. № 6. С. 3—7.
9. Горбачевский В. Оружие мысли: (очерки о развитии средств информации). Москва: Совет. Россия, 1971. 192 с.
10. Книжное дело. 2006. № 6. С. 25—30.
11. Тимошик М. Книга для автора, редактора, видавця: практ. посіб. Київ: Наша культура і наука, 2005. 560 с.
12. Віденко А. Маркетинг інформаційних продуктів // Друкарство. 1989. Липень-серпень. С. 64.
13. Соколов А. Метатеория социальной коммуникации. Санкт-Петербург: Изд-во РНБ, 2001. 351 с.

14. Ильганаева В. А. Социальные коммуникации: (теория, методология, деятельность): словарь-справочник. Харьков: Гор. тип. 2009. 392 с.
15. Швецова-Водка Г. М. Документознаводство: навч. посіб. Київ: Знання, 2007. 398 с.
16. Соколов А. В. Введение в теорию социальной коммуникации: учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений, обучающихся по спец. «Культурология». Санкт-Петербург: СПбГУП, 1996. 220 с. (Библиотека Гуманитарного университета; 3)
17. Соколов А. В. Знакомьтесь: метатеория социальной коммуникации // Научные и технические библиотеки. 2001. № 6. С. 4—15.
18. Теремко В. Стратегічний вимір видавничої діяльності як теоретико-прикладна проблема // Вісник Книжкової палати. 2011. № 1. С. 9—12.
19. Теремко В. Стратегічні випробування електронною книжністю // Вісник Книжкової палати. 2011. № 4. С. 10—14.
20. Теремко В. Видавництво-XXI. Виклики і стратегії: монографія. Київ: Академвидав, 2012. 328 с.
21. Шлыкова О. В. Феномен мультимедиа. Технологии эпохи электронной культуры: монография. Москва: МГУКИ, 2003. 251 с.
22. Каїді В. В. До питання розвитку електронного книговидання за кордоном // Вісник Книжкової палати. 2013. № 11. С. 6—9.
23. Мелентьева Ю. П. Чтение, читатель, библиотека в меняющемся мире. Москва: Наука, 2007. 355 с.
24. Коган Е. И. Чтение нуждается в защите // Университетская книга. 2005. № 11. С. 29.
25. Афанасенко О. Читання як об'єктивний чинник розвитку книжкового ринку України // Вісник Книжкової палати. 2008. № 8. С. 9.

26. Антоник О. В., Жмовка Н. В. Пропаганда книги і читання серед учнів як суспільний пріоритет: книгознавчо-педагогічний контекст // Поліграфія і видавнича справа. 2008. Вип. 1. С. 80—90.

27. Горова С. Особа в інформаційному суспільстві: виклики сьогодення. Київ: НБУВ ім. В. І. Вернадського, 2017. 467 с.

28. Пічугіна Ю. Цензура як бар'єр у соціально-комунікаційних каналах // Вісник Книжкової палати. 2012. № 6. С. 44—47.

29. Пічугіна Ю. Цензура в мультимедійних комунікаційних каналах // Світ соціальних комунікацій. 2012. Т. 6. С. 56—59.

30. Світова гібридна війна: український фронт: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Київ: НІСД, 2017. 496 с.

31. Месснер Е. Хочешь мира, победи мятежевойну!: творч. наследие Е. Месснера. Москва: Воен. ун-т: Рус. путь, 2005. 696 с. (Российский военный сборник; вып. 21).

32. Грачев Г. В., Мельник И. К. Манипулирование личностью: организация, способы и технологии информационно-психологического воздействия. Москва: Алгоритм, 2003. 379, [1] с.

33. Сенченко О. Новітні війни з використанням інформаційно-психологічної зброї // Вісник Книжкової палати. 2014. № 8. С. 32—37.

34. Stein G. J. Information attack: information warfare in 2025: research paper presented to «Air force 2025». URL: <http://www.au.af.mil/au/2025/volume3/V3C-1.html>.

35. Красильников Б. Разгром Советского Союза. Москва: Альтернатива, 2005. 300 с.

36. Уткин А. Мировая «холодная война». Москва: Эксмо: Алгоритм, 2005. 736 с.

37. Обрежа В. Применение Западом новейшего оружия массового уничтожения — причины гибели СССР и разрушения России. Москва: АлМи, 2006. 438 с.

38. Etzold H. Th., Lewis Gaddis J. Containment. Documents of American policy and strategy, 1945—1950. New York: Columbia univ., 1978. 449 p.

39. Сенченко О. Ідеології як засіб створення конфліктів // Вісник Книжкової палати. 2015. № 7. С. 43—48.

40. Сондерс Ф. С. ЦРУ и мир искусств: культурный фронт холодной войны. Москва: Ин-т внешнеполит. исслед. и инициатив: Кучково поле, 2013. 416 с. (Серия «Реальная политика»).

41. Почепцов Г. Сучасні інформаційні війни. Київ: Києво-Могилян. акад., 2015. 497 с.

42. Кіслов Д. Інформаційні війни: монографія. Київ: Київ. нац. торг. екон. ун-т, 2013. 300 с.

43. Жарков Я. Інформаційно-психологічна боротьба у війсьній сфері. Київ: Київ. ун-т, 2014. 390 с.

44. Інформаційно-психологічне протиборство: (еволюція та сучасність) / Я. М. Жарков [та ін.]. Київ: Віпол, 2013. 297 с.

45. Овчинский В., Сундиев И. Организационное оружие: функциональный генезис и система технологий XXI века: докл. Изборскому клубу, 02.08.2013. // Изборский клуб. 2013. № 6. С. 47—66.

46. Гастинчиков В. Інформаційна війна: нові способи застосування інформаційних систем під час бойових дій: інформ.-аналіт. огляд. Київ: МОУ, 1998. 24 с.

47. Странніков А. Інформаційна боротьба у війсьних конфліктах другої половини XX ст. Київ: Альтерпрес, 2006. 191 с.

48. Расторгуев С. Информационная война. Москва: Радио и связь, 1998. 416 с.
49. Раскин А. В., Тарасов И. В. Информационное противоборство в современной войне // Информационные войны. 2014. № 4. С. 2—6.
50. Чесноков С. Роль негосударственных «мозговых центров» в процессе принятия решений военно-политическим руководством США в области обороны и безопасности // Зарубежное военное обозрение. 2007. № 5. С. 2—6.
51. Сенченко М. І., Сенченко О. М., Гастинщиков В. Г. Мозкові центри країн світу. Київ: Персонал, 2016. 278 с.
52. Лиддел Гарт Б. Стратегия непрямых действий. Москва: Астрель; Владимир: ВКТ, 2012. С. 476—478.
53. Liddel Hart B. Strategy the indirect approach. URL: http://militera.lib.ru/science/liddel_hart1/index.html.
54. CSIS commission on smart power: a smarter, more secure America / cochairs Richard L. Armitage, Joseph S. Nye. Washington: CSIS Press, 2007. P. 7.
55. Бжезинский З. Выбор: мировое господство или глобальное лидерство. Москва: Междунар. отношения, 2010. 262 с.
56. Киссинджер Г. Нужна ли Америке внешняя политика?. Москва: Ладомир, 2002. 350 с.
57. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. Москва: УРАО, 2000. 400 с.
58. Шеннон К. Работы по теории информации и кибернетики. Москва: Изд-во иностр. лит., 1963. 325 с.
59. Винер Н. Кибернетика и общество. Москва: Изд-во иностр. лит., 1958. 200 с.

60. Chomsky N. Hegemony or survival: America's quest for global dominance: (the American empire project). New York: Holt Paperbacks, 2004. 304 p.

61. Шульц В. Л., Цыганов В. В. Модернизация системы национальной безопасности: модели и механизмы федеральной, региональной, муниципальной и корпоративной безопасности. Москва: Наука, 2010. 216 с.

62. Цыганов В. Информационные войны. Теория и практика информационных операций в бизнесе и политике. Москва: Акад. проект, 2011. 411 с.

63. Nossel S. Smart power // Foreign affairs. 2004. Vol. 83, № 2. P. 132.

64. Толубко В. Б., Бут Ю. І., Косевцов В. О. Основні закономірності сучасних локальних війн та збройних конфліктів. Київ: НАОУ, 2002. 67 с.

65. Расторгуев С. Информационная война. Москва: Радио и связь, 1998. 416 с.

66. Раскин А. В., Тарасов И. В. Информационное противоборство в современной войне // Информационные войны. 2014. № 4. С. 2—6.

67. Ларина Е., Овчинский В. Новая военная стратегия США и поведенческие войны // Информационные войны. 2015. № 3. С. 27—33.

68. Панарин И. Информационная война и Третий Рим. Москва: Баярд, 2001. 244 с.

69. «Мягкая сила» на евразийском пространстве: текущее состояние и потенциал развития сотрудничества / В. Е. Лепский [и др.]. URL: ukros.ru/wp-content/uploads/2013/09/лепский-и-др.doc.

70. Коровин В. Третья мировая сетевая война. Санкт-Петербург: Питер, 2014. 352 с.

71. Бухарин С. Н., Цыганов В. В. Методы и технологии информационных войн. Москва: Акад. проект, 2001. 387 с.

72. Сенченко О. Атлантичні і європейські мережі та їхня роль у реалізації антидержавних стратегій // Вісник Книжкової палати. 2017. № 2. С. 20—25.

73. Бартош А. Философия гибридной войны. Сравнительный анализ моделей гибридной войны и цветной революции // Геополитика и безопасность. 2015. № 4. С. 44—52.

74. Сенченко О. Інформаційно-мережеві війни — стратегічні війни другого покоління // Вісник Книжкової палати. 2016. № 10. С. 36—43.

75. Тимченко Л. Информационная война — важная составляющая гибридной войны // Круглий стіл УАМП з міжнародно-правових питань «гібридної війни»: тези доп. учасників круглого столу, [Київ, 12 лип. 2016 р.]. Київ, 2016. С. 24—27.

76. Arquilla J., Ronfeldt D. The advent of netwar. Santa Monica: RAND, 1996. P. 47.

77. Різун В. В. Начерки до методології досліджень соціальних комунікацій // Світ соціальних комунікацій. 2011. Т. 1. С. 7, 10.

78. Сенченко О. Структури мереж, головні актори і співучасники мережевих війн // Вісник Книжкової палати. 2017. № 3. С. 18—23.

79. Цыганов В. Информационное управление самоорганизацией сетевых структур // Информационные войны. 2015. № 3. С. 2—10.

80. Бухарин С. Н., Глушков А. Г., Ермолаев И. Д. Информационное противоборство. Кн. 1: Основные принципы. Москва: Полиори, 2004. 404 с.

81. Березкина О. Социально-психологическое воздействие СМИ: учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений. Москва: Академия, 2008. 240 с.

82. Кара-Мурза С. Манипуляция сознанием. Москва: Алгоритм, 2000. 688 с.

83. Прокофьев В. Тайное оружие информационной войны. Москва: Синтег, 1998. 152 с.
84. Требин М. Войны XXI века. Москва: АСТ; Минск: Харвест, 2005. 608 с.
85. Крысько В. Секреты психологической войны: (цели, задачи, методы, формы, опыт). Минск: Харвест, 1999. 448 с.
86. Шерковин Ю. А. Психологические проблемы массовой коммуникации. Москва: Наука, 1973. 261 с.
87. Сунь Цзы. Трактаты о военном искусстве. Москва: Эксмо; Санкт-Петербург: Terra fantastica, 2003. 792, [2] с. (Антология мысли).
88. Панова Е. Сила привлекательности: использование «мягкой власти» в мировой политике. Вестник МГИМО. 2010. № 4. С. 91—97.
89. Най Дж. Современный мировой беспорядок // США: экономика, политика, идеология. 1993. № 2. С. 38—52.
90. Харрис Р. Психология массовых коммуникаций. 4-е междунар. изд. Санкт-Петербург: Прайм-Еврознак: Нева; Москва: Олма-Пресс, 2001. 445 с.
91. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. Москва: [б. и.], 2000. 606 с.
92. Мережі і мережні війни: майбутнє терору, злочинності та бойових дій / за ред. Дж. Арквілли, Д. Ронфельдта. Київ: Києво-Могилян. акад., 2005. 310 с.
93. Губанов Д., Чхартишвили А., Новиков Д. Информационные войны и социальные сети // Информационные войны. 2010. № 3. С. 44—53.
94. Sebrowski A. K., Garstka J. J. Network-centric warfare: its origin and future // Naval institute proceedings. 1998. Vol. 124, № 1. P. 28—32.
95. Кому будет принадлежать концентрированное оружие в XXI веке?: сб. статей / под ред. Ю. В. Громыко. Москва: Россия — 2010, 1997. 308 с.

96. Сенченко О. Структури, засоби і моделі застосування консцієнтальної зброї в системі соціальних комунікацій // Вісник Книжкової палати. 2014. № 7. С. 42—47.

97. Холод О. М. Соціально-комунікаційний інжиніринг як методологія дослідження соціальних комунікацій // Світ соціальних комунікацій. 2012. Т. 8. С. 7—12.

98. Сенченко О. Інформаційно-мережеві війни: теорія, моделі, алгоритми. Київ: КІТ, 2017. 348 с.

99. Різун В. В. Начерки до методології досліджень соціальних комунікацій // Світ соціальних комунікацій. 2011. Т. 2. С. 7—11.

100. Сенченко О. «М'яка сила» книги у гібридній війні Росії проти України // Вісник Книжкової палати. 2018. № 4. С. 31—36.

101. Szafranski R. Theory of information warfare: preparing for 2020 // Official site of «Airpower journal». URL: http://www.airpower.au.af.mil/airchronicles/apj/apj95/spr95_files/szfran.htm

102. Лисичкин В. А., Шелепин Л. А. Третья мировая (информационно-психологическая) война. URL: <http://malchish.org/lib/politics/infwar.htm>.

103. Волкогонов Д. Психологическая война. Москва: Воениздат, 1984. 320 с.

104. Живейнов Н. Операция «PW»: «психологическая война» американских империалистов. Москва: Политиздат, 1996. 282 с.

105. Караяни А. Теория и практика психологической войны. Организация и проведение информационных операций // Официальный сайт библиотеки «Psyfactor». URL: <http://psyfactor.org/lib/psywar30.htm>.

106. Тимченко Л. Информационная война — важная составляющая гибридной войны // Круглий стіл УАМП з міжнародно-правових питань

«гібридної війни»: тези доп. учасників круглого столу, [Київ, 12 лип. 2016 р.]. Київ, 2016. С. 24—27.

107. Крутов В. В., Стрельбицький М. П., Шевченко О. А. Протидія інформаційному тероризму та його фінансуванню в сучасних умовах: монографія. Київ: Вид-во НАПрНУ; Ужгород: ІВА, 2014. 309 с.

108. Почепцов Г. Информационные войны. Москва: Рефл-бук; Киев: Ваклер, 2000. 147 с.

109. Панарин И. Информационная война: теория и практика // Кадровая политика. 2002. № 2. С. 37—49.

110. Михальченко И. А. Информационные войны на рубеже XXI века // Безопасность информационных технологий. 1998. № 3. С. 14, 15.

111. Губарев А. Информационные войны как объект политологического исследования: дис. ... канд. полит. наук. Уссурийск, 2005. 170 с.

112. Соколова А. Информационные войны в условиях глобализации: социально-философский анализ: дис. ... канд. филос. наук. Красноярск, 2007. 174 с.

113. Фролов Д. Б. Информационное противоборство в сфере геополитических отношений: дис. ... д-ра полит. наук. Москва, 2006. 426 с.

114. Avery Ch. van. 12 new principles of warfare // Armed forces journal. 2007. URL: <http://www.armedforcesjournal.com/2007/07/2807407>.

115. Soft power: China's emerging strategy in international politics / ed. Li Mingjiang. Lanham: Lexington Books, 2011. 284 p.

116. Kounalakis M., Simonyi A. The hard truth about soft power. Los Angeles: Figueroa press, 2011. 49 p.

117. Давыдов Ю. П. Понятие «жесткой» и «мягкой» силы в теории международных отношений // Международные процессы. 2004. Т. 2, № 1. С. 69—80.

118. Картунов С. В. «Мягкая» сила России в контексте мирового кризиса // Международная экономика. 2009. № 12. С. 5—20.

119. Паршин П. Б. Проблематика «мягкой силы» во внешней политике России // Аналитические доклады. 2013. Вып. 1. URL: http://www.mgimo.ru/files2/y_03_2013/236148/zak136_ad_parshin4_web.pdf.

120. Капицын В. М. Космополитизм — компонент «мягкой силы» и глобального управления // Обозреватель. 2009. № 10. С. 70—79.

121. Изотов В. С. «Мягкая мощь»: обновленный теоретический концепт и российская модель для сборки // Вестник Российского университета дружбы народов. 2011. № 4. С. 146—155.

122. Филимонов Г. Ю., Цатурян С. А. «Мягкая сила» как форма непрямой аппликации «национального интереса» // Вестник Российского университета дружбы народов. 2012. № 2. С. 21—30.

123. Цатурян С. «Мягкая сила» ЕС: инструмент создания единственной сверхдержавы // Молодой ученый. 2010. Т. 2, № 1/2. С. 181—186. URL: <http://www.moluch.ru/archive/13/1223/>.

124. Опенько Е. От традиционной дипломатии к использованию «мягкой силы»: дис. ... канд. ист. наук. Томск, 2012. 187 с.

125. Цыганков А. П. Всесильно, ибо верно? «Мягкая сила» и теория международных отношений // Россия в глобальной политике. 2013. № 6. С. 26—36. URL: <http://www.globalaffairs.ru/number/Vsesilno-ibo-verno-16251>.

126. Чугров С. В. Внешняя политика опоры на «мягкую силу» in statu nascendi // Полис: Политические исследования. 2014. № 1. С. 134—136.

127. Поляруш А. А., Юрченко А. М. Украина: эволюция «революций». Киев: Саммит-книга, 2013. 219 с.
128. Поляруш А. А., Юрченко А. М. Информационная война против Украины: причины и социально-политические технологии. Киев: Кий, 2011. 200 с.
129. Nye J. S. The future of American power: dominance and decline in perspective // *Foreign affairs*. 2010. Vol. 89, № 6. P. 2—12.
130. Avery Ch. van. 12 new principles of warfare // *Armed forces journal*. 2007. URL: <http://www.armedforcesjournal.com/2007/07/2807407>.
131. Soft power: China's emerging strategy in international politics / ed. Li Mingjiang. Lanham: Lexington Books, 2011. 284 p.
132. Kounalakis M., Simonyi A. The hard truth about soft power. Los Angeles: Figueroa press, 2011. 49 p.
133. Давыдов Ю. П. Понятие «жесткой» и «мягкой» силы в теории международных отношений // *Международные процессы*. 2004. Т. 2, № 1. С. 69—80.
134. Картунов С. В. «Мягкая» сила России в контексте мирового кризиса // *Международная экономика*. 2009. № 12. С. 5—20.
135. Паршин П. Б. Проблематика «мягкой силы» во внешней политике России // *Аналитические доклады*. 2013. Вып. 1. URL: http://www.mgimo.ru/files/2/y/03_2013/236148/zak136_ad_parshin4_web.pdf.
136. Капицын В. М. Космополитизм — компонент «мягкой силы» и глобального управления // *Обозреватель*. 2009. № 10. С. 70—79.
137. Изотов В. С. «Мягкая мощь»: обновленный теоретический концепт и российская модель для сборки // *Вестник Российского университета дружбы народов*. 2011. № 4. С. 146—155.

138. Филимонов Г. Ю., Цатурян С. А. «Мягкая сила» как форма непрямой аппликации «национального интереса» // Вестник Российского университета дружбы народов. 2012. № 2. С. 21—30.

139. Цатурян С. «Мягкая сила» ЕС: инструмент создания единственной сверхдержавы // Молодой ученый. 2010. Т. 2, № 1/2. С. 181—186. URL: <http://www.moluch.ru/archive/13/1223/>.

140. Опенько Е. От традиционной дипломатии к использованию «мягкой силы»: дис. ... канд. ист. наук. Томск, 2012. 187 с.

141. Филимонов Г. «Мягкая сила» культурной дипломатии США. Москва: Рос. ун-т дружбы народов, 2010. 212 с.

142. Cohen W. S., Greenberg M. R. Smart power in US: China relations. Washington: CSIS, 2009. 41 p.

143. Carpenter T. G. Smart power: toward a prudent foreign policy for America. Washington: Cato institute, 2008. 264 p.

144. Whiton C., Dobriansky P. Smart power: between diplomacy and war. Sterling: Potomac Books, 2013. 304 p.

145. Pinto D. J. A. Brazil's smart power: a new way to influence international politics. URL: <http://files.isanet.org/ConferenceArchive/e62299428f1747dfa48957c9aaeb6b85.pdf>.

146. Nye J. Smart power // New perspectives quarterly. 2009. Vol. 26, iss. 2. P. 7—9.

147. Костырев А. Г. Разумная сила, общественная дипломатия и социальные сети как факторы международной политики // Полис: Политические исследования. 2013. № 2. С. 143—149.

148. Иванов И. Какая дипломатия нужна России в XXI веке? // Россия в глобальной политике, 14.12.2011. URL: <http://www.globalaffairs.ru/number/Kakaya-diplomatiya-nuzhna-Rossii-v-XXI-veke-15392>.

149. Чихарев И. «Умная мощь» в арсенале мировой политики // Международные процессы. 2011. Т. 9, № 1. С. 93—98. URL: <http://www.intertrends.ru/twenty—fifth/011.htm>

150. Макаренко Е. Инновационная политика как фактор национального развития в условиях глобализации // Россия: тенденции и перспективы развития. 2013. Вып. 8, ч. 1. С. 273—277.

151. Леонова О. «Мягкая сила»: инструменты и коэффициенты влияния // Обозреватель. 2013. № 3. С. 18—28.

152. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса: новый диалог человека с природой. Москва: Прогресс, 1986. 432 с.

153. Mann S. R. Chaos theory and strategic thought // Parameters. 1992. Vol. 22. P. 54—68.

154. Сенченко О. Конструктивна роль «керованого хаосу» в еволюції соціальних систем // Polish-ukrainian scientific journal. 2016. Т. 3. URL: http://sp-sciences.io.ua/s2573975/senchenko_oksana_2016._the_constructiverole_of_controlled_chaos_in_the_evolution_of_social_systems.social_and_human_sciences._polish-ukrainian_scientific_journal_03_11_2016.

155. Сенченко О. Інформаційно-мережеві війни: феномен «керованого хаосу» // Вісник Книжкової палати. 2017. № 4. С. 31—36.

156. Выдержки из «Руководства Пентагона по предотвращению повторного появления нового соперника», опубликованные газетой New York Times 08.03.1992 г. URL: http://loveread.ec/read_book.php?id=51709&p=17.

157. Лингвистика информационно-психологической войны: монография. Кн. 1 / А. А. Бернацкая [и др.]. Красноярск: Сиб. федер. ун-т, 2017. 340 с.
158. Domar E. The causes of slavery or serfdom: a hypothesis // *Journal of economic history*. 1970. Vol. 30, iss. 1. P. 18—32.
159. *New Cambridge medieval history* / ed. by P. Fouracre. Cambridge: Cambridge univ. press, 2005. Vol. 1. P. 500—700.
160. *New Cambridge medieval history* / ed. Rosamond McKitterick. New York: Cambridge: Cambridge univ. press, 1995. Vol. 2. P. 700—900.
161. Ward-Perkins B. *The fall of Rome and the end of civilization*. New York: Oxford univ. press, 2005. VI, 239 p.
162. Duby G. *Histoire de la France: des origines a nos jours*. Paris: Larousse, 1997. 1258 p.
163. Сенченко О. Застосування «м'якої сили» книги проти англійського народу в ХІХ столітті // *Вісник Книжкової палати*. 2018. № 3. С. 31—35.
164. Арсеенко А. *Вызовы глобализации и Украина*. Киев: Ин-т социологии НАН Украины, 2011. 527 с.
165. Lopez R. *The Birth of Europe*. New York: M. Evans, 1967. XXIII, 442 p.
166. *Cambridge economic history of Europe* / ed.: M. M. Poston and E. E. Rich. Cambridge: Univ. press; New York: Macmillan, 1942. Vol. 2. XVII, 650 p.
167. *Cambridge modern history* / ed. J. O. Lindsay. Cambridge: Univ. press, 1957. Vol. 7. 625 p.
168. Hollingswor T. H. *Historical demography*. London: Sources of history, 1969. 448 p.

169. Semmel B. The rise of free trade imperialism: classical political economy, the empire of free trade and imperialism, 1750—1850. London: Cambridge univ. press, 1970. X, 250 p.
170. Cambridge economic history of Europe / ed.: Peter Mathias, Sidney Pollard. London: Cambridge univ. press, 1989. Vol. 8. 1280 p.
171. Ключевский В. Курс русской истории: (лекции I—LXXXVI). Москва: Акад. проект, 2015. 554, [1] с.
172. Моммзен Т. История Рима. Москва: АСТ; [Харьков]: Фолио, 2002. Т. 3, кн. 5. 654, [1] с. (Классическая мысль).
173. Ростовцев М. Общество и хозяйство в Римской империи. Санкт-Петербург: Наука, 2000. Т. 1. 398, [2] с., [18] л. ил.
174. Кузовков Ю. Глобализация и спираль истории. Москва: Анимпресс, 2010. 393 с.
175. Day J. The medieval market economy. Oxford: Basil Blackwell, 1987. 232 p.
176. Cambridge economic history of Europe / ed. by E. E. Rich, C. H. Wilson. Cambridge: Cambridge univ. press, 1977. Vol. 5. 750 p.
177. Trade in the ancient economy / ed. by P. Garnsey, K. Hopkins, C. Whittaker. Berkley: Univ of California press, 1983. 230 p.
178. Parkin T. Demography and Roman society. Baltimore: Johns Hopkins univ. press, 1992. 225 p.
179. Family in Italy from antiquity to the present. Ed. by D. Kertzer & R. Saller. New Haven: Yale univ. press, 1991. 399 p.
180. Wilson C. England's apprenticeship, 1603—1763. 2nd ed. London; New York: Longman, 1984. XVII, 433 p.
181. Ward-Perkins B. The fall of Rome and the end of civilization. New York: Oxford univ. press, 2005. 239 p.

182. Hayes A. C. Globalization and demographic change // Journal of population research. 2006. Vol. 23, 2. P. 101—105.

183. Finley M. Ancient slavery and modern ideology. New York: Markus Weiner, 1980. 321 p.

184. Cambridge economic history of Europe. Cambridge: Cambridge univ. press, 1965. Vol. 6, part 2. 439 p.

185. Stiglitz J. Making globalization work. London: W. W. Norton, 2006. 374 p.

186. Аттали Ж. На пороге нового тысячелетия. Москва: Междунар. отношения, 1993. 78 с.

187. Wallerstein I. The modern world-system. III: The second era of great expansion of the capitalist world-economy, 1730—1840's. San Diego: Academic pres, 1989. XI, 372 p.

188. Wallerstein I. The modern world-system: capitalist agriculture and the origins of the European world-economy in the sixteenth century. New York: Academic pres, 1974. XIV, 410 p.

189. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. 2-е изд. Москва: Политиздат, 1969. Т. 48. XX, 683 с.

190. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. 2-е изд. Москва: Политиздат, 1968. Т. 46, ч. 1. XXIV, 559 с.

191. Зомбарт В. Евреи и хозяйственная жизнь. Киев: МАУП, 2003. 232 с. (Библиотека журнала «Персонал»).

192. Polisensky J. The thirty years war. London: New English Library, 1971. VIII, 305 p.

193. Economics of take-off into sustained growth: proceedings of a conference held by the International Economic Associatio / ed. by W. Rostow. London; New York: Macmillan, 1963. 481 p.

194. Сенченко О. Актуальні аспекти книги як атрибута «м'якої сили» у глобальному історичному просторі // Вісник Книжкової палати. 2018. № 2. С. 17—25.
195. Essays in economic history, 1500—1800 / ed. by P. Earle. Oxford: Oxford univ. press, 1974. 282 p.
196. Wallerstein I. The modern world-system. II: Mercantilism and the consolidation of the European world-economy. New York; London: Univ. of California press, 1980. 398 p.
197. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Москва: Соцэкгиз, 1962. 684 с.
198. Essays in economic history / ed. by E. Carus-Wilson. London: E. Arnold, 1954. 766 p.
199. Bernstein M. The great depression: delayed recovery and economic change in America, 1929—1939. Cambridge: Cambridge univ. press, 1987. 288 p.
200. Hill C. Reformation to industrial revolution. a social and economic history of Britain, 1530—1780. Bristol: Weidenfeld & Nicolson, 1967. 254 p.
201. Anderson N. The struggles for Poland. London: Random House, 1987. 242 p.
202. Feudalism // Encyclopaedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/search?query=Feudalism>.
203. Stiglitz J. Globalization and its discontents. London: W. W. Norton, 2002. 304 p.
204. Сенченко О. Книга як інструмент інформаційних війн ХХ століття // Вісник Книжкової палати. 2018. № 1. С. 15—22.
205. Гегель Г. Энциклопедия философских наук. Москва: Наука, 1974. Т. 1: Наука логики. С. 380.

206. Українська радянська енциклопедія: [у 12 т.] / редкол.: Бажан М. П. (голов. ред.) [та ін.]. Київ, 1979. Т. 4. С. 89.
207. Маркс К., Енгельс Ф. Сочинения. Москва: Политиздат, 1961. Т. 2. С. 38, 39.
208. Сенченко О. Діалектика Гегеля — філософський базис для ведення інформаційних війн у соціальних системах // Вісник Книжкової палати. 2015. № 6. С. 41—44.
209. Дьюи Дж. Немецкая философия и политика. Москва, 1998. С. 197.
210. Quigley C. Tragedy and hope. London: Macmillan, 1966. P. 61.
211. Perloff J. The shadows of power: the council on foreign relations and the American decline. Appleton: Western Islands, 1988. P. 220.
212. Лісовий В. Культура — ідеологія — політика. Київ: Вид-во імені Олени Теліги, 1997. С. 59.
213. Амосов Н. Идеология для Украины Амосов. Киев: Demid, 1997. 40 с.
214. Liddell Hart B. Strategy: the indirect approach. 3rd rev. London: Faber. 1954. 420 p.
215. Simpson Ch. Science of coercion: communication research and psychological warfare, 1945—1960. New York: Oxford univ. press, 1994. 224 p.
216. The god that failed: six studies in communism / ed. R. Crossman, A. Koestler. London: Hamish Hamilton, 1950. 273 p.
217. National security council directive, 10 July 1950. Цит. за: Final report of the Select committee to study Governmental operations with respect to intelligence activities. Washington: United States Government Printing Office, 1976.

218. William Donovan. Цит. за: Smith R. H. OSS: the secret history of America's first central intelligence agency. Los Angeles: Univ. of California press, 1972.

219. New York Times, 25 December 1977.

220. Hunt E. H. Undercover: memoirs of an American secret agent: the new class was published in collaboration with the Congress for Cultural Freedom. Berkley: Berkley pub., 1974. 338 p.

221. Whitfield St. J. The culture of the cold war. Baltimore: Johns Hopkins univ. press, 1991. 288 p.

222. Сенченко О. «М'яка сила» книги в роки «холодної війни» // Вісник Книжкової палати. 2018. № 5. С. 30—38.

223. Handwritten notes of the Cabinet Meeting, 10 July 1953 (WHO/DDE).

224. Fodor E. Цит. за: New York Times, 25 December 1977.

225. Kirkpatrick L. The real CIA. New York: Macmillan, 1968. 312 p.

226. Epstein J. The CIA and the intellectuals// New York review of books. 1967 20 April.

227. Швейцер П. Победа: роль тайной стратегии администрации США в распаде Советского Союза и социалистического лагеря. Минск: Авест, 1995. 463 с. (Central intelligence agency).

228. Саттон Э. Кто управляет Америкой?. Москва: ФЭРИ-В. 2002. 174 с.

229. Haas R. N. Think tanks and U.S. foreign policy: a policy — maker's perspective. URL: <https://2001-2009.state.gov/s/p/rem/15506.htm>.

230. Цымбал Л. Синергетика информационных процессов. Москва: Наука, 1995. 119 с.

231. Давыдов Ю. Понятие «жесткой» и «мягкой» силы в теории международных отношений // Международные процессы. 2004. Т. 2, № 1. С. 69—80.

232. Буряк С. Книговидавнича діяльність в Україні за підсумками 2017 р. // Вісник Книжкової палати. 2018. № 3. С. 5—13.

233. Світова гібридна війна: український фронт: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Київ: НІСД, 2017. 496 с.

234. Тимченко Л. Информационная война — важная составляющая гибридной войны // Круглий стіл УАМП з міжнародно-правових питань «гібридної війни»: тези доп. учасників круглого столу, [Київ, 12 лип. 2016 р.]. Київ, 2016. С. 24—27.

235. Фельштинский Ю., Станчев М. Третья мировая: битва за Украину. Киев: Наш Формат, 2015. 456 с.

236. Головченко В. І., Дорошко М. С. Гібридна війна Росії проти України: іст.-політ. дослідж. Київ: Ніка-Центр, 2016. —183 с.

237. Березовець Т. Анексія: острів Крим. Хроніки «гібридної війни». Київ: Брайт Стар Паблішинг, 2015. 391 с.

238. Рущенко І. П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога: монографія. Харків: Павленко О. Г., 2015. 266 с.

239. Магда Є. Гібридна війна: вижити і перемогти. Харків: Віват, 2015. 302 с.

240. Ліпкан В. А. Сутність гібридної війни проти України. URL: <http://goal-int.org/sutnist-gibridnoi-vijni-proti-ukraini/>.

241. Федоров Ю. «Гибридная» война по-русски: агрессия России против Украины. Киев: Центр исслед. армии, конверсии и вооружения: Бизнесполиграф, 2016. 175 с.

242. Ткаченко В., Дорошенко Н. Россия: беспутьє. Киев: Медінформ, 2016. 134 с.
243. Сенченко О. Мережевий інструментарій нових війн // Вісник Книжкової палати. 2017. № 1. С. 37—41.
244. Сенченко О. Новий виклик людству — гібридна війна // Вісник Книжкової палати. 2017. № 4. С. 31—36.
245. Круглий стіл УАМП з міжнародно-правових питань «гібридної війни»: тези доп. учасників круглого столу, [Київ, 12 лип. 2016 р.]. Київ: Укр. асоц. міжнар. права: ІМВ КНУ ім. Т. Шевченка, 2016. 62 с.
246. Гаврилов Г. А. Имидж страны как одна из целей информационной войны // Актуальные вопросы филологических наук: материалы Междунар. науч. конф. (г. Чита, ноябрь 2011 г.). Чита, 2011. С. 154—156.